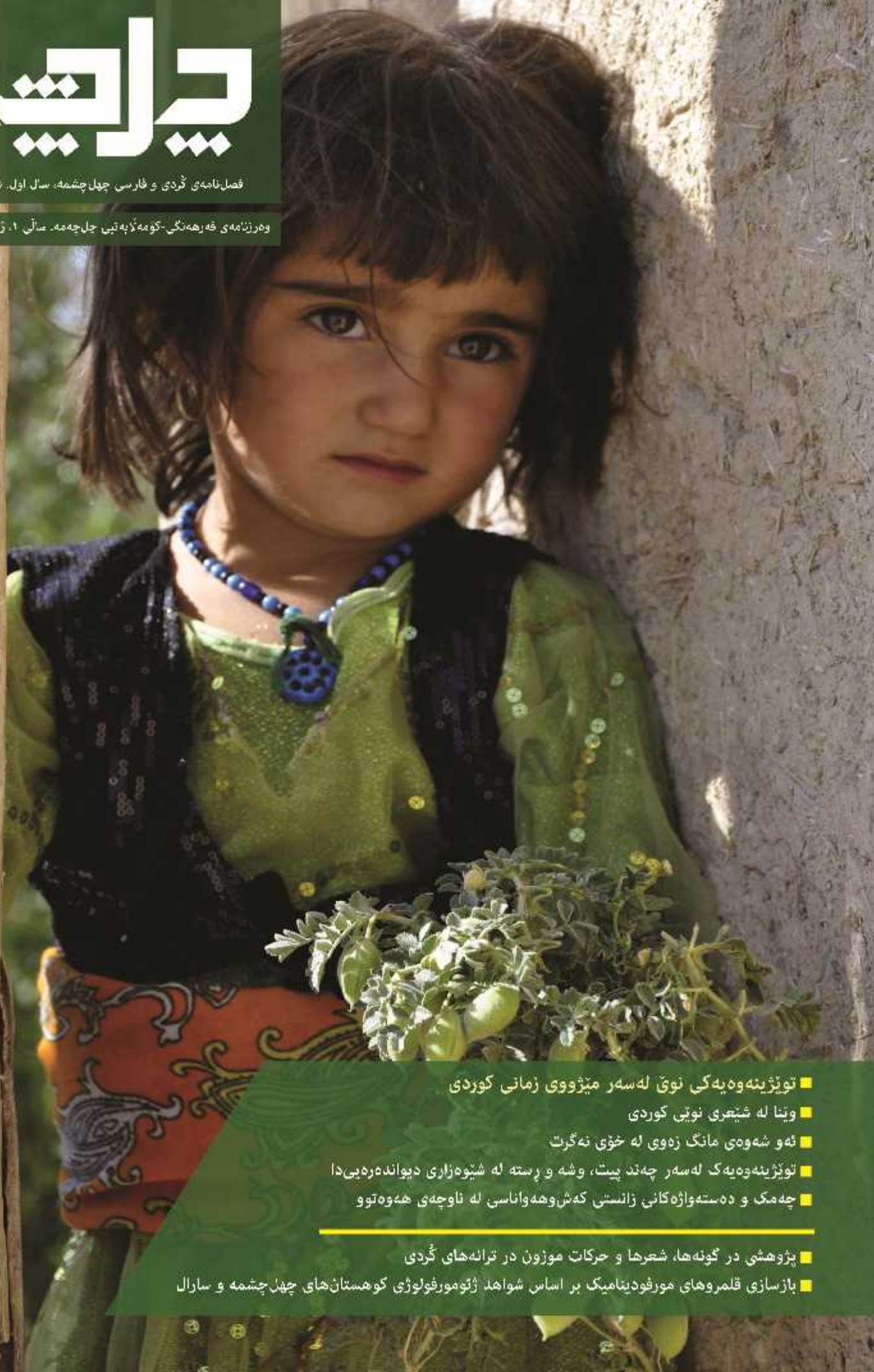

دلچسپ

فصلنامه‌ی کردی و فارسی چهل‌چشمه، سال اول، شماره ۱، بهار ۱۳۹۸

وهرزنامه‌ی قه‌یه‌نگی-کۆمه‌له‌ی ئه‌به‌تی جله‌چمه، سالی ۱، ژماره‌ی ۱، بهاری ۲۷۱۹

■ توێژینه‌وه‌یه‌کی نوێ له‌سه‌ر مێژووێ زما‌نی کوردی

■ وێنا له‌ شیعری نوێی کوردی

■ ئەو شه‌وه‌ی مانگ زه‌وی له‌ خۆی نه‌گرت

■ توێژینه‌وه‌یه‌ک له‌سه‌ر چه‌ند پیت، وشه‌ و رسته‌ له‌ شیوه‌زاری دیوانده‌ره‌یی‌دا

■ چه‌مک و ده‌سته‌واژه‌کانی زانستی که‌ش‌وه‌ه‌واناسی له‌ ناوچه‌ی هه‌وه‌توو

■ پ‌ژوه‌شی در‌م‌ونه‌ها، شعرها و حرکات موزون در‌ ترانه‌های ک‌ردی

■ بازسازی قلمروهای مورفودینامیک بر اساس شواهد ژئومورفولوژی کوهستان‌های چهل‌چشمه و سارال

The Journal of Chelchema

Aim:

The aim of our journal is to present original research on the languages and peoples of Kurdish from its beginning down to the present. In addition to Kurdish itself any aspects of Kurdish relations with an influence on the areas of the Kurdish who are all around the world, falls within the journal's scope.

Guide for Authors

IMPORTANT:

Articles submitted to the journal must not have been previously published or accepted for publication anywhere else. Articles may be written in Kurdish or Farsi.

Sincerely:

Editor-in-Chief

E-mail: chehelcheshmeh1398@gmail.com

بۆ په‌یوه‌ندی، ناردنی باب‌ه‌ت و هاوکاری له‌گه‌ڵ گو‌فاری چ‌ل‌چه‌مه
chehelcheshmeh1398@gmail.com

چ‌ل‌چه‌مه

فصل‌نامه‌ی ک‌ردی و فارسی چ‌ل‌چشمه، سال اول، شماره ۱، بهار ۱۳۹۸

وه‌رزنامه‌ی فهره‌نگی - کۆمه‌لایه‌تی چ‌ل‌چه‌مه، سالی ئه‌وه‌ڵ، ژماره‌ی ۱، به‌هاری ۲۷۱۹

- خاوه‌ن‌ئیمتياز و به‌رپرس: موحه‌مه‌د ف‌ه‌لاح

- سه‌رنوسه‌ن: زانکۆ یاری

- ده‌سته‌ی نووسه‌ران: د. فاروق سه‌فی‌زاده، د. حه‌بیبو‌للا سه‌لیمی،

د. هاشم حوسینی، د. ئه‌م‌ج‌ه‌د مه‌له‌کی، د. ئیره‌ج ج‌ه‌باری،

ئه‌نوه‌ر مه‌عرفه‌ت، ساییر ژاکاو، ئیران م‌ی‌ه‌دیخانی، قاسم تاباک،

سدیق پروسته‌می، هیمن عه‌بدو‌للا‌پوور، بیه‌زاد نیعمه‌تی،

ئه‌سه‌د قوربانی، ئومید تورکه، زاهد په‌زایی.

- ده‌سته‌ی پ‌ی‌دا‌چ‌و‌نه‌وه: موحه‌مه‌د ف‌ه‌لاح، زانکۆ یاری، ندا مه‌ردو‌خی

- لو‌گو، نه‌خشاندنی پ‌و‌وبه‌رگ و پ‌شت‌به‌رگ: بیه‌زاد موحه‌مه‌دی

- نه‌خشاندن و دا‌ر‌شتنی ناوه‌رۆک: شاهۆ ئه‌حمه‌دیان

- وینه‌ی پ‌و‌وبه‌رگ: بیه‌زاد نیعمه‌تی

- وینه‌ی پ‌شت‌به‌رگ: ئه‌سه‌د قوربانی

- نرخ: ۱۲۰۰۰ تمه‌ن.

پ‌ی‌ر‌ست

پ‌ی‌ن‌شه‌کی و سه‌روتار/۲

به‌شی فهره‌نگی

- تو‌ی‌زینه‌وه‌یه‌ک له‌سه‌ر می‌ژووی زمانی کوردی/۳
- تو‌ی‌زینه‌وه‌یه‌ک له‌سه‌ر چ‌ه‌ند پ‌یت، وشه و ر‌سته له شیوه‌زاری دیوانه‌ره‌یی‌دا/۸
- وینا له شیعرێ نوێی کوردی‌دا/۱۶
- وتووێژی تایبه‌تی گو‌فاری چ‌ل‌چه‌مه له‌گه‌ڵ قاسم تاباک (شاعیر)/۱۹
- ئه‌و شه‌وه‌ی مانگ زه‌وی له‌خۆ نه‌گرت (چیرۆک)/۲۳
- غه‌زه‌ل‌یک له‌دیوانی مام‌و‌ستا کوردی/۲۷
- به‌شی کۆمه‌لایه‌تی
- چه‌م‌ک و ده‌سته‌واژه‌کانی زانستی که‌ش و هه‌واناسی له ناوچه‌ی هه‌وه‌توو/۲۸
- مختصری بر‌گه‌نه‌ها، شعرها، حرکات موزون در ترانه‌های کردی/۳۰
- کتاب "چ‌یش‌تی مج‌ی‌ور" از نگاه‌ی دیگر/۳۶
- بازسازی قلمروهای مورفودینامیک بر اساس شواهد ژئومورفولوژی یخچالی و مجاور یخچالی
- له‌ناودارانی کوردستان ناوچه‌ی می‌ژوویی دیوانه‌ره‌/۴۷
- مال‌پ‌یت (جدول)/۴۸

فصل‌نامه‌ی چ‌ل‌چشمه، در حد حفظ محتوا در ویرایش مطالب آزاد است.

- در صورت ارسال مطالب و مقالات ترجمه شده، ارسال متن اصلی الزامی می‌باشد.

- مسئولیت محتوای مطالب و مقالات چاپ شده با نویسندگان است و انتشار مطالب در فصل‌نامه‌ی چ‌ل‌چشمه الزاماً به

مفهوم موافقت نشریه با محتوای آنها نیست.

- باز نشر مقالات و مطالب صرفاً با ذکر ماخذ و نام "فصل‌نامه‌ی چ‌ل‌چشمه" مجاز است.

نشریه چ‌ل‌چشمه؛ زمینه: اجتماعی، فرهنگی؛ زبان: فارسی، ک‌ردی؛ ترتیب انتشار: فصلنامه با گستره استان‌های آذربایجان غربی،

ایلام، ک‌ردستان، کرمانشاه، ل‌رستان؛ نوع انتشار: مجله‌ای.

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: محمد فلاح

نشریه چ‌ل‌چشمه در قالب فصلنامه و براساس مجوز رسمی با شماره ثبت ۸۳۶۰۲ از اداره کل مطبوعات و

اطلاع‌رسانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، منتشر می‌شود.

زانکۆ یاری

پیشەکی و سەروتار

هەتاكوو دوا پشوو رېښواری ږيگه‌ی ئېښق و ئازادیم
ئەگەر بيجگه له ناکاميش نه‌بينم، به‌رهه‌میکي تر..
(مامۆستا هيمن)

هه‌موو ولاتيک چه‌ندین هيمما و دروشمی تاييه‌تی خوی هه‌یه. زۆر جاريش که‌سايه‌تیه سياسيه‌کان، زانایانی مه‌زن، وه‌رزش‌وانان، هونه‌رمه‌نده‌کان یان ئەده‌بیه‌کان و هتد، ده‌بنه ئالا‌هه‌لگر و نوینه‌ری ئەو ولاته؛ لی‌ره‌دا ده‌مانه‌وئ ئاماژه به‌وه بکه‌ین که پۆژنامه‌وانانیش وه‌ک پووناک‌بیرانیک له‌ کۆمه‌لگای شارستانی‌دا که له‌سه‌ر زانیاری، به‌لگه و ده‌نگ‌وباسی زانستی کار ده‌که‌ن وه‌کوو ئەوان، گرنگیه‌کی به‌رچاویان هه‌یه و ده‌بینین که له‌ زۆرینه‌ی پۆژنامه ږيگه‌پێدراوه‌کانی دونیا، توێژه‌ران و بیرمه‌ندان ئەستوون و وتاری خۆیان هه‌یه و هه‌ر ئەو نووسینه‌ش دواتر ده‌بن به‌ ده‌قی خوێندن له‌ زانستگا‌کان و درووست‌کردنی گوتاری هه‌زری‌فەلسه‌فی سهرده‌م (Philosophical-Rational Discourse) له‌ کۆمه‌لگا. هه‌ر که‌سێک دوور له‌ هوکمه‌دانێ نازانستی و هاوسه‌نگانه‌ بێر بکاته‌وه، ئەو راستیه‌ سانه‌یه ده‌زانیت که کتێبیش هه‌یچ‌کاتێک ناتوانیت جیگه‌ی پۆژنامه بگرێته‌وه، وه‌ک چۆن هه‌وته‌نامه و پۆژنامه‌ش ږيگه‌ی گۆشار پێر ناکاته‌وه، چونکوه هه‌ر یه‌کیان مه‌وژ و گه‌ل‌ه‌یه‌کی ته‌واو جیاوازیان هه‌یه. دیاره ئەرکی پیرۆزی گۆشار له‌ کۆمه‌لگای کوردی‌دا وه‌ک پێوستیه‌کی سه‌ره‌کیه بۆ مانی چاند، وێژه، میژوو و به‌تایه‌ت کۆله‌که‌بوون و دا‌پشتنی ده‌قی زانستی به‌ زمانی کوردی. ږيک‌خراوه زانستیه سه‌ره‌خۆکان و راگه‌یه‌نه‌ری (Media) سه‌ره‌ست، وه‌ک ئامرازێک ده‌بنه هه‌وینی سه‌ره‌ل‌دانێ وشیا‌ری پته‌وت‌ری پووناک‌بیری و ئاوه‌زمه‌ندی و پاشان له‌دایک‌بوونی هه‌یز و ویستی ږيکه‌وتن بۆ چالاکی فه‌ره‌هنگی و جفاکی. هه‌روا که ده‌زانن هه‌ندیک کۆسپ له‌سه‌ر ږيگای په‌ره‌پێدانی خوێندنه‌وه به‌ زمانی کوردی و را‌هه‌ت‌ان و گه‌شه‌پێدانی کۆمه‌ل‌ه‌یه‌تی له‌نیو ئەم جه‌ما‌وه‌ره‌دا هه‌یه، به‌لام خه‌بات له‌و گۆره‌پانه‌دا بو‌یری ده‌و‌یت و پال‌پشتی ئەو به‌‌پێزانه‌ی که لایه‌نگرن، هان‌ده‌ره و تین و توانای ئەندامان و به‌‌پێوه‌به‌رانی پتر و سه‌ره‌که‌وتنی ئەم پڕۆژه پیرۆزه‌مان مسۆگه‌رت‌ره‌کات. من کاتێک د‌ل‌م به‌ له‌دایک‌بوونی ده‌زگایه‌کی راگه‌یانه‌ری نو‌ی‌خ‌وا‌ز خۆش ده‌ب‌یت و ده‌توانم ده‌ست‌خۆشی لێ‌بکه‌م که نه‌ب‌یت به‌ س‌ی‌به‌ریک له‌ خه‌مه‌ت و پ‌ر‌یزه‌ندی ږيکار و به‌‌ر‌ژه‌وه‌ندیه‌کی سیاسي، ح‌یز‌بی و مه‌رامی تاکه‌که‌سی. گۆشاری چله‌مه، به‌ مه‌به‌ستی پار‌ێز‌گاری له‌ فه‌ره‌هنگی پا‌پا‌وی کوردی له‌ شاری دیوانده‌ره‌دا دامه‌رز‌اوه و گۆشارێکی

زانکۆ یاری
سه‌رنووسه‌ری وه‌رزنامه‌ی فه‌ره‌هنگی-کۆمه‌ل‌ه‌یه‌تی چله‌مه
به‌هاری ۲۷۱۹

سابیر ژاکاو

تۆژینە وەهێک لەسەر مێژووی زمانی کوردی

زمان چیه؟

زمان بەیەکێک لە بناغەکان و بنجینە گرینگەکانی ژيانى کۆمەڵایەتی و پێویستەکانی ژيانى مرۆڤ هەژمار دەکرێت. هەر زمانە کە دەبێتە هۆی بەردەوام بوون و بەیەک گەیشتن و بنجینە پتەو کردنی هۆیەکانی لەگەڵ یەکدا هەڵکردن و هاوگۆزەرانى تاکەکانى کۆمەڵگە. نەک هەر هێندە و بەس، بگرە زمان لە هەموو ئەو ئەركانەى کە مرۆڤ بەجێیان دەگەیهێتە مرۆفانەترە. تەنیا مرۆفەکانن کە بەزمان زانیاری و بیر و هەست دەگۆڕنەوە، ئاژەڵەکان زمانیان نیە.

زمان نەتەنیا ئامرازى گۆڕپینە وەى بیر و پای و پامانەکانە، بگرە هۆی پەرەپێدانى بیر و هزر لەلای مرۆفەکاندا. زۆریک لە بیرمەندان و زانیان و فیلسوفەکانى جیهان وتویانە لەوەتەى بیر هەیه زمانیش هەیه. زمان مرۆڤ پەرورە دەکات و ئامادەى دەکات بۆ داھێنان و بەشداریى کارانە لە ژيانى شارستانەتیدا. گرینگى زمان و بابەخى زمان لە ژيانى مرۆڤدا سەدان و پەنگە هەزاران کەسى زانا و بیریار و فیلسوفى بەخۆیە وە خەریک کردووە و هانى داوێن لە هەموو لایەکە وە لەى بکۆڵنە وە و تاوتۆى بکەن. پرسى زمان یەکێک لە هەرە پرسە گرینگەکانە کە مرۆڤ لە مێژووە پەى سەرقال و خەریک بوو. مرۆڤ بۆ پەيوەند و پێوەندى و بەردەوام بوون پێویستى بە ئامرازى پەيوەندى لەگەڵ یەک هەبوو کە زمان ئەم ئەركەى بەئەستۆ گرتوو و بەجێى هێناو. زمان بابەتێكى گرینگە لە بەردەم لەدايکبوونە وە، کاتێک منداڵ فێرى قسە کردن دەبێت و زمان دەکاتە وە فێرى زمانى دایکى دێت و قسان دەکات، ئەم جاره دەتوانیت دایە و بابە و دادە و کاکە بە زمان بێنیت و بانگى دایکى بکات و داواکارییەکەى و خواستەکانى خۆى داوا بکات. ئەم ئامرازە سەرەکییە لەنێوان هەموو مرۆفەکانى جیهاندا بووتە بابەتێكى سەرەکی و بناغەى ژيان، کە لە هەموو زانستگەکان و قوتابخانەکان، کۆمەڵێک زانا و پسپۆر و پروفیسۆر کارى لەسەر دەکەن و سالانە بەسەدان کەسى لێزان و پسپۆر دەدەنە دەر وە. لەم زانستگەیانە لەبواری: زمان و ئابووری، زمان و پراگەیاندى، زمان و کۆمەڵناسى، زمان و دەروونناسى و... هتد، بەچرچى و پى کار دەکەن. هەر بۆیە هەر زمانەى خاوەن شىوازێكى تايبەت لە دەربڕین و درکاندن و بێژە کردنى دەنگەکان و واج و فۆنەکانی و لەپێگەى ئەم واج و فۆنانە یان دەنگانە نیگارێک و هێمایەکی بۆخۆى دەستنیشان کردووە کە پەى دەوترێت پیت. مرۆڤى کۆن پێش پەیدا بوونی زانستى زمان و دۆژینە وەى دەنگەکان بەشیوەى هێما و نیگار کێشانە وە و ساز کردنى

کەرستەگەلى گلى و قورپى، لەسەر بەرد و ئەشکەوتەکان پراگەیاندى و ئاگاداریى بۆ کەسانى دواى خۆى بەجێ هێشتوووە تاکوو شارستانەى پەرهى و گەشەى پێداوێن و توانیوانە هێمای دەنگەکان بدۆژنە وە و بیکەن بە پیت و لە دوو یان چەند پیت وشە ساز بکەن و لە جیگیر بوون و کەوتنە لای یەکی پیتەکان پێنوسێک بۆ دەربڕین و پراگەیاندى مەبەستى خۆیان بدۆژنە وە.

زمانى کوردی لە هەموو مێژوودا خاوەن دەسەڵاتدار و دلسۆزى نەبوو. لە و کاتەى مادەکان، میدەکان تێکچوونە بەر لە ٢٥٠٠ سال نەتە وەى کورد بەهۆى ژێرچەپۆک و پەلامار و هێرشى نەیاران هەر لە کۆنە وە تاکوو ئێستا بەهۆى کۆسپ و بەند و تالان و دپاندن و سووتاندن، بە هەزاران مالتویرانى و جەرمەسەرى توانیویتى زمانەکەى لەسەر پێیان پابگریت و زمانەکەى خۆى پارێزراوانە لە دۆل و ئەشکەوت و تەلان و کێوکان بپارێزیت، بێگومان ئەم پارێزەرە شوانەکان و گاوانەکانمان بوونە کە نەیانھێشتوووە زمانەکەمان بھەوتیت و لەنێو بجیت و بەرە بە بەرە گەیاندى و یانە بە نە وەى نوێ و ئێستاکانەش ئێمە. بەداخە وە زمانى کوردی لە نووسیندا کێشەى زۆرە چونکە بەهۆى باروودۆخى هالۆز و ناجیگیرى جۆگرافى کوردستان و پرسى پامیاری و تايبەتى خۆیە وە زۆر درەنگ دەستى کردووە بە نووسین.

بۆیە هەرکەسە بەخواست و حەزى خۆیە وە بەپێى فێر بوون و پراھاتن و ئاستى خویندە وە و شارەزایى خۆى و حەزى خۆى بەجۆرێک دەنووسیت! بەتايبەت ئەمرۆکانە و ئەم سەردەمە کە نە وەى نوێ بەهۆى پەیدا بوون و گەشەستاندى تکنۆلۆژى و تۆرە کۆمەڵایەتیەکان دەبینین کۆمەڵێک کەس پەیدا بوونە بە دڵ و حەزى خۆیان دژایەتى پێنوس و زمانى کوردی دەکەن و سووکایەتى بە پسپۆران و مامۆستایان و تێکۆشەرانی کۆسرهت و کەتنە ناسى کورد دەکەن وەکی چۆن نەتە وەى کورد لەبواری پرس و تەقەر و پیاوژۆ پامیاری لە ئاستىکى نزم و لاوازدا و ناتوانیت لە هیچ بابەتێکە وە یە کگرتوو و یە کەدڵ بێت، ئەمە دەبینین زمانەکەشى بەم شیوەیە و یە کگرتوو نیە. نە پێنوسىکى یە کگرتوو و نە زمانىکى یە کگرتووشى نیە و ئاکادیمیا و شوێنکى تايبەتیش نیە کە پالپشتى و بەسەر پراگەیشتنى ئەم زمانە بکات و هەر وەکی زۆرینەى زمانەکانى جیهان خۆى خاوەن پێنوسىکى پێکوپێک و یە کەدەست بێت و چیتەر ئەم سەرلێشێوان و هەرکەس بەحەز و مەیلی خۆى نووسینە نەمىنیت و کۆتایى بێت و کورد و

زمانه‌که‌ی خاوه‌ن پێنوو سیکی ستاندارد و ئاکادیمیایی بیت. ئەمە‌ی که ئیستاش هیه خۆبه‌خشه‌کان و خۆبه‌پۆبه‌ریه‌کانن که به‌شیوازی فێرگه و فێرکاریی ئەم زمانه‌یان پاراستوو و خزمه‌ت به پێنوو و زمانه‌که‌ی ده‌که‌ن.

وه‌ک ده‌زانین پێنوو سی کوردی خاوه‌ن دوو پێنوو سه که یه‌کیان لاتین و ئەوی دیکه‌شیان ئارامیه. هه‌بوونی دوو شیوه پێنوو سه بۆ یه‌ک زمان هه‌چ خزمه‌تێک به‌گه‌شه‌ی ئەم زمانه ناکات و بگه‌ره وه‌دواشی ده‌خات! به‌لام کورد ئیتر به‌م دوو پێنوو سه راها‌توو و ناتوانین ده‌یان میلۆن کورد که به‌م دوو پێنوو سه کۆمه‌لێک سه‌رچاوه و په‌رتوکیان تۆمار و بلاو کردوو په‌د و ژێرپێ بخه‌ین، هه‌ر بۆیه ده‌بێت به‌شیوه‌ی تایبه‌ت و پارێزراوه هه‌ر دوو پێنوو سه که به‌شیوازی زانستی و ئاکادیمیکی به‌کار بێنین و بیانپاریزین.

با بزانی‌ن بنجینه‌ی پیته‌کانمان له‌کوێ و چیه‌وه سه‌رچاوه‌یان گرتوه‌؟

هه‌روا به‌خۆپایه‌ی نیه که مێژووی بوونی مرۆف یان مێژووی سه‌رجه‌م مرۆفایه‌تی جا له‌هه‌ر کۆیه‌کی سه‌ر ئەم گۆی زه‌ویه‌ بووبیت، کراوه‌ته دوو به‌شه‌وه. به‌شی پێش ده‌رکه‌وتنی سومیریان و به‌شی دوا‌ی ده‌رکه‌وتنی سومیریان له‌سه‌ر شائۆی ژیان و شارستانییه‌تا.

به‌شه زۆره‌که‌ی ئەو مێژووه‌ی مرۆفایه‌تی، که‌وتووته پێش سومیریان یان پێش داها‌تنی نووسین له‌لایه‌ن سومیریانه‌وه. وه‌ک باویشه به‌و به‌شه درێژه‌ی ژیا‌نی مرۆفه‌کان ده‌وتریت (سه‌رده‌مه‌کانی پێش مێژوو). ئەو سه‌رده‌مه دوور و درێژه هه‌زاران سا‌لی تاریک و بێزانیاری له‌باو‌شی خۆی گرتوو. سه‌رده‌مه‌که‌ی دیش دوا‌ی ئەو سه‌رده‌مه‌ی یه‌که‌م ده‌ست پێده‌کات. ئەمه‌ش له‌و کاته‌وه ده‌ستی پێ کرد، که مرۆف توانی نووسین دابه‌ینیت و پووداوه‌کان و ویسته‌کانی خۆی تۆمار بکات. سه‌رده‌مه مێژوویییه‌کان ته‌مه‌نیان کورته و خۆی له ۵۵۰۰ سا‌ل ده‌دات. مێژوو توند توند به‌زمانی سومیرییه‌وه گرێداروه چونکوو ئەوه ئەوان بوون که بۆ یه‌که‌مین جار نووسینیان به‌شیوه سه‌ره‌تاییه‌که‌ی که ته‌نیا وێنه کردنی ویسته‌کان بووه داها‌نوه. به‌م جۆره سومیریان یه‌که‌مین مرۆف بوون که نووسینیان له‌دوا‌ی خۆیاندا، بۆمان به‌جێهێشتوو. داها‌نای نووسین له‌ده‌ورووبه‌ری ۳۵۰۰ سا‌ل پێش له‌دایکبوون (ز) به‌گه‌وره‌ترین هه‌نگاوی مرۆفایه‌تی داده‌ندریت، بۆ گه‌شه‌پێدان و پێشخستنی هه‌ر و بېر و هۆشی مرۆف. نووسراوه‌گه‌لی سومیریان که له‌دوا‌ی شیوه گه‌شه‌کردوو‌ه‌که‌یاندا به (نووسینی مێخی) ده‌ناسرین، به‌هۆی نوکی ئامێریکی تیزه‌وه (جا به‌رد بووبیت یان قامیش و ئیسک و...) له‌سه‌ر قو‌ر هه‌لکه‌ندراون یان به‌پێناسه‌یه‌کی هێشتا دروستتر وێنه کێشراون. دوا‌ی نووسین و وێنه‌کردن تابلۆ قورپیا‌نه به‌هه‌مان شیوه‌ی دروستکردنی خشت و گۆزه و له‌گه‌ن و... هتد. سه‌ره‌تا له‌به‌ر تیشکی گه‌رمی خۆره‌تاو و شک کراونه‌ته‌وه یاخود به‌هۆی شاره‌زایی په‌یدا‌کردنی زۆره‌وه دواتر له‌کوره‌ی ئاگردا سوور ده‌کرانه‌وه. ئەو تابلۆیا‌نه‌ی که له‌ ئاگر سوورکراونه‌ته‌وه، به‌قه‌د خشتی بۆ ساختمان و خانو‌و به‌کارها‌توو‌ه‌کان پته‌و و خۆراگر بوون. شیوه نووسینی سومیری به‌زویی له‌نێو گه‌لانی دی می‌زۆپ‌تاما و ده‌ورووبه‌ریشیدا بلاو بووه‌وه. بابیلیان پێشه‌نگ

بوون له‌ وه‌رگرتنی ئەم شیوه نووسینه. کۆنترین زمانی هه‌ندونه‌ورووپی که زمانی (هیتی)یه و له‌ باکووری پۆژه‌ه‌لاتی کوردستان قسه‌ی پێ کراوه، تیکستیکی زۆری هه‌ر به‌و پێنوو سه سومیره له‌پاش به‌جێماوه. هه‌ر له‌ سه‌ده‌کانی پێش له‌دایکبوون، فه‌ینیکیه‌کان که له‌ که‌ناره‌کانی زه‌ریای نێوه‌راست ده‌ژیان و به‌کاری بازراگانییه‌وه خه‌ریک بوون، له‌نێوان باکووری ئەفریقا و دوورپه‌گه‌کانی یۆنان و پۆژه‌ه‌لاتی نزیک توانیان شیوه‌یه‌کی ئاسانتری نووسین دابه‌ین. دیاره ژیا‌نی گه‌ران و فروشتنی که‌له‌په‌ل پێویستی به‌نووسینیکی ئاسانتر له‌ نووسینی وێنه‌یی هه‌بووه. ئەوان بۆ یه‌که‌مجار، شیوه‌ی ده‌نگه‌کانی زمانی خۆیان کێشاوه‌ته‌وه.

به‌زمانیکی روونتر، پیتیان به‌شیوه سه‌ره‌تاییه‌که‌ی دروستکرد تا بتوانیت ده‌نگ بخاته سه‌ر گه‌لای (به‌ره‌دی) که به‌تایبه‌تی بۆ له‌سه‌ر نووسین ویشکرا بوون. ئەم داها‌نانه‌ی فه‌ینیکیه‌کان به‌دوو ئاراسته‌ی جیا بلاو بووه‌وه. گرێکه‌کان له‌ پۆزاوا پیته‌کانی فه‌ینیکیان وه‌رگرت و به‌ره به‌ره له‌گه‌ل ده‌نگه‌کانی زمانی گرێکیان گونجاندن. به‌دره‌نگانیک ئەو پیته فه‌ینیکیا‌نه‌شیان جێ بۆ کرده‌وه، که بۆ ده‌نگه‌کانی گه‌روویی زمانی فه‌ینیکی داندرا بوون و له‌ گرێکیدا نه‌بوون. گرێکه‌کان ئەو پیتانه‌یان بۆ بزوین، واکه‌کان دانا.

فه‌ینیکیان هه‌چ پیتکیان بۆ ده‌نگه بزوینه‌کان دانه‌نا‌بوو. دره‌نگانیک، زمانی لاتینی پۆمانی، به‌سوود وه‌رگرتن له‌ هه‌مان پیته‌کانی گرێکی شیوازیکی ئاسانتر نووسراویان بۆ زمانی خۆیان دانا که ئەمرۆ بووته ئەلفوبی‌ی هه‌موو زمانه‌کانی ئەوروپا، ئەمه‌ریکا، ئوسترا‌لیا و زۆر وڵاتی دیکه‌ی ئافریقا و ئاسیاش... تاد. هه‌رچی ئاراسته‌ی دووه‌می بلاو‌بوونه‌وه‌ی پیته فه‌ینیکیه‌کان بوو ئەوه له‌ پۆژه‌ه‌لات و هه‌مان ده‌ورووبه‌ر و ژینگه‌ی ناسراوی خۆیان بوو. زمانی (عبری) یه‌که‌مین زمان بوو که پیته فه‌ینیکیه‌کانی خۆمالی کرد و له‌گه‌ل زمانی خۆی گونجاند. دوا‌ی ئەوه زمانی (ئارامی) هات. ورده‌زمانی دی که‌متر ناسراویش وه‌ک (نه‌به‌تی) به‌دره‌نگانیکه‌وه له‌پێگای ئارامیه‌وه به‌و پیتانه ئاشنا بوون و سو‌دیان لێ وه‌رگرت. زمانی (په‌له‌وی) وه‌ک بنه‌چه‌یه‌کی کۆنتری زمانی کوردی سو‌دی له‌ پیته‌کانی ئارامی وه‌رگرتوو. به‌و جۆره نووسینه ئالۆزه‌ی په‌له‌وی ده‌وترا (هه‌زاره‌شت). نووسینه‌کان به‌ئارامی پۆژه‌ه‌لاتی ده‌نوسران، به‌لام به‌په‌له‌وی ده‌خوێندراوه‌وه. هێشتا زووتریش دارای یه‌که‌م له‌ نه‌خشان‌دی کێوی بێستون و تاق وه‌ساندا سو‌دی له‌ زمان و پیتی ئارامی وه‌رگرتوو. له‌ سه‌ده‌ی پێنجه‌می له‌دایکبو‌ندا (عه‌ره‌به‌کان) ناسیاریان له‌گه‌ل پیته ئارامیه‌کاندا دۆزییه‌وه.

دوا‌ی ده‌رکه‌وتن و بلاو‌بوونه‌وه‌ی ئایینی (ئیسلا‌م) عه‌ره‌ب و موسو‌لمانانی دی بره‌وێکی یه‌کجار گه‌وره‌یان به‌و پیتانه دا که ئەمرۆ به‌ پیته‌کانی عه‌ره‌بی ده‌ناسرین. که‌واته پیته‌کانی نووسین، به‌هه‌ردوو ده‌سته زمانه‌کانی پۆزاوا (لاتینی) و پۆژه‌ه‌لات (عبری، عه‌ره‌بی، کوردی، فارسی، ئوردو، سریانی... هتد) له‌یه‌ک بنه‌چه‌وه وه‌رگیرا‌ون و بۆ سه‌ر پیته فه‌ینیکیه‌کان ده‌گه‌رێنه‌وه. واتا جیاوازییه‌که ئەوه‌نده گه‌وره و له‌یه‌ک دوور نین.

بنجینه‌ی پیته‌کانی ئیستای نووسینی زمانی کوردی

له مرگه وټه كانى كوردستان په پړه وى لى ده كړيت. ۹ پيتى يه كه م ژماره كانى خانه ي يه كانيان بى داندراره. ۹ پيتى دواتر خانه ي ده يان يان پى دراوه و ئوانى تريش كه ۹ دانه، خانه ي سهدان. دوا پيتيش هزاره.

شاعيرانى سهرده مى كلاسيكى كوردى، سوودى باشيان له م سيستمه مى پيټه ژماره وهرگرتووه و كاتى پرودانى ده يان پروداوى ميژووييان بومان پى تومار كړدووه. وانا نووسينه سهره تاييه كانى فارسى و كوردى هر به م پيټه عهره بيبانه نووسراونه توه، كه له سهره وه لى دواوين. دياره ئه مهش كيشه ي زورى دروست كړدووه، به تاييه ت بى جيا كړدنه وه ئه م دنگانه ي كه به و پيتانه هيچ هميايه كان بى دانه درابوو. هره وه ديارى كړدى شوينى دنگه بزوينه كانيش، كه تا ئيستا له زمانى فارسى هر په پړه وى له نووسينى عهره بى ده كړيت.

پيټه تاييه تايه كانى ئيستاى نووسينى زمانى كوردى وانا (و، ئ، ئ، ف، پ، ل) له كوئ هاتوون؟

بى دانانى ئه و نيشانه جيا كه ره وانه ي كه ئه مړو له نووسينى كورديدا پرچاو ده كړدريږ، وه لاميكى ديار و دروستمان له بهر ده سندا نيه. ويده چيټ پيټه كانى (پ، گ، ه، چ، ژ) زووتر له زمانى فارسى يوه وهرگيرابن. وانا ئيمه كيشه مان له سهر ئه وه يه كه، كى و چوڼ پيټه كانى دى (ئ، و، ف، پ، ل) داناوه؟ ئايا له كه يوه ئه م پيتانه له زمانى نووسينماندا به كاردريږ؟

زور زوو، هه ولى جوراوجور هه بووه، بى درخستنى جيا وازى ئه م دنگانه ي كوردى.

له هه نديك نووسراوى سهدى نوزده دا، سوود له (شه دده) ي عهره بى وهرگيراره.

ئيمه به دواى دوزره وهى ئه و دواشيوه پيتانه ماندا ويلين. وهك ده زانين تا سالى ۱۹۳۷ له دايكبوون، زمانى كوردى له باشوور، به ديوانى نه بيوه زمانى خوښندن له خوښدنگاگانى سهر به ده ولت. له و ساله بوو كه بريارى خوښندن به زمانى نيوخوښى، كرا به ياسايه كى پيگا پيډراو. كه واته ده بيت دواى ئه و كاته بوويټ كه بير له وه كرا بيت وه چوڼ دنگه كانى زمانى كوردى به ئاسانترين شيوه فيرى مندانلى خوښدنگه بكرټ. وا بيستراوه كه يه كه مجار كوردىكى جوله كه، كه تا ئيستا ناوى نه ناسراوه، وينه ي پيټه كانى كيشاوه. ده بيت ئويش ئه و كارى له سهر داخوازي كه سيك كړديټ.

دوور نيه كه سه كه داهي نهرى پيټه كانيش بوويټ، به لام دارشتنى پيټه كان پيوستى به خامه ي هونه رنه نديك بووه، كه شاره زايى له شيوه پيدانى پيت هه بوويټ، بى زهنگوگراف كړدى، چونكه ئه و كاته هر ئه و شيوه يه ي دزگاي تومار كړدن هه بووه.

گوايه دواى ئه وهى كابراى هونه رمنه، كاره كه ي ته و او كړدووه، ماموستا (ئيبراهيم ئه مين بالدار) له سهر شيوه ي وينه كان، پيتى قورقوشمى به كړدن داه، تا بتوانيت كتپه كانى خوښندن و وانه وټنه وهى زمانى كوردى پى تومار بكات. (ئهمونز) و (توفيق وهى) كه ميك درهنگر و له ۱۹۵۳ له دايكبووندا، كاريان له سهر پيټه كان كړدووه.

دياره ده بيت ئه وهش بله ين كه، پروپاگانده ي ئه وهشمان گوى

دياره بنه چه ي پيټه كانى ئه مړو زمانى كوردى هر ئه وانه كه له زمانى عهره بى وهرگيراون. هه روهك له سهره وهشدا ئاماژه مان بى كړدووه زمانى نووسين له عهره بيشدا ئه وند ه كوڼ نيه. كوڼترين ده قى نووسراوه به زمانى عهره بى بى سهرده مى شيعره كانى (المعلقات السبعه) ده گه رپټه وه كه له نيوهى دووه يه م يان نيوه راستى سهدى چواره م نووسراون و به سهر ديارى بتخانه ي كه عبه وه هه لواسرا بوون. وانا له دواى سالانى ۵۰۰ له دايكبوون زمانى عهره بى په ي نووسراوه و بووټه زمانى نووسين. شاره زايان هه م ميژوويه كى نه ختيك كوڼتر له بهرچاو ده گرن. پارچه نووسينيكى له عهره بى چو له شارى (زه به داني) شام دوزراوه توه، كه وا ويده چيټ له سالى ۵۱۲ له دايكبووندا نووسرايټ. عهره بيش بى نووسينى زمانه كه يان سووديان له نووسينى يان پيتى (ئه سترجىلى سريانى) وهرگرتووه. ئه م وهرگرتنه ش ويناچيټ راسته وخو ببيت. هه نديك له شاره زايان لايان وايه زمانى (نه به تى) كه زمانيكى نزيك به عهره بى بوو له باكوورى حجاز و باشوورى ئورده ن به كار ده هات. يه كه مجار ئه و پيټه ئاراميانه يان خواستو ته وه و گوايه ده قى ئايينى مه سيحيان پى نووسيوه توه. تا ئيستا ته نيا چهن ده قيكى كه م و بيبايه خى ژماردن و بازگاني به زمانى نه به تى دوزراوه توه. به شيك له وانه ي كه بى يه كه مينجار به عهره بيبان نووسيوه خوښان قه شه ي ئايينى مه سيحى بوون و شاره زايى زوريان له زمانى ئارامى هه بووه چونكه زمانى داب و نه رپټه ئايينيه كانى كه نيسه ي مه سيحى بووه له روزه لات، هاوكات زمانى خوښندن و فير كړدنيش بووه. ناسراوترين قه شه ي عهره بيبانوس (امرىء القيس) بوو. گهلانى دى ناوچه كه ش زور پيش عهره به كان ناسياريبان له نووسينى ئارامى هه بووه. عهره ب و موسولمانان هاتنه ناوچه كه پيټه ئاراميه كه لاي ده سته ي خوښنده واران ناسرابوو. وانا ئه و ان زووتر په ي ئاشنا بوون.

پيټه عهره بيبه كانى ئه مړو، له سهر ده سته شاره زايانى نوئ موسولمان بووى په هله وى زمان زور گورانكارى به سهر دا هيندرا. سهره تا به شيوه يه كى چوارگوشه يى و بى هيچ خاليكى له يه ك جيا كړدنه وه ده نووسرا. كوڼترين ده قى عهره بى به خال به ند، بى سالى ۶۴۳ له دايكبوون ده گه رپټه وه. ئه مه ته نيا بارىكى نا ئاسايى بووه و لاي نووسه ران ناسراو نه بووه. زمانى عهره بى به لاسايى كړدنه وهى ئارامى و عيبرى، هيچ پيتيكى بى دنگه بزوينه كان نيه. ئه مهش ميراتيكه و له فهينيكه يوه بى ئه م زمانانه ماوه توه. (فراهيدى) له سهرده مى ده سته لاتى عه باباسياندا سهر و بوى بى دنگه بزوينه كانى عهره بى دانا. پيش ئه و (ابى الاسود) له جياتى سهر و بوى خالى رهنك سوورى دادنه ا.

جاران ريزيه ستنى پيټه كانى ئه لفوبيټه كه عهره بى وهك ئيستا نه بووه. مه به ست ئه مه يه كه ئه و ريزيه ستنه به م شيوه يه بوو كه له حوچره ي مرگه وټه كاندا وهك سپاره به مندانلان ده وټرا. ئه و به دواى يه كدا هاتنه ش هر له زمانى ئارامى سريانويه وه به ميرات مابووه وه.

شيوه كونه كه بريتى بوو له (ابجد. هوز، ح، ي، كلمن، سعف، قرشت، ثخذ، XXح)

له زمانى سريانيدا هر پيټه و توانايه كى ژماره يى پيډرا بوو، كه وه كوو كوى ئه م سهرده مه به كار هاتووه و كارى پيكراره. ئه م توانا ژماره ييه تا ئه مړوش له خوښدنى مه لايه تى

لایبوه، که (توفیق وهبی) زۆر له و کاته زووتر، ئاشنایی له گه‌ل ئه‌و پیتانه هه‌بووه. چۆن و له‌کوئ؟ نادیاره. ئه‌وه‌مان بیستوتوه که له کاتی یه‌که‌مین شه‌پی جی‌هانیادا، تووشی هه‌ندیک له تورکه ئیگوره‌کانی چین ده‌بی‌ت که بۆ هه‌ج هاتبوون و له تورکیا گیران خوارد بوو. ئه‌وان له دانیشتنیکدا ده‌ریان خستوه که کێشه‌ی ئه‌وه‌یان هه‌بووه، چۆن بتوانن ده‌نگه‌کانی ئیگوری به‌پیته عه‌ره‌بیه سنوورداره‌کان ده‌ریخه‌ن. گویا توفیق وهبی ئه‌وانیشی فێر کردوه، تا به‌هه‌مان شیوه‌ی کوردی، پیته‌کانی زمانیان داب‌پێژن. زمانی ئیگوری تا ئه‌م‌پۆش هه‌ر ئه‌و پیتانه به‌کارده‌ن. هه‌شتا کۆمه‌لێک نه‌هینی نه‌زانراو ماونه‌ته‌وه و به‌به‌ته‌که هه‌شتا پتر پێویستی به‌دواداچوون هه‌یه.

پێزبه‌ندی زمانه‌کانی دنیا و زمانه ئێرانیه‌کان: زمانه هیندوه‌وروپیه‌کان به‌سه‌ر کۆمه‌لێک له‌که‌زمان یان بنه‌خێزانه‌زمان دابه‌ش کران، که هه‌ندیکیان گه‌وره و ناسراون وه‌ک بنه‌خێزانه‌کانی پۆمانی، گێرمانی، سلافی و... تاد. هه‌ندیک دیش که‌من یان تاقانه‌ن. وه‌ک ئه‌رمه‌نی، ئه‌لبانی و گریکی. تارا‌ده‌یه‌ک زمانانی کێلتیش، ئی‌ره‌ندی، سکوتی، کیمیری (ویلزی). به‌شی‌کیشیان زمانی له‌نیو چوون و ته‌نیا ده‌ق و نووسراویان لێ به‌جێماوه وه‌ک: هیتی، سانسکریتی، ئافه‌ستایی، لاتینی و لۆفی.

ناولێانی کۆمه‌له‌ زمانیک، به‌زمانانی ئێرانی په‌نگه‌ لای هه‌ندیک که‌س، هه‌ستیاریی لایه‌ بێته‌ کایه‌وه، چونکه به‌سنووری جوگرافی و دیموگرافی ده‌وله‌تی ئێران و زمانی فارسییه‌وه ده‌به‌ستیته‌وه. پاستیه‌که‌ی ناولێانه‌کان بناغه‌یه‌کی زانستیان نیه. شاره‌زایانی هه‌موو دنیا ده‌لێن (زمانه هیندوه‌وروپیه‌کان) به‌لام ئه‌لمانه‌کان به‌ته‌نێ ده‌لێن (هیندوگێرمانی) که له‌په‌وی جوگرافیه‌یه‌وه دروست نیه، چونکه زمانانی کێلتی و پۆمانی ناگرتیه‌وه. ئه‌م کاته‌ی که ئه‌م پۆلێن کردنی ناوه‌ په‌سه‌ند کراوه، ده‌وله‌تێکی ناسراوی سه‌ر به‌و کۆمه‌له‌زمانه، به‌ناوی (ئێران) هه‌بووه، که‌چی زمانه‌کانی دی بێده‌وله‌ت و که‌متر ناسرا بوون. با ئه‌مه‌ش بزانی‌ن که ناوی زمانه ئێرانییه‌کان له‌گه‌ل جوگرافیای سیاسیی ئێران وه‌ک ده‌وله‌ت یه‌ک ناگرتیه‌وه. زمانه‌ئێرانییه‌کان به‌پانتاییه‌ک ب‌لا‌بوونه‌ته‌وه، له‌ کێوه‌کانی پامیر و هیندوکوشی تاجیکستان ده‌ست پێده‌کات تا ده‌گاته که‌نداوی فارس و سه‌ر زه‌ریای نی‌وه‌راست. له‌ باکووریش له ئه‌نادۆله‌وه تا ده‌گاته پشته‌ کێوه‌کانی که‌فکاسه‌وه. شوینی جوگرافیای بوونی زمانه‌کان به‌دروستی له‌گه‌ل دابه‌ش بوونیان به‌سه‌ر پۆزاوایی و پۆژه‌لاتی ناگونجیت. بۆ وینه: به‌لوچی ده‌که‌وینه‌ باشووری پۆژه‌لات به‌لام زمانیکێ سه‌ر به‌ باکووری پۆزاویه. ئۆستیش ده‌که‌وینه‌ باکووری که‌فکاسه‌وه، که‌چی سه‌ر به‌ زمانه پۆژه‌لاتیه‌کانی ئێرانییه. به‌گشتی سنووری نی‌وان له‌زمانه‌کانی پۆزاو و پۆژه‌لات بیابانی که‌ویری نی‌وه‌راستی ئێرانه. زمانه‌ئێرانییه‌کان بریتین له‌ یه‌کێک له‌ بنه‌خێزانه دیار و گرنگه‌کانی زمانه هیندوه‌وروپیه‌کان. زمانه‌ئێرانییه‌کان کۆمه‌لێک زمانی له‌نیوچوو و زمانی زیندوو له‌خۆ ده‌گریت. له‌ زمانه له‌نیو چووه‌کان (میتانی، مانی، مادی، ئافه‌ستایی، پارسی، په‌له‌وی، ئازهری، ته‌به‌ری، سوغدی، مازنده‌رانی، ته‌به‌ری، خوزی و... هه‌تاد)

ئافه‌ستایی یه‌که‌یه‌که له‌و زمانه کۆنانه‌ی هیندوه‌وروپیه که شان به‌شانی سانسکریتی، گریکی و لاتینی، ده‌قی نووسراوی بۆمان ماوه‌ته‌وه. زمانه‌ئێرانییه‌کان، بۆ سه‌ر دوو ده‌سته زمان دابه‌ش ده‌بن. پۆزاوایی و پۆژه‌لاتی. ئه‌وانیش ده‌بنه‌ چه‌ند به‌شی‌ک، وه‌ک: زمانه‌کانی باکووری خۆراوا: له‌نیواندا کوردی (به‌زاراوه‌کانی هه‌ورامی و زازاکی یان دملی). (به‌لوچی، ئازهری کۆن، تاتی، تالشی، ئیشته‌یه‌ری و... هه‌تاد) زمانه‌کانی باکووری خۆراوای ناوه‌ندی: له‌نیواندا (خواساری، نایینی، به‌هیدینانی، یان ده‌ری زه‌رده‌شتی، هه‌روه‌ها زمانه خه‌زه‌رییه‌کان، وه‌ک: گیله‌کی، مازنده‌رانی، ته‌به‌ری و... هه‌تاد)

زمانه‌کانی باشووری خۆراوایی: (فارسی، لوری، لاری و... هند) زمانه‌خۆژه‌لاتیه‌ نوێکان: له‌وانه (په‌شتونی، واخی، ئۆرموری، په‌راچی، یه‌غنۆبی، ئۆسیتی، شوغنی، یدغه‌یی، پۆشه‌نی، مونجی و... تاد) هه‌روه‌ها زمانه کۆنه‌کانی خۆراوایی: (ئافه‌ستایی، مادی، پارسی، په‌له‌وی.

خۆژه‌لاتیه‌کانیش: سوغدی، خۆته‌نی، خاوه‌رمی) زمانی کوردی هاوچه‌رخ (به‌زاراوه‌کانی کرمانجی، که‌له‌پوری، له‌کی، لوری، زازا - گۆران - هه‌ورامی) تیکه‌لێکه له‌ هه‌ر دوو شیوه کۆنه‌کانی باکوور و باشووری خۆراوای زمانه‌ئێرانییه‌کان. هه‌ر ئه‌مه‌شه وایکردوه که زمانی کوردی له‌په‌وی هه‌مبانه‌ی وشه‌وه زۆر ده‌وله‌مه‌ند بێت.

نوسه‌رانی کورد ده‌با تێیکۆشن که خۆیان له‌ زمانی فارسی و زمانه پڕۆتۆکانی فارسی واتا پارسی کۆن یان زمانی دارای یه‌که‌می هه‌خامه‌نشی په‌له‌وی و پارسی به‌دوور بگرن چونکه لایان وابوو ته‌نیا به‌م پێگایه ده‌توانن سه‌ربه‌خۆیی زمانی کوردی به‌سه‌لمێنن. ئه‌وان که بیانیان چ نووسه‌ریکی زمانی فارسی به‌زمانی زۆر ناسراوی ئافه‌ستاییه‌وه نابه‌ستیته‌وه ئیتر وه‌ک هه‌نگیان له‌ داردا دۆزبیته‌وه وابوو. که‌واته بپه‌یج کێشه و ساغ‌کردنه‌وه‌یه‌ک "زمانی کوردی له‌ ئافه‌ستاییه‌وه هاتوه" دیاره ئه‌و کاره هه‌روا به‌ئاسانی نه‌ده‌چوو سه‌ر. هه‌روه‌ک ئه‌وان له‌ لیکۆلینه‌وه ئه‌وروپیه‌کان له‌سه‌ر ده‌قه به‌جێماوه‌کانی ئافه‌ستایی بێئاگا بوون. ده‌میکه شاره‌زایانی زمانه‌ئێرانییه‌کان ئه‌مه‌یان ساغ‌کردوته‌وه که ئافه‌ستایی هه‌یج زمانیکێ دی نووسراوی له‌پاش به‌جێنه‌ماوه. واتا زمانه‌که و جا‌گۆپه‌ره. ده‌زانین که له‌ زانستی می‌ژوی زمان ئه‌مه پڕوداویکی ده‌گه‌ن و ناوازه نیه.

- زمانی زۆر ناسراوی سومیری، هه‌یج زمانه خزمیکیدی بۆ نه‌دۆزراوه‌ته‌وه. هه‌روه‌ک زمانه هاوچه‌رخه‌کانی گریکی و ئه‌رمه‌نی و ئه‌لبانی. بێگومان ئافه‌ستایی سه‌رده‌مانیکێ زوو زمانی دوانی خه‌لکێک بووه و له‌ی تیکه‌یشتوون. دواتریش زمانه‌که وه‌ک هه‌ر زمانیکێ دی گه‌شه‌ی کردوه و بۆ زمان و زاراوه‌ی دیکه گۆراوه. کێشه‌که ئه‌وه بووه ئافه‌ستایی ده‌قیکی پیرۆزی ئایینی په‌ی نووسراوه‌ته‌وه.

ئه‌مه‌ش وایکردوه که که‌س نه‌وێریت به‌هه‌یجیه‌ک له نه‌وه‌زمانه‌کانی دوا ئافه‌ستایی له‌دوا خۆیدا، ده‌ق بنووسیته‌وه. ئه‌مه‌ش بووته هۆی کړ و کپیه‌کی ترسناک که هه‌موو سه‌رده‌می ده‌سته‌لاتی مادییه‌کانی گرتوته‌وه. واتا نه‌وه‌زمانه‌کانی دوا ئافه‌ستایی ده‌قیان له‌پاش به‌جێنه‌ماوه! دواتر و له‌ سه‌رده‌می دارای یه‌که‌م نووسینی ده‌ق به‌زمانه ئێرانییه‌کان جاریکی دی

هه‌روهک ئه‌م وشانه که له هه‌ر سێ زماندا ده‌نگی (ن)یان تێدا پارێزراوه:

کوردی: فارسی: ئافستایی:
زستان زمستان zemeo, زیمو
زوو زود uzuti, ئوزوتی
زه‌رد زرد zart, زه‌رت

هه‌روهک چه‌ندان وشه‌ی ژۆر ناسراوی ئافستایی هه‌ن که به‌ده‌نگی (ز) ده‌ست پێده‌که‌ن که‌چی له هه‌ر دوو زمانی کوردی و فارسی ده‌نگه‌که هه‌ر به (د) ده‌رده‌که‌وێت وه‌ک: دڵ zrda, زرده ده‌ست zasta, زه‌سته.

دیسان ده‌بینین له ده‌یان وشه‌ی ئافستایی هه‌روهک کوردی ژۆر جاران فارسی و زمانه‌ئێرانییه‌کانی دیش ده‌نگی (د) به‌نه‌گۆری ده‌رده‌که‌ونه‌وه، واتا بێ ئه‌وه‌ی بۆ (ن) بگۆرێن. وه‌ک:

داد dat, دات
دار daru, دارو
داغ dagha, داغه
دایک dainu, ده‌ینو
دپاندن dar, ده‌پ

درز daraza, ده‌ره‌زه
درو، دره drug, دروغ، هه‌روه‌ها druj, دروژ
دروست drwyista, دروویشته
دژ duj, درۆ

دونگ، دوا duma, دومه.
دووان dauu, داوو
دوژمن mana - duş, دوش-مه‌نه
دۆت dugdar, دوگده‌ر
ده dasa, ده‌سه.
دیتن didaiti, دیدایتی.
دیو daeva, ده‌ییه‌قه

که‌واته کاتی ئه‌مه هاتوو چه‌تر شوێن پێ و پێچکه‌ی نه‌وه‌ی یه‌که‌می زمان‌زانانی کورد هه‌لنه‌گرین و خۆمان له‌وه‌هه‌له‌ می‌ژوویه‌ دور بخه‌ینه‌وه. ئه‌مۆ سهرچاوه‌ی ژۆر و زه‌وه‌ند له‌سه‌ر زمانه‌ئێرانییه‌کان له‌وانه‌ش زمانی کوردی له‌به‌ر ده‌ست‌دان تا بتوانین شوێن و پێگه‌ی زمانی کوردی به‌باشی ده‌ست‌نیشان بکه‌ین. ترس له‌ به‌فارسی دانانی زمانی کوردی بابه‌تێکی پوچ و سواو و کۆنه‌ بۆیه‌ پێویستمان به‌وه‌ نیه‌ تا په‌نا بۆ بیردۆزه‌ی نه‌سه‌لماو و ناراست ببه‌ین به‌ناوی به‌رگری کردن له‌ زمانی کوردی!

هه‌ندیک له‌ سه‌رچاوه‌کان:

- ئاوڕیک له‌ زمانی سومیری شاسوار هه‌رشه‌می.
- می‌ژووی ئارامیه‌کان له‌ کوردستان شاسوار هه‌رشه‌می.
- شه‌ره‌فنامه، شه‌ره‌فخانی به‌دلیسی.
- ئه‌لفووبی کوردی مه‌حمه‌ده‌مین بالدار.
- ئه‌لفووبی کوردی توفیق وه‌ه‌بی.
- می‌ژووی کورد و کوردستان مه‌حمه‌ده‌مین زه‌کی به‌گ.
- رێزمان و ئاخفتنی کوردی کۆری زانیاری کورد.
- گۆفاری ئاکادیمیای کوردی.

دیسان ده‌ست پێده‌کاته‌وه. ئیتر به‌سته‌نه‌وه‌ی زمانی کوردی به‌ ئافستاییه‌وه و پا‌ز دان به‌سه‌ر هه‌موو سه‌رده‌مه‌ می‌ژوویه‌کانی دی و زمانه‌ ناسراوه‌کانی دیکه‌ لای نووسه‌رانی دواتری کوردیش وه‌ک راستییه‌کی چه‌سپاو سه‌یر کرا. ده‌بینین له‌هه‌ر کۆیه‌ک گه‌پیده و پۆژه‌لات‌ناسیک به‌لامسه‌لاییش بووبیت ئاماژه‌یه‌کی به‌ لیکچوونی کوردی و ئافستایی کردبیت که‌ بیگومان لیکچوونی ژۆریش هه‌ن ئه‌وا ئه‌و قسانه‌یان بوونه‌ته‌ به‌لگه‌ و کراونه‌ته‌ کوردی. تا ئیستاشی له‌گه‌ڵا بیت شاره‌زا و زمانناسانی کوردی کارێکی ئه‌کادیمی به‌ری‌لویان له‌سه‌ر ئافستایی و به‌راوردکاری پێوانه‌یی ده‌قه به‌جیماوه‌کانی زمانه‌که‌ له‌گه‌ڵ کوردی نه‌خستوته‌ به‌رچاو.

ئه‌وه‌ی که‌ بووه‌ بنیشته‌خۆشه‌ی نێو ده‌می نووسه‌رانی په‌نجاکان دیارده‌یه‌کی ده‌نگی ئافستایی بوو که‌ ژۆر زوو لیکدانه‌وه‌ی هه‌له‌ و نادروستی له‌سه‌ر دروستکرا. دیارده‌که‌ بریتیه‌ له‌وه‌ی که‌ گوایا ده‌نگی (ز)ی ئافستایی له‌ زمانی هاوچه‌رخ‌ی کوردیدا هه‌ر به (ز) ماوه‌ته‌وه‌ که‌چی له‌ زمانی فارسی بۆ (د) گۆراوه‌ کوردی: فارسی: ئافستایی:

زاوا، زافا زاما داماد zama, زاما
زانا، زانین دانا، دانستن zan, زان

ئهم دوو وشه‌یه‌ی سه‌ره‌وه، که‌ له‌ فارسی ده‌نگه‌کانیان بۆته (د) له‌ نووسینی ژماره‌یه‌کی دیاری نووسه‌رانی کورد به‌تایبه‌ت ئه‌وانه‌ی سالانی په‌نجا خراوته‌ به‌رچاو. سه‌یره‌ که‌ن له‌وه‌دایه‌ که‌ هه‌ر به‌و پێودانگه‌ خه‌ریکی گۆرینی وشه‌ی دیش بوون تا بگوتریت. دیارده‌که‌ له‌ زمانی کوردی گشتگیره‌. بۆ نمونه وشه‌ی "ده‌ریا" هه‌ر له‌و سالانه‌دا کرا به‌ "زه‌ریا" که‌ له‌ ئافستایی به‌شیوه‌ی (Zraya) زه‌رییا هاتوو. دواتر گێو موکریانیش هه‌ر له‌سه‌ر ئه‌و پێچکه‌یه‌دا (پیشنهاد)ی فارسی هێناو یه‌که‌مجار کردیه (پیشنهاد). دیاره‌ به‌گۆیره‌ی پێساکه‌ی سالانی په‌نجاش وشه‌ تازه‌که‌ به‌گۆرینی "د" بۆ "ز"، ده‌بیت ببیته‌ (پیشنهاد) تا له‌ ئافستایی نزیک ببیته‌وه. ئه‌و سه‌رده‌م پێته‌کان له‌ قورقوشم دروست ده‌کران و ده‌با له‌ کاتی چاپکردندا پێته‌کان به‌ده‌ست له‌دوای یه‌کیددا ریز بکړن. گوایه‌ کرێکاریکی چاپخانه له‌جباتی (ز) پیتی (ر)ی داناوه‌ و وشه‌که‌ به‌ (پیشنهاد) بلأو بۆته‌وه. سه‌یره‌که‌ی ئه‌وه‌یه‌ له‌ فه‌ره‌نگه‌که‌ی گێو هه‌ر دوو (پیشنهاد) و (پیشنهاد) داندراون به‌لام ژۆر نووسه‌ر هێشتا پێشنیاره‌ به‌هه‌له‌ داندراوه‌که‌ به‌کار دێن. ئه‌م لیکدانه‌وه‌ی سه‌ره‌وه هچکات ناگاته ئاستی پێساکه‌ی زمانه‌وانی دیار و ئاشکرایه.

به‌دڵنیایه‌وه که‌ کاریگه‌ری ئافستایی وه‌ک زمانیکی ئایینی و نووسراو و باش پارێزراو و پێژ لێگه‌راو له‌سه‌ر هه‌موو زمانه‌ئێرانییه‌کان دیاره‌. واتا سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ش زمانه‌که‌ چ نه‌وه‌یه‌کی راسته‌وخۆی لێ وه‌پاش نه‌که‌وتوو به‌لام به‌بێ گه‌رانه‌وه‌ بۆ وشه‌ ئافستاییه‌کان کارێکی سه‌خته‌ له‌ به‌نه‌چه‌ و به‌نه‌په‌تی ژۆر وشه‌ و باری پێزمانی زمانه‌ئێرانییه‌کان به‌ کوردیشه‌وه‌ بگه‌ین. له‌سه‌ر هه‌له‌ی بۆچوونی نووسه‌رانی زووی زمانی کوردی سه‌یری ئه‌م وشانه‌ی خواره‌وه‌ بکه‌ن که‌ له‌ هه‌ر دوو کوردی و فارسییدا به‌ ده‌نگی (ز) ده‌ست پێده‌که‌ن که‌چی له‌ ده‌قه ئافستاییه‌کاندا ده‌نگی تر:

کوردی: فارسی: ئافستایی:
زان زائیدن juua, ژووه
زمان زبان hizva, هیزفا

حه بیبوللا سه لیمی
ئیران میهدیخانی

تویژینه وهیهک له سهه چهند پیت، وشه و
رهسته له شیوهزاری دیواندهره‌بی‌دا

Investigate Letters, Words, Sentences in the Dialect of Diwandare

پوخته:

شیوهزاری دیواندهره یه‌کیک له شیوه‌زاره سه‌رنج‌پاکتیه‌کانی زمان و ویژهی کوردیییه که له بوازی بیژه‌کردن، نووسین، فۆلکلۆر و ده‌وله‌مندییه‌وه و هه‌روه‌ها که‌لک وه‌رگرتن له هه‌ندیک پیت، وشه و په‌سته‌دا جیاوازه، به‌لام تاکوو ئیستا له هیچ گۆفار و پاگه‌یه‌نهر و که‌شکۆلێکدا ئاماژه‌ی پێ نه‌کراوه، بۆ وینه: "وی"، "ق" (li) له وشه‌ی "توی" به‌واتای "بذر"ی فارسیدا شیوه‌ی بیژه‌کردنی، له شیوه‌زاری دیواندهره‌بی‌دا جیاوازه که تایبه‌تی ئاخویه‌رانی زاراوه‌ی دیواندهره‌بییه و وه‌کوو بیژهی (li) له زمانی فه‌ره‌نسی‌دا.

"نام‌خوا" به‌رامبه‌ره له‌گه‌ڵ "بنامیزد" له شیعه‌رکانی حافزی شیرازیدا. "شیراوه" پیشینه‌ی هه‌ره‌وه‌زی ئاژه‌لداران پوون ده‌کاته‌وه. په‌سته‌ی "ئاسیاو هه‌ر وخت بمزیت ئه‌مزیت"، "پالت نه‌گه‌ریت"، "دووهرت داغه‌ن ویت" مشتیک له خه‌وارن که هیشتا نه‌ناسراون. ئامانجی ئه‌م وتاره‌ شیکردنه‌وه و ناساندنی تایبه‌تمه‌ندیه‌کانی شیوه‌زاری دیواندهره‌بییه که به‌شیوه‌ی کتێب‌خانه‌یی و پرس‌وپا له پیره‌پیاوان و پیره‌ژنانی زانا کۆبووه‌ته‌وه و به‌شیوه‌ی گه‌رانده‌وه‌ی-لیکدانه‌وه‌یی و که‌لک وه‌رگرتن له شیوه‌ی لیکدانه‌وه‌ی ناوه‌پۆک به‌ئه‌نجام گه‌یشتوه. بیژهی خه‌لکی و به‌ره‌مه‌کانی نووسه‌ران و شاعیران ماک و پیوه‌ری ئه‌م لیکۆلینه‌وه‌یه. ده‌ره‌نجامه‌کانی ئه‌م تویژینه‌وه بریتین له: ناساندن و شیکردنه‌وه‌ی یه‌کیکی‌تر له بن‌زاراوه به‌نرخه‌کانی کورده‌واری که تاکوو ئیستا له لایه‌ن لیکۆله‌پانه‌وه بایه‌خی پێ نه‌دراوه، پازاندنه‌وه و ده‌وله‌مه‌ندکردنه‌وه‌ی زمان و ویژه و فۆلکلۆری کوردی، پیشاندانی پاشه‌که‌وتی زمانی له شیوه‌زاری ناوچه‌ی دیواندهره و پاچه‌له‌کاندنی به‌ره‌ی نوێ بۆ پاراستنی زمان و زاراوه‌یه‌ک که شایانی شانازییه.

له کۆتاییشدا، نووسه‌رانی ئه‌م وتاره پێشنیاریان ئه‌وه‌یه که پسپۆران، زمان‌ناسان، تۆیژه‌ران له‌مه‌وبه‌دوا له‌سه‌ر ئه‌م شیوه‌زاره لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی تایبه‌ت بکه‌ن تا کتێب‌خانه‌ی کوردی به‌ ناساندنی ئه‌م شیوه‌زاره زۆتر، پازاوه‌تر و ده‌وله‌مه‌ندتر بێت.

وشه سه‌ره‌کییه‌کان: دیواندهره، زاراوه (شیوه‌زار)، پیت، وشه، ره‌سته.

(۱) پێشه‌کی:

دیواندهره یه‌کیک له شاره‌کانی پارێزگای کوردستانی ئێرانه، که له باشووره‌وه به‌ مه‌ودای ۹۷ کیلۆمێتر له سنه دووره و له خۆره‌لاته‌وه به‌ مه‌ودای ۶۰ کیلۆمێتر ده‌گاته شاری بیجاپ. له‌لای باکووره‌وه له‌گه‌ڵ شاری تیکاب له پارێزگای نازه‌ربایجانی پۆژاوا‌دا په‌یوه‌ندی هه‌یه و له‌لای خۆراوه‌وه تا شاری سه‌قز ۹۲ کیلۆمێتره، جگه له‌مانه له‌گه‌ڵ زۆریک له ئاوبییه‌کانی مه‌ریوان و سه‌ولاوشدا درواسییه.

جیگربوونی دیواندهره له نیوان ئه‌م ئاوبی و شارانه هه‌لیکی باشی بۆی په‌خساندوه تاکوو بتوانیت له بواره جۆراوجۆره‌کانی زمان، فۆلکلۆر و فه‌ره‌نگ خۆی ده‌وله‌مه‌ند بکاته‌وه و هاوکات له‌گه‌ڵ ئه‌مه‌شدا شۆناسی تایبه‌تی خۆی بپارێزیت.

ده‌لێن ئه‌گه‌ر ده‌ته‌وییت نه‌ته‌وه‌یه‌ک بناسییت باشترین شت خۆیندنه‌وه‌ی زمان و ویژه‌ی ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه زمان یه‌کیک له کۆله‌که سه‌ره‌کییه‌کانی فه‌ره‌نگه که شۆناسه و هه‌موو شتی که فۆلکلۆر و کۆمه‌ل‌ناسییه‌وه بگره هه‌تا ئابووری و ده‌روون‌ناسی و هتد له خۆیدا هه‌شار ئه‌دات و یه‌کیک له کۆله‌که بنه‌په‌تییه‌کانی شۆناسی هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌که که پێویسته بپارێزیت.

هه‌موو زمانه به‌نرخه‌کانی جیهان زاراوه و بن‌زاراوه‌یه‌کی جۆراوجۆریان هه‌یه. زۆربه‌ی زاراوه‌کانی هه‌ر زمانیک پیشاندهری ده‌وله‌مندیی زمانی ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه. زمانی کوردیش یه‌کیک له زمانه ده‌وله‌مه‌نده‌کانی دنیایه که زاراوه‌کانی جوا و ره‌نگینن، یه‌کیکیان شیوه‌زاری کوردی ناوه‌پاسته که چهند لق و پۆ وه‌ک سۆرانی، موکریان، ئه‌رده‌لانی، جافی و گه‌رمیانی و... له خۆ ده‌گریت. شیوه‌ی ئاخافتنی خه‌لکی دیواندهره ئه‌رده‌لانییه که یه‌کیک له لقه‌کانی شیوه‌زاری کوردی ناوه‌پاسته (رخزادی، ۱۳۹۰: ۳۷). ئه‌م بن‌زاراوه‌یه له بوازی ئاخافتن و بیژه‌کردن، نووسین، ماناسازی، فۆلکلۆر و هه‌روه‌ها له برێک پیت، وشه، ده‌سته‌واژه و په‌سته‌دا جیاوازه که تاکوو ئیستا وه‌ک سامانیک له زمانی کوردی که له هیچ گۆفار و که‌شکۆلێکدا ئاماژه‌یان پێ نه‌کراوه. ئه‌مانه پاشه‌که‌وتی زمانین و پێویسته بایه‌خیان پێ بدریت، و بۆ به‌رگری‌کردن له له‌ناوچوونیان ده‌بی هه‌ول بدریت که بینه‌ پزنی لیکۆلینه‌وه ئاکادیمییه‌کان. له‌سه‌ر ئه‌م بنچینه هزرییه و به‌و باوه‌په‌وه، ئه‌م وتاره پێشکesh ده‌کړیت.

(١-١) ئامانجى وتار:

ئامانج ئەم وتارە ناساندنی هەندیک تاییه‌تمەندى بن‌زاراوه‌ی دیواندەرەییە تاکوو ئەو توانا بە‌رخانەى که هەیه‌تى پتر پوون ببێتە‌وه و بە‌ره‌ى نۆى باشتەر بیناسین و کتێب‌خانەى کوردی پێى دە‌ولە‌مە‌ن‌تر و توێژە‌ران سە‌رنجی ژۆرتى بۆ بدەن و لە‌ نە‌مانى، بپارێزێت. نووسە‌رانى ئەم وتارە هە‌ق‌ده‌ بابە‌ت‌یان لە‌ بن‌زاراوه‌ی دیواندەرە‌ییدا هە‌لبژاردووه و لێکیان داوه‌تە‌وه، که تاکوو ئێستا لە‌ هیچ جیگایە‌ک لە‌ سە‌ریان باس نە‌کراوه، بابە‌ت‌یکیشیان تاییه‌تە‌ به‌ پە‌خنە‌یه‌ک لە‌ سەر یە‌کێک لە‌ پە‌ندە‌ پێشینیە‌کان که لە‌ کتێبه‌ کۆنە‌کاندا باسی لێ‌ کراوه. نووسە‌رانى ئەم وتارە بپوایان وایه‌ که بۆ‌چوونى بابە‌تە‌کان هەر ئەم شتانه‌ نین که نووسراون، وێدە‌چى که سانیکی‌تریش سەرچاوه‌ی‌تر بە‌لایانە‌وه‌ ببیت و به‌ بۆ‌چوونیکى باشتەر بگه‌یه‌ن، دیاره‌ نووسە‌رانیش چاوه‌روانى پە‌خنە‌ى شارە‌زایان و دلسۆزانن، چۆن باوه‌ریان وایه‌ که هەر چه‌شنه‌ پە‌خنە‌یه‌ک لە‌ مە‌پ ئەم بابە‌تە‌ بۆ‌ به‌‌پێ‌کردنى بن‌زاراوه‌ی دیواندەرە‌ی به‌‌سووده.

(٢-١) شیوه‌ی لێ‌کۆ‌لێ‌نه‌وه‌:

شیکردنه‌وه‌که به‌‌شیوه‌ی کتێب‌خانە‌یى و پرس‌وپا لە‌ شارە‌زایان و به‌‌سال‌چووان کۆ‌بووه‌تە‌وه و به‌‌شیوه‌ی گه‌‌راندنه‌وه‌ی لێ‌کدانە‌وه‌یى و که‌‌ل‌ک وه‌‌رگرتن لە‌ شیوه‌ی لێ‌کدانە‌وه‌ی واتا و ناوه‌‌پۆ‌ک به‌‌ئە‌نجام گه‌‌یشته‌وه. ئاخافتنى خە‌‌ل‌ک و به‌‌ره‌مه‌کانى نووسە‌ران و شاعیران ما‌ک و پێ‌وه‌رى ئەم توێژینه‌وه‌یه‌.

(٣-١) پێشینیە‌ی لێ‌کۆ‌لێ‌نه‌وه‌:

لێ‌کۆ‌لێ‌نه‌وه‌ی تاییه‌ت و سە‌ره‌به‌خۆ لە‌ شیوه‌زارى دیواندەرە‌یى تاکوو ئەو جیگایە‌ی ئیمه‌ ئاگامان لێ‌ بیت ئە‌نجام نە‌دراوه و ئەم که‌‌لێ‌ن و بۆ‌شاییه‌ ژۆرى پێ‌ هە‌ست دە‌ک‌رێت. به‌‌لام گه‌‌لێ‌ک وشه‌، پە‌سته‌، قسه‌ی نە‌سته‌ق، فۆ‌ل‌کلۆ‌ر و که‌‌لتوور له‌ ناوچه‌ی دیواندەرە‌ هاوبه‌‌شه‌ له‌‌گه‌‌ڵ زاراوه‌ و بن‌زاراوه‌کانى تری زمان و وێ‌ژە‌ی کوردی که نووسە‌ران به‌‌گشتى له‌ توێژینه‌وه‌کان و لێ‌کۆ‌لێ‌نه‌وه‌کانى خۆیاندا باس‌یان لێ‌کردووه، لە‌م بابە‌تانه‌ ده‌توانین ئاماژه‌ به‌‌مانه‌ بکه‌ین:

- پە‌ندى پێشینیان. شیخ موحه‌مه‌دى خا‌ل (٢٠٠٠) سە‌رده‌م.
- پە‌ندى پێشینیان. سه‌یده‌به‌‌دولحه‌میدى هە‌یره‌ت سه‌جادی (٢٠١٠) ئاراس.
- زە‌رده‌ی دە‌م که‌ل. خە‌لیل موحه‌مه‌دى (١٣٩٤) زانستگای کوردستان.
- آواشناسی و دستور زبان کوردی، علی رخزادی (١٣٩٠) کوردستان.
- دیارى تيله‌کۆ. خالد عە‌لیزاده (١٣٩١) گوتار. سه‌قز.
- بررسى تە‌ببى امثال کوردی-فارسی. سیداحمد پارسا (١٣٩٤) دانشگاه کوردستان.
- که‌‌له‌‌پوورى کوردی. موحه‌مه‌دعارف موده‌پسى (١٣٩٢) سە‌ندج.
- می‌ژووی ئە‌ده‌بى کوردی، عە‌لائی‌ددین سه‌جادی (١٣٩٥)

کوردستان ١٢٣١١.

پێ‌ویسته‌ ئاماژه‌ بک‌رێت که راگه‌یه‌نەرە کوردییه‌کان (ده‌نگۆ‌په‌نگى ناوه‌ندى کوردستان، سه‌حه‌ر و...) جار‌جار‌یک له‌ پس‌پۆ‌ران و شارە‌زایانى بن‌زاراوه‌ی دیواندەرە‌ییان بانگه‌‌پشت کردووه، توێژە‌ران لە‌م قە‌نات و کانا‌لانه‌ سه‌باره‌ت به‌ بن‌زاراوه‌ و فۆ‌ل‌کلۆ‌رى تاییه‌ت به‌ دیواندەرە‌ باسیان کردووه، به‌‌لام دەر‌فه‌تى ئە‌وه‌یان نە‌بووه‌ ده‌سکه‌وته‌کانى خۆیان به‌ته‌واوى دەر‌بێ‌رن. جیا له‌‌مانه‌ له‌ هە‌وته‌نامه‌کانى پۆ‌ژان، سۆ‌ران، سیروان و هتد، وتارى نووسە‌رانى دیواندەرە‌یى چاپ‌کراوه و ب‌لا‌و بووه‌تە‌وه که ژۆ‌ربه‌یان ئاماژه‌یان به‌ فۆ‌ل‌کلۆ‌ر و که‌‌لتوورى دە‌ولە‌مە‌ندى دیواندەرە‌ کردووه. ئەم وتارە هە‌موو ئە‌و چالاکیانە‌ی خستوه‌ته‌ به‌‌رچاو و هە‌ولێ‌ داوه‌ ئە‌و بابە‌تانه‌ دو‌پات نە‌بنه‌وه.

(٢) لێ‌کدانە‌وه‌:

هەر زمانیک پێ‌ک‌دێ‌ت له‌ پیت، وشه‌، ده‌سته‌واژه‌ و په‌سته‌. ئە‌مانه‌ کۆ‌ ده‌بنه‌وه و زمان ده‌خولقێ‌ن. ئەم وتارە هە‌ندیک له‌‌مانه‌ له‌ شیوه‌زارى دیواندەرە‌ییدا ده‌خاته‌ به‌‌رچاو و هە‌ول ده‌دات به‌ شیوه‌یه‌کى زانستى لێ‌کیان بداته‌وه.

(١-٢) "وى"، "ق" (Uī):

پیتە‌ ده‌نگ‌داره‌کانى زمانى کوردی پوونن به‌‌لام له‌ بن‌زاراوه‌ی دیواندەرە‌ییدا پیتیک به‌‌کار ده‌چێ‌ت که جیا‌وازه و ئاخپوه‌رانى دیواندەرە‌یى به‌‌م پیتە‌ ده‌ناسرێ‌ن ئە‌وه‌ش پیتى "وى/ق" به‌‌ "چوى"/"چۆى"، به‌‌مانای "پۆ‌شت"، "توى"/"تۆ" به‌‌مانای "تو" (ب‌زى فارسی، "شوى"/"شو" به‌‌واتای هاوسە‌رى ژن و له‌ ئاواپییه‌کانى خۆ‌ره‌ل‌اتى شارى دیواندەرە‌، پیتى "ک" ی لێ‌ زیاتر ده‌‌بێ‌ت و له‌ جیگه‌ی "بوى" به‌‌ واتای "بوو" ئە‌لێ‌ن "بویکه‌"/"بۆ‌ که". نووسە‌رانى ئەم شیوه‌ بۆ‌ نووسینی ئەم پیتە‌ له‌ دوو جۆ‌ر که پێ‌شتەر پس‌پۆ‌رانى زمان پێ‌شنیاریان کردبوو که‌‌ل‌ک وه‌ر ئە‌گرن به‌‌لام هێشتا نووسە‌ران زمانى ستاندارد نه‌یان‌توانیوه له‌‌سەر شتیکی به‌‌گ‌گرتوو پێ‌که‌‌ون به‌‌م بۆ‌نه‌وه له‌ نووسینی ئەم پیتە‌ کێشه‌یان هه‌یه‌. به‌‌پای نووسە‌ران، ئەم پیتە‌، له‌ زمانى فه‌‌ره‌نسه‌شدا به‌‌کار دێ‌ت و له‌ وشه‌یه‌ک وه‌ک (lui) به‌‌ مانای "ئە‌و" ده‌ی بینین (پارسایار، ١٣٨٠، ١٣٨١، ١٣٨٢). ئەم پیتە‌ له‌ شیوه‌زارى دیواندەرە‌ییدا له‌ ژۆ‌ر وشه‌دا به‌‌کار ده‌چێ‌ت و ده‌توانین ب‌لێ‌ن شیوه‌ی بێ‌ژه‌کردنى له‌ نێ‌وان دوو پیتى (ى) و (و) دا‌یه‌. پە‌نگه‌ ئەم پیتە‌ له‌ زاراوه‌کانى تریشدا به‌‌کار دێ‌ت؛ به‌‌لام له‌ دیواندەرە‌دا یه‌‌کێک له‌ پیتانه‌یه‌ که هۆ‌ی جیا‌وازی ئەم شیوه‌زاره‌ له‌ شیوه‌زاره‌کانى تری زمانى کوردییه‌.

(٢-٢) "نازار":

وشه‌ی نازار له‌ فەر‌ه‌نگ لوغه‌تا به‌‌ مانای "خۆشه‌ویست، ژۆ‌رخۆشه‌ویست" به‌‌ (هه‌ژار، ١٣٧٦: ٨٥) به‌‌لام له‌ بن‌زاراوه‌ی دیواندەرە‌دا جگه‌ له‌ "خۆشه‌ویست" به‌‌ مانای "ل‌ب‌ردن"، ته‌‌رک کردن"، "قت کردن"یشه‌، ئەم واتایانه‌ له‌ هیچ فەر‌ه‌نگ لوغه‌تیکا بوو وشه‌ی نازار ئاماژه‌یان پێ‌ نە‌کراوه "سالحی‌ساحیب" له‌

کتیبی "عزیز و تەکش" دا نووسیویه:

کۆپکی دیواندەریی گۆرانییه‌کی بۆ وەتم، یه‌کێ له‌و شیعراوه که ئه‌یوت ئه‌مه بوو:

"تۆ خوا هۆ نازار نازارم مه‌که به‌ده‌ردی عه‌شقت بيمارم مه‌که"

وتم کاکه گیان یانی چی داوا له یاره‌که‌ت ئه‌که‌ی نازارت نه‌کا؟ خو هه‌موو عاشقی پیتی خو‌شه له لای مه‌عشوقه‌که‌ی نازار بێ تا کۆل و کۆی ده‌روونی دامرکێ. له وه‌لامدا وتی: ئیمه زوو کایه‌یکمان ئه‌کرد که نازارنازار، یان که‌له‌که بری مان پێ ئه‌وت، ئه‌وئیش ئه‌وه بوو به‌ردی‌کمان ئه‌کرده ژیر خو‌له‌وه، خو‌له‌که وه‌کوو که‌له‌ک به‌رز ئه‌به‌وه‌وه، ئه‌مجا ئه‌بووینه دوو ده‌سته، ده‌سته‌یه‌ک له که‌له‌که خو‌له‌که ئاگاداریمان ئه‌کرد و ده‌سته‌یه‌کیش ئه‌یانویست بیرووخین. ئه‌گه‌ر یه‌کێ له‌وانه که ئه‌یانویست که‌له‌که خو‌له‌که تیکبده‌ن و به‌رده‌که‌ی ژیری وه‌ده‌رخه‌ن، له‌به‌ینی که‌له‌که‌که و یه‌کێ له‌وانه که پاسه‌وانیان لی ئه‌کرد، ده‌رچوبایه، ئه‌یوت برابویر. فلانه‌که‌س نازار، واته لاچی (قت بێ)... منیش که ئه‌لیم تۆخوا هۆ نازار نازارم مه‌که، مه‌به‌ستم ئه‌وه‌یه که له که‌له‌که‌به‌یه‌ی عه‌شقی خو‌تدا وه‌لام مه‌نی و حه‌زم لی‌بکه و حه‌زفم مه‌که (سالحی‌ساحیب، ۱۳۸۴: ۱۷).

ئهم وشه له دوو لاره زمان و ئه‌ده‌بیاتی کوردی ئه‌پازینێته‌وه، هه‌م مانایه‌کی تری نازار زیاد ده‌کات و هه‌م یارییه‌کی منداڵان زیندوو ده‌کاته‌وه که تووی پاراستنی ئاو و خاک له می‌شکی منداڵاندا ده‌چینێت.

۳-۲ "نام‌خوا":

له بن‌زاراوه‌ی دیوانده‌ره‌دا پیره‌ پیاوان و پیره‌ ژنان کاتی‌ک شتی‌ک هه‌له‌که‌وتوو یان جوان ده‌بینن و ده‌یانه‌وێت له‌و بابته‌وه په‌سته‌یه‌ک یان شتی‌ک بلێن، به‌رله‌وه په‌سته‌که‌یان بلێن، له هه‌وه‌ل په‌سته‌که‌وه ده‌لێن "نام‌خوا" نام‌خوا گه‌نم چ گۆلی‌کی داوه، "نام‌خوا کۆرپه‌یه‌ک شیرینه" ئهم ده‌سته واژه‌یه ده‌گه‌یته‌وه بۆ ئه‌و باوه‌ره که بریک له مرۆقه‌کان هه‌ی‌یک له چاویاندا به که ده‌توانێت کاریگه‌ری بێت له‌سه‌ر شتگه‌لی ده‌رووبه‌ر جا چ مرۆق بێت چ شتی‌کی‌تر. ئه‌وان برۆیان وایه که ئهم هه‌یزه ده‌روونییه له چاودا ده‌رده‌که‌وێت. له بن‌زاراوه‌ی دیوانده‌ره‌ییدا پێ‌ده‌لێن چاویان و به‌و که‌سه‌ش که ئهم کاره بکات ده‌لێن "چاوخراو" له زمانی فارسی‌دا به‌م کاره ده‌لێن "چشم‌زدن" و به‌و که‌سه که ئهم کاره ده‌کات ده‌لێن "بدچشم، چشم‌شور، چشم‌رسان" (خرم‌شاهی ۱۳۸۰: ۲؛ ۹۰۶). له عه‌ره‌بیشدا به چاویاندا که ده‌لێن "العین" الصابه بالعین، عین‌الکمال، الازلاق بالابصار" به‌و که‌سه‌ش ده‌لێن "عاین" به‌و که‌سه‌ش که‌چاوی لێدراوه ده‌لێن "معیون" (هه‌ر ئه‌وه) خرم‌شاهی ده‌لێت "برای اجتناب از تاثیر چشم زخم غیر از توسل به تعویذ و حرز، دعا و امثال آن غالباً در موقع تعریف تحسین‌آمیز از چیزی عبارت هایی از قبیل "چشم‌بدور" و ماشاءالله، بنامیزد (به نام ایزد) به کار می‌برند (هه‌ر

ئه‌وه). یانی "بوو دوور کردنه‌وه‌ی چاویان جی‌یا له نووشته نووسین و دۆعا، بوو تاریف کردن له شتی ئه‌یان و "چاوی خراپ دوور له پووتان"، ماشاءالله، "نام‌خوا".

"آب حیوانش زمانقار بلاغت می چکد زاغ کلک من به نام

ایزد چه عالی مشرب است"

(حاف، ۱۳۸۳: ۱۳۸، ج ۱: ۱۱۵۱۱)

"ئاوی ژینی لی ده‌چۆپێ" حافز" ئه‌نوکی قه‌له‌م چاوی دژ ده‌ربێ! خه‌تی تاریکی وه‌ک زو‌لفی شه‌وه" (سالحی‌ساحیب، ۱۳۹۱: ۳۱)

"می‌ای در کاسه چشم است ساقی را، بنامیزد که مستی می‌کند با عقل و می‌بخشد خماری خوش" (حافظ، ۱۳۸۰: ۲، ج ۲: ۹۰۹)

شه‌رابێ و له جامی چاوی مه‌یگه‌یرا که ماشه‌للا ده‌کا مه‌ستی له گه‌ل ئه‌قل و ئه‌دا حا‌لی خوماری خو‌ش" (سالحی‌ساحیب، ۱۳۹۱: ۲۸۸)

پێ‌ی‌سته ئاماژه به دابونه‌ریتی له دیوانده‌ره‌دا بکری‌ت که بۆ دوور کردنه‌وه‌ی چاویان له بووک (وه‌وی یان وه‌یی) به‌کاریان ده‌هێنا: گه‌ر بووک له دێهاتی‌که‌وه بۆ دێهاتی‌ک یان شارێکی‌تر جیا له زیده‌که‌ی خو‌ی بچووبایه، گه‌ر له پێگه‌دا به هه‌له‌که‌وت تووشی ئاژه‌ل‌دارێک یان پانی ئاوییه‌ک ببوایه‌ت، زۆرجار کۆری ئاژه‌ل‌دارکه یان شوان یان دوا شوانی ئه‌و پانه سه‌ری‌ک مه‌ریان به‌په‌له ئه‌هێنا و له‌به‌ر پێی بووکه‌که ئه‌یاندا به زه‌ویدا و وایان پیشان ده‌دا که ده‌یانه‌وێت ئهم مه‌ره بکه‌ن به‌قوربانی تا به‌لاوه‌گه‌یری بووکه‌که بێت. برا زاوا (ئه‌و که‌سانه‌ی که له لایه‌ن ما‌لی زاواوه هاتبوون به شوین بووک‌دا) ئه‌زنی ئهم کاره‌یان نه‌ده‌دا و بره‌ پاره‌یه‌کیان ده‌دا به‌و که‌سه‌ی که مه‌ره‌که‌ی هێنا‌بوو. ئهم دابونه‌ریته ئه‌ستاش له بازیک له ئاوییه‌کانی دیوانده‌ره‌ به‌رده‌وامه و پێی ده‌لێن "به‌روه‌وییانه" ئه‌لبه‌ت ده‌توانین به‌گۆیژه‌وانه و سه‌روپانه... شتگه‌لی‌ک له‌م بابه‌تانه‌وه ئاماژه بکه‌ین که په‌نگه ئه‌مانه‌ش مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی دوور کردنه‌وه‌ی چاوی خراو بێت.

۴-۲ "مال‌و":

چینی شوان کشت‌وکالیان نه‌بوو. زۆرتر په‌شایی ئه‌و گونده یان خه‌له‌کی ده‌قه‌ری‌کی‌تر بوون. په‌سم و بوو کاتی‌ک شوانیک سه‌ره‌رتی له گه‌ل ئاوییه‌که‌دا ده‌نووسی جیا له پاره و شتی وا خاوه‌ن ئاژه‌له‌کانی مه‌جبوو ده‌کرد به‌وه که هه‌ر پۆژیک نانی‌ک به شوانه‌ بده‌ن. شوانگه‌ل ئه‌یوارانه کاتی‌ک مه‌رومالاتیان ده‌هاورده‌وه‌و به‌ره‌و ئاوی‌ی بۆ ئه‌وه‌ی نانه‌که‌یان کۆ که‌نه‌وه ده‌چوونه به‌ر هه‌رمالیک و به ده‌نگه‌ی به‌رز ده‌یانگوت "مال‌و نان شوان" ئهم وشه کورت کراوه‌ی په‌سته‌ی ته‌واوی "مال‌تان ئاوا" یه. ئهم کورت کردنه‌وه له زمانه‌کانی دیکه‌یش هه‌یه عه‌ره‌به‌کان بۆ کورت کردنه‌وه‌ی په‌سته‌کان له‌م شتیه که‌لک وه‌ر ئه‌گه‌رن و فعل پو‌باعی مۆجه‌په‌دی لی دروست ئه‌که‌ن. حمدل (کورت کراوه‌یی: الحمدله) یه و هه‌روه‌ها "حسبل (حسبی‌الله)، بسمل (بسم‌الله)، حوقل (لاحول و لا‌قوة الا‌بالله)"

(خرمدل، ۱۳۷۲: ۵۲).

جگه له پسته، بریک له ناوه سادهکان و یان لیکدراوهکانی عهره بی و فارسی له زمانی کوردیدا کورت دهنه وه بۆ نمونه: به عبدالرحیم له زاراوای دیوانده ردا ده لێن ئهوخه، عبدالکریم: ئهوکه، شاه محمد: شامه، ماه کلاه: ماک، نامدار: نامی، شرافت: شهر.

ئهم کورت کردنه وانه خه زینه ی زمان و وشه سه پر ئه کهن، بایه خداری کات و سات و ده فراهیه تی زمان را ئه گه پتن جگه له مانه وه کو کومه له نیشانه یه کن له بهین ناخیوه رانی زمانا.

۵-۲) "شیرواره":

له کاتیکدا مرووف له سه ر زهوی دهستی به ژیان کردوه و میژوه که ی نووسراوه، به رزی و نزمی چینهکانی کومه لگا هه بووه. له کورده واریدا هه ژاران ئه وانه ی که مه پوما لاتی که متریان بووه، شیرى ئاژه له کانیا ن ئه وهنده نه بووه که بتوانن هه ر پژه مه شکه بژهن و که ره پاشه کهوت خه ن تا دوا یی بتوانن بیکه ن به پۆن و له خیه ده گرده کو ی که ن بۆ وه رزی پر سه رما و سو له ی زستان. چۆن شیر له وه رزهکانی به هار و هاویندا له بهر گهرمی هه و زو خراپ ده بوو نه یانده توانی شیر که یان چه ند پۆژیک دان یین تا زۆتر ده بی ت ئه و جا له مه شکدا بیژهن. بۆ چاره سه ری ئهم موشکیله چه ند مالیک که مه پوما لاتیان که م بوو، هه ر پژه ته وای شیر که یانیا ن له سه ر یه ک کو ده کردوه و یه کیک له و مال له که م ئاژه لانه ده بیرد. ئه و کات ده ی توانی قازانگی شیر پیک بی تیت و ماست و شیر و دوا ییش پۆن و... دابین بکات، ئهم کاره در یژه ی هه بوو تا هه موویان ده یانتوانی که ره و پۆن پاشه کهوت خه ن. شایه ت ئهم کاره یه کیک له ئه وه لێن هه ره وه زهکانی ئاژه لداران بی ت. به پیویستی ده زانین ئامازه بکه ین هه روا که ئهم باب ته ده توانیت پی شینه یه ک بی ت بۆ هه ره وه ز له هه مان حال یشدا ده توانیت وشه یه ک که به "گزنه دان" یان خه یانه تیش به ناوبانگه له می شکی خو یته ر یان بی سه ر درووست بکات که یه کیک له ئافاتهکانی کارگه لی جه ما وه ریه. بۆ نمونه هه ر له م کاری شیرواره دا پیوه ری شیر که کان که به قه رز ده یاندا به یه کتر، دیاری کراو بوو، به لام هه ندیک له مال له کان که ده ست ته نگتر بیون ده هاتن تۆژیک شیر ی پیوه ره که یان خالی ده کرد و له جیات ی ئه وه به ئاو پیوه ره که یان سه پر پر ده کرد که کاریکی ناله بار و نادر ووست بوو.

۶-۲) "وشتیه هه ور" یان "هه ور وشتیه ی کرده":

فه لا و جوتیاران که به رده وام له به هار و پاییزدا بۆ مه زراکانیا ن و زیاد بوونی ده غل و دانیا ن چاوه پوانی هه ور و باران بیون، پی شبینی هایه کیان ئه کرد:

"جومعه بواروو شه ممه خو ش که روو

شه ممه بواروو په نج و شه ش که روه"

و به شیوه و پواله تی هه وره کان ناوگه لیکیا ن له هه وره کان ده نا. "هه وره ره ش لای قیبله" "هه وره سوور"، "هه وره چلکن"

و بهیت و بهندیان پی دا هه لده گوت:

"هه ور له شاره زوور پی بکیشه ته نوور" "هه ور له هه مه دان بچۆ بۆکاروان" ۱

یه کیک له و ناوگه له بۆ هه ور له بن زاراوای دیوانده ردا "هه ور وشتیه ی کرده" یان "وشتیه هه ور" له. وشتیه هه ور به هه ور یک ده یانگوت که هه ر کات له ئاسمانه وه ده ریکه و تبا یه مزگینی بارانیکی باشی ده دا. ئهم دهسته وازه یه پیکهاتوه له دوو وشه ی "وشتیه" و "هه ور" وشتیه ده مانخاته بی ری "ابل" ی زمانی عه ره بی که یه کیک له ماناکانی هه وره. راغب ئیسه فه هانی له پیناسه ی "ابل" ده لیت: خداوند می فرماید: "و من الابل اثنین" (انعام: ۱۶۴) ابل بر شتران فراوان اطلاق می شود و لفظ آن مفرد ندارد. و قول خداوند که فرمود "افلا ينظرون الى ابل كيف خلقت". (الغاشیه: ۱۷) "گفته شده که منظور از ابل ابرها می باشد" (راغب اصفهانی، ۱۳۸۹: ۱۹). یانی به وشترا نی زۆر ئه لێن "ابل" و ئهم وشه تاکی نییه، و توویانه مه به ست له "ابل" له م ئایه ته هه ره که نه. ئهمه که مرووف له م مانا و له م ئایه ته ئاگادار بوونه یان نا له توانای ئهم و تاره دا نییه، به لام ده توانین بل یین ئهم وشه سه رنجی ئیمه بۆ لای قورئانی پیرو ز پاده کیشیت ئه گه ر له پوانگه ی جوانکاری شه وه له م ئایه و ئایه ی دوا ی ئه وه "والی السماء كيف رفعت" (الغاشیه: ۱۸) بر وانی و اتای هه ور بۆ ابل په سه ندر او تره، چۆن هه ور و ئاسمان پیکه وه ته ناسوبی زۆتریا ن هیه. نمونه یکی تر له م ته ناسوبه له قورئانی پیرو ز "الشمس و القمر بحسبان. والنجم و الشجر يسجدان" (الرحمن: ۴ و ۵) له "نجم" له م ئایه به مانای "رویی دنی های ی که دارای ساقه نباشند" (خرمدل، ۱۳۸۷: ۱۳۸۷: ۱۳۸۶) یانی "نجم" گیتای بی ساقه ته و له گه ل شمس و قمر له پوانگه ی جوانکاری وه پۆشین ی پالو (ایهام تناسب) له (تقوی، ۱۳۶۲: ۲۳۳) و له گه ل شجری شدا ته ناسوبی به رچا وه.

۷-۲) "دایک کراس که وو نه مردوه":

ئهم پهسته له بن زاراوای دیوانده ردا بۆ هه موو که سیک ئاشنایه و زۆر به کاری ده بن و له پووی پواله ته وه مانا که ی ده زانن. حه یرت سه جادی نووسیویه "مادر پیراهن کبود که نمرده است. طوری نشده. زنی دیگر می گیرم" (حیرت سجاد ی، ۲۰۱۰: ۱۹۶).

هه موو ده زانین و ئاگادارین که که وو یان شین په نگی ماته مه. یه کیک له دابونه ریه تهکانی کو نی دیوانده ره ئه وه بوو کاتیک که سیک ده مرد خه لک پرسانه یان بوو ئه و مال له ده برد که یه کیکیا ن لئ مردبوو. چۆن ئهم خه لکه یه کیک له پی شه کو نه کانیا ن ئاژه لدار ی بووه زۆر جار مه پیکیا ن ده برد بۆ پرسانه. یاساش وابوو که سه ری مه ره که یان که وو ده کرد که ماته مه که پیشان بده ن.

بازیک له تو یژه رهکانیش بر وایان وایه که په نگی شینی ژیره کلایش هه ر به و بۆنه وه بووه و ئهم پیلاره زۆتر له پیوره سمی ماته ما له پی ده کرا. زۆریه ی بی سه ران خو ینه ران کاتیک ئهم مه ته له ده بیسن ئه و بیر وه ریه یان به می شکدا

دیت، به‌لām ئەم مەسەلەیه دەگەرێتەوه بۆ باوەڕپێکی زۆر کۆن لە مێژووی مێروودا. ئەوان خۆریان بە مێ دەناسی (شوالیه، ۱۳۸۲ ج: ۲) پێیان وابوو کە خۆر دایکی سروشتە و لەناوچوونی بە مانای لە ناوچوونی دنیاوە. لە قورئانیشدا یەکیەک لە نیشانەکانی ئاخیری زەمان و هاتنی قیامت کاتێک نووسراوە کە خۆر لەناو دەچێت "أدالشمس کورت" (تکویر: ۱۱۱) خۆر لە زمانی عەرەبیشدا مێیە. کراسی شین لەم مەتلەدا مەبەست ئاسمانە کە پەنگی کەوو (شین) ە. لە شیعری شاعیرانیشا ئاسمان بە کەوو مەشهوورە، شامی کرمانشایی ئەلێ: دی خەوای وەلێم؟ ئاسمان کەو (شامی، ۱۳۷۱، ۱۳۷۰، ۲۳۲، ۱۳۷۰). ئەمە کاتێک کورپێک خوازینیی لە کچیک ئەکات پەییوەندییە کە سەر ناگرێت دەلێن خۆ دایکی کراس کەوو نەمردوو، بەو مانایە کە خۆ دنیا بە گۆتایی نەگەشتوو.

۸-۴ "دەست خێرت پیوه دەژەنم":

ئەم دەستەواژە پە زۆرتر لەنیوان ژناندا بەکار دێت. لە کۆنەوه خەڵکانێک بەتایبەت ژنان باوەڕیان وابوو کە جندۆکەکان پتر لە کاتی خەوتن یان تەنیا پێدا دەست لە ژنان دەوه‌شینن و دەتوانن تووشی ئازار و دل‌پەرۆشیان بکەن. باوەڕپێکی تر هەیه کە دەلێت جندۆکەکان کە مەوێ ئازار دەدن زۆرتر بە پۆلەت و شیوەی ژن زاھێز دەبن! پەنگ ئەمەیه کە ئەم دەستەواژە پە زیاتر لە نیوان ژناندا بەکار دەچێت بۆ ئەو باوەڕە بگەرێتەوه. جەیمز جۆرج فریزر دەلێت: "ئەم بیرو باوەڕە کە تۆ دەتوانیت گوناح و دەرد و پەنجەکانی خۆت بسەپێنی بە مل کە سێکی ترا تا لەگەڵ خۆی بیبا، بۆ مەوێ وەحشی، ئازاد بوو. ئەو پێی وابوو هەروا کە دەتوانی گۆتە دارێک، تاشە بەردێک لەسەر شانی خۆت لا ببە و ببخیتە سەر شانی کە سێکی ترا، دەتوانی مەینەت و پەنجەکانی ژانیشت بخەیتە سەر شانی" (فریزر، ۱۳۹۲: ۵۹۳).

بازێک لە مەوێ ناپیاوەکان زۆر بە بێ‌پەحمی ئەو کارەیان دەکرد، ئەوان پێیان وابوو کە لە پێگەیه دەست پێوه نانی کە سانیکی تر یان دەست پێوه‌دانی شتەگەلیکی ترەوه دەتوانن دەرد و ئازار و نەهامتیەکانی خۆیان لە کۆلیان کەنەوه و بیخەنە ئەستۆی کە سێکی ترا. لە دنیا ی پزیشکی ئەمەوێشدا سەلمێندراوە کە زۆرەیه نەخۆشییەکان لە پێگای دەست پێوه‌دانی راستەوخۆ یان ناپاستە و خۆوه بە کەسانی تر سەراپەت دەکات و دەبێت بە هۆکاری نەخۆشی.

۹-۴ "سەرورەن درگاکە ی مāl فلانی باشە":

لە دیواندەرە ئەم دەستە واژە پە کاتێک بەکار دێت کە گەرەیه مālە کە خێزانە کە ی (ژنە کە ی) چ لە پۆلەتدا چ لەباری ئەخلاقییەوه و ئەو پێوه‌رانە کە بۆ هەلسەنگاندنی ئافەت بەکاری بێتن لەسەرەوه بێت. بوو کەکانی ئەو مālەش وەک خەسویان ئێسانەپاکی باش و هەلکەوتوبن. وا دیارە کە ئەم بابەتە دەگەرێتەوه بۆ ئەو چیرۆکە ی کە لە حەزەرەتی

ئێبراهیمی دەگێرنەوه. مەتنی چیرۆکە کە ئەمەیه: دوا ی ئەوه ی کە حەزەرەتی ئێبراهیم ئێسماعیل و دایکی (هاجەر) لە بیوانی ئەوکاتە ی مەکە بەجێهێشت و خۆی گەراییەوه، دوا ی ماوەیه‌کی زۆر بە عەزەمی سەردان چوو کە بیانیبێت و خەبەرێکیان لێ پرسی. ئێسماعیل لەو ماوەیه‌دا گەرە ببوو و ژنیکی جەرەمی هێناوو. کاتێک ئێبراهیم هات و ژنە کە ی ئێسماعیلی بینی هەوایی حاجەر و ئێسماعیلی پرسی. ژنە کە گوتی: کە حاجەر مردوو و ئێسماعیلی ئێستا لە مāl نییه و چوووه بۆ پاو. ئێبراهیم لە ژنە کە ی ئێسماعیل پرسیاری کرد، ئێسماعیل ئەخلاق و هەلسان و دانیشتی لەگەڵتا چۆنە؟ ژنە چاکە ی ئێسماعیلی نەگوت. دوا ی ئێبراهیم بە ژنە کە ی ئێسماعیلی گوت: هەرکات مێردە کەت هاتەوه سلاوی منی پێ پراگەینە و پێی بلێ درگای مālە کە ی بگۆرێ. دوا ی ئەوه کە ئێسماعیل لە پاو گەراییەوه ژنە کە ی پاسپاردە کە ی پێگوت. ئێسماعیل گوتی ئەو کەسە ی کە هاتوو بۆ مāl ی خۆمان باوكم بووه و بەو وتەیه پراگە یاندوو کە تۆ تەلاق بدەم. دە ی کە وایت دەبێت تۆ بگەرێتەوه ناو خەم و کەسی خۆت. زەمان گوزەرا و ئێسماعیل ژنیکی دیکە ی هێنا و دیسان باوکی بۆ سەردانی ئێسماعیل هاتەوه بۆ مەکە. دیسان ئێسماعیل لە مāl نەبوو. ئێبراهیم خەبەر ی ئێسماعیلی لە خێزانە کە ی پرسی و لە ژنە ی پرسیار کرد ژانی هاوێشتان لەگەڵ مێردە کەتدا چۆن دەگوزەرێت؟ ژنە زۆر پەرمانەندی لە مێردە کە ی دەرپێ و بە ژانی هاوێشیان رازی بوو. ئێبراهیم بە ژنە کە ی گوت: هەرکات مێردە کەت هاتەوه سلاوی منی پێ پراگەینە و پێی بلێ سەرورەن و درگای مālە کە ی نەگۆرێت (الجزائری، ۱۴۳۴: ۱۲). پوونکردنەوه ی ئەم پستەیه کارتێکەری دینی ئێسلام لە زمانی کوردیدا دەسەلمێنێت.

۱۰-۴ "وہ دوعای پشی باران ناباریت":

یان بە وتە ی سنەبەکان: "بە دوعای کتک باران ناواری" (حیرت سجادی، ۲۰۱۰: ۸۸). "با دعای گریه باران نمی‌آید. بە گفتن آتش زبان نمی‌سوزد" (هەر ئەوه). کتک، پشی یان پشیلە کە لەم پستەیه هاتوو دەتوانیت ئامازە بیت بە ئەفسانەهایە کە لە کۆنەوه لە مێژووی مەوێشدا کاندە بوو. شوالیه دەلێت: گوندنشینه‌کان بۆ ئەوه ی باران بباریت گۆرانی دەخوینن و پشیلە یە کە لە قەفەسدا دیکراوه مāl و مāl دەیه‌گەرێن دەچنە بەر درگای هەر مālێک خاوەن مālە کە تۆزێک ئاو بەمل پشیلە کە دا دەڕژێت بەو هیوا یە سکالای پشیلە کە بێت بە هۆی بارینی باران (شوالیه، ۱۳۸۵: ۶۹۸).

کتک یا پشیلە، لە مێژووی مەوێشدا کاندە جیگایە کە باشی نییه بە تاییەت لە دینی زەرەشتدا پشیلە یە کێک لەو گیان بەرەوانە بوو کە لایەنگری ئەهریمن بوو هەر بۆیه لای مەوێ جیگەو پێگە یە کە باشی نییه دە ی کە وایت دۆعاکانیشی لای خودا یان ئەه‌وورا مەزدا قبول نایت. ئەلەبەت بیر و پراگە ی تر هەیه کە دەلێن ئەگەر کە سێکی فلا پشیلە یە کە بکۆریت تا حەو سāl مەزاکە ی هێچی لێ سەوز نایت. پشیلە لەو کاتەوه کە مەوێ دەستی کرد بە فەلاحەت و کشت و کال لەگەڵ مەوێشدا ژیان

۱۲-۴) "ته مه ل کیشان که رویشک":

که رویشک گیان له بهر څکه که زورتر له ناوچه کوستانیه که ژيان به سر دهبات. دیواندهرش به هوئی ته وه وه که مه لېه ندیکي کوستانیه که رویشکی زوری بووه و پاوچیه کان زوریان لئ راو ده کرد. ته مه گیانله بهر به هوئی پاوچیه کان نه توانن له سر به فر شوین پیته کانی ه لگرن و پاوی بکه نه به پیچه وانه ی گورگه وه ته گهر له شوینه ځکه وه ده رویشته هر له شوینه وه ده گه پاوه (گورگ ته گهر له شوینه ځکه وه بروت قهت به شوینه که ی خویوه ناگه پړی به دواوه). که رویشک جگه له مه سئ بازی لابه لا دهبات له سئ لاه و له جیگه یه کا نیسته جی ده بیت و تیده کوشیت ته و جیگایه به جینه هیلتیت، به م کاره ی که رویشک ده لئین "ته مه ل کیشان". شوالیه که رویشک به خوی ته مه لی و مه ستی ناوړه د دکات و ته لئ هر سالیک سالی که رویشک بیت، ته و ساله هم ده توانیت سالیکی خوش و موباره ک بیت و هم ده توانیت نه حس و ناحه ز، چو نه که رویشک له لایه که وه به لایه کی تر باز دهبات (شوالیه، ۱۳۸۵، ج ۲: ۸۸). له کورده واریدا به تاییه ت له ناوچه ی دیواندهر ده، که رویشک به کلؤل دهبات و ته گهر پړیواریک له ناو پړگا تووشی که رویشک بووایه ت به شتیکی چاکیان نه دهبات.

۱۳-۴) "ناسیاو له مزین بیت هر ده مزیت":

ناسیاو مزین له زوربه ی کتیه کاند و اتا و مه به سته که ی هاتووه (علیزاده، ۱۳۹۱: ۳۷ و خال ۲۰۰۰: ۱۹) به لام هیچ کام له م کتیبانه وشه ی "مزین" یان مانا نه کردووه ته وه. ته مه بهر ی نوییه ناسیاوی ثاوی یان ناشی ثاویان نه دیوه. ناسیاوی ثاوی له ژیر دلیانه که ی که گه نمیان تیده کرد که ره سه یه که که بولبرینگان پړی ده گوت وجودی بوو که هاره کانی ده چه رخاند، ته گهر ناشه وانه که بیر ی پړی نه دابا له که ناری ته و بولبرینگه وه گه نه که ده پړا و له کیس ده چوو، به م کاره ده یانگوت مزینی ناسیاو.

۱۴-۴) "فلانی به پروی ته پوه هاتووه نابیت دست بنین به پرویه وه":

له کورده واریدا ژن جیگا و پیگه یه کی زور مه زنی هیه، جار و ابووه که دوو مال یان بنه مال ه پیگه وه له سر بابه تیتگ شه پړان بکردبا ژنیک به هوئی جیا یان بکاته وه و نه هیلتیت شه پ بکه نه له چکه که ی یان بانه سه ریبه که ی داده گرت، هر دوو لایه نه که به حورمه تی ته وه وه شه ره که یان کوتایه ده هینا و ناواوه له ناو ده چوو. ته نانه ت کاتیک دوو مال یان دوو که س پیگه وه شه پړان ده کرد ته گهر ژنه کانیان له شه ره که بوو بوونایه هیچ کام له پیاووه کان له ژیان نه دده و به قه ولی خو مان ده سیان له ژن به رزه نه ده کردوه. پروی ته پ بژنگه لیک جوان به کاردیت چو نه ژن تا شووی نه کردووه پی ده لئین کچ، پیر که بوو پی ده لئین پړپچه رمو ته مه په سته ده توانیت بگه پړته وه به ژرژشی که له میژوودا به ژن جوان

به سر دهبات و باشتین ناوه ل بووه به لاهو بردنی مشک که به فلا مه زه پته ی بووه. شایه ت که سگه لیک به هوئی بهرگری بکه نه له کوشتنی پشیل ه گوتوویانه ته گهر فله لایه که پشیل ه یه که له ناو ببات ته و پشیل ه یه دوعا دکات و تا حه و سال مه زراکه ی هیچی لئ سه ز نابیت بویه ته وانه ی که پشیل ه یان ده کوشته ده یان گوت خو باران به دوعا بکات په س که وایه پشیل ه کوشتمان نه هیلتیت بباریت و دوعا بکات په س که وایه پشیل ه توانایه ته وه ی نییه که سکالای بوو بارین باران کاریگر بیت "اته وه نه بی هر که سیک حه زی له چی بی، ته وه ی ده ست که وئ" (خال، ۱۳۲۲، ۲۰۰۰: ۱۱۲)

۱۵-۴) "فلانی له گه ل منا دوودنگه":

دنگ له مانای وشه دا به دوو شیوه به کار دیت: ۱) به واتای "ثامرازی چه لټوک کوتان، دنگ، مشته، شه ونم" (مه ژار، ۱۳۷۶: ۲۹۸۲)

ته لف: دنگ به مانای ثامرازی چه لټوک کوتان:

هر وه که ده زانین له رابردودا خه لکی بازی که له کاره کانیان به ثامریگه لیک ده ستی ته نجام دده. وه کوو هاره و دنگ و... که بازی که له مال ه کان ته و ثامریه یان بوو. هاوسئ مال ه کان و ته وانه ی که خزمایه تییان پیگه وه بوو ده هاتن و ته و ثامریه یان وه ده گرت تا کاره که یانی پی ته نجام بدن. یه کیک له و ثامریانه دنگ بوو که به هارپینی کونجی و گه نم و... که لکیان لئ وه ده گرت. جا ته گهر یه کیک له خزمه کان یان هاوسپی ه کانیان پیوستان بووایه ت ده چوون له و مال ه ده یان هینا و کاره که یان پی ته نجام دده. چو نه پیگه وه ناشنایه تییان بوو و جار جار حه تا به هینانی دنگیش بووایه به مالی یه کتر ده چوون دیاره له حال و بالی یه کتر ناگایان بوو، به لام ته مه ته له دوی تییه پړوونی زه مان وای لیته ت که ته گهر له ته حوالی که سیک پرسپارت له که سیک تر پیرسیایه ده یگوت فلانی له گه ل نییه دده دوودنگه به ومانایه که من له گه ل ته واند ا رابته یه کم نییه و له حال و ته حوالیان بیخه به رم و هه تا به هینانی دنگیش به مالی ته واند ناچم. دواپی دوودنگ بوون به و واتایه له نیوه خه لکا به کار ده چوو که نییه دل ټیشانیک که وتوه ته به یمنان و دنگمان له یه کتر جیا بووه ته وه. ته مړژه ش کاتیک ته لئین فلانی له گه ل مندا دوودنگه به و واتایه به کار ده بیت که دلی لیمان ټیشاوه یان به یمنان شیواوه و له حال یه کتر خه بهرمان نییه. ده توانین به چه ند فاکتیک تر که وشه ی (دو) یان تیدا به کار هاتو ته ماره بکه ین وه: دودل، دووزمان، دووشک، دووپهنگ.

بی: دنگ به مانای دنگ:

دوودنگ به واتای دوودنگ و مانای رسته ی "فلانی له گه ل منا دوودنگه" ده بیت ته ته وه که فلانی له گه ل مندا یه که دنگ نییه، قسه مان به روزنمه، مړموشتمان و به یمنان باش نییه و ناکوکی له نیوانماندایه یان بیروپامان سه بارت به یه که بابه ت جیاوازی تیداوه.

دایانناوه. جار وابوو که بۆ کارێک ده‌چوون بۆ شویتنیک پێزی تایبه‌تیان لێ ده‌گیردا.

۱۵-۲ "دوو وهردت داغه‌ن ویت":

وه‌ک ده‌زانین لای جووتیاران و فه‌لایان وهرزه‌کانی سāl زۆر گرنگه‌ و هه‌رکامه‌یان بۆ کار و پیشه‌ی ئه‌وان تایبه‌تمه‌ندییه‌کی خۆی هه‌یه‌، به‌لام دوو وهرزی به‌هار و هاوین له‌وانی تر بایه‌خی زۆرتره‌، ئه‌ویش به‌بۆنه‌ی پیشه‌که‌یانه‌وه‌یه‌. ئه‌م هه‌ره‌شه‌ که زۆرتر بۆ وهرزێران به‌کار ده‌چوو به‌و واتایه‌ بووه‌ که دوو وهرزی سālت که له‌و دوو وهرزه‌دا به‌ره‌می زه‌وییه‌که‌ت دروێنه‌ ده‌که‌یت و زه‌مییه‌که‌ت بۆ سālێکی تر ئاماده‌ ده‌که‌ی له‌ به‌ین بچیت. له‌ راستیدا به‌و واتایه‌ که نه‌ ئه‌مسāl به‌ره‌میکت بیت و نه‌ک بتوانی بۆ سālێکی تر زه‌وییه‌که‌ت ئاماده‌ بکه‌یت. که ئه‌مه‌ به‌رابه‌ره‌ له‌گه‌ڵ له‌به‌ین‌چوونی سامان و ملکه‌که‌یدا.

۱۱۱۶-۲ "پālت نه‌گه‌ریت":

ئه‌م پسته‌یه‌ یه‌کێک له‌ نفرینه‌کانی مۆڤه‌ که له‌ بن‌زاراوه‌ی دیوانده‌ردا به‌کار دیت. وشه‌ی "پāl" له‌م پسته‌یه‌ به‌ واتای گورچيله‌یه‌. به‌و مانه‌یه‌ که گورچيله‌ت کار نه‌کات. بۆ ئه‌وه‌یه‌ که کرداری گه‌پانیان به‌کار هێناوه‌ چۆن زانیویانه‌ گورچيله‌ وه‌کوو ئاش کارده‌کات و له‌ پوانگه‌ی پوونێژیه‌وه‌ خوازه‌ی په‌یوه‌ندی شوینییه‌ (مجاز به‌ علاقه‌ی محلیه‌).

۱۷-۲ جه‌رده‌ت بۆ داخه‌ن شلۆقی مه‌که‌:

جه‌رده‌ له‌ فه‌ره‌نگ لۆغه‌تا به‌ واتای "دز و پێگره‌" (هه‌ژار، ۱۳۷۶: ۱۸۹) به‌لام له‌ زاراوه‌ی دیوانده‌ره‌ مانایکی تریشی هه‌یه‌:

له‌ سālانی پێشوویدا له‌ دیوانده‌ره‌ ئه‌گه‌ر که‌سێک ده‌مرد، جلوبه‌رگه‌که‌یان دوا‌ی خۆی پاده‌خست و خزمان و خۆیشان به‌ مل جلوبه‌رگه‌که‌یدا ده‌گریان و شیوه‌نیان ده‌کرد. به‌و جلوبه‌رگه‌یان ده‌گوت جه‌رده‌. ئه‌میشه‌ یه‌کێک له‌و نفرینه‌نه‌ بوو که زۆرتر کاتیک به‌کاریان ئه‌برد که بیان و یستبایه‌ دۆعای شه‌ری منداڵ بکه‌ن که به‌واتای جوانه‌ مه‌رگ بوونه‌.

۱۸-۲ په‌خنه‌یه‌ک له‌سه‌ر په‌ندی پێشینیان "مار خۆشی له‌ سیر نه‌ده‌هات له‌ به‌ر کونه‌که‌یدا سه‌وز ده‌بوو":

پێویسته‌ که ئاماژه‌ بکری‌ت که برێک جار بابه‌تیک له‌ چه‌ند به‌ره‌مدا نووسراوه‌، به‌لام ئه‌م چه‌ند ئاماژه‌یه‌ نابێت به‌لگه‌ بۆ ئه‌وه‌ی که جیگه‌ی په‌خنه‌ی تێدا نییه‌، بۆ نمونه‌ نووسه‌رانی ئه‌م وتاره‌ له‌ کتێبه‌ پێشووکه‌کانی په‌ندی پێشینیان پسته‌یه‌کیان وه‌به‌ر په‌خنه‌ خستوه‌ تا بیسه‌لمێنن که توێژینه‌وه‌ پێشووکه‌کان هه‌رچه‌نده‌ زۆر جیگه‌ی پێز و بایه‌خن، به‌لام وێچوو‌ی هه‌له‌شیان هه‌یه‌ و ئه‌م ئه‌گه‌ره‌ش بۆ لێکۆڵینه‌وه‌ نوێیه‌کانیش پێتی‌چوو‌ه‌. په‌ندیکی پێشین هه‌یه‌ که ده‌ڵێ:

"مار خۆشی له‌ سیر نه‌ده‌هات له‌ به‌ر کونه‌که‌یدا سه‌وز ده‌بوو" (عه‌لیزاده، ۱۳۹۱: ۱۵۷).

"مار خۆشی نه‌ده‌هات له‌ پونگه‌، پونگه‌ له‌ به‌ر کونه‌که‌یدا سه‌وز ده‌بوو" (حیرت سجادی، ۲۰۱۰: ۴۲۶).

"مارحه‌زی له‌ ماره‌گیره‌ نه‌بوو، له‌ به‌ر کونه‌که‌یدا سه‌وز ده‌بوو" (ماره‌گیره‌: گایه‌کی درکاوییه‌ که مار ناوێری خۆی لێی بدات) (خال، ۲۰۰۰: ۴۱۴).

له‌م سێ کتێبه‌دا سیر، پونگه‌ و ماره‌گیره‌یان نووسیوه‌، به‌لام بیریان له‌وه‌ نه‌کردوه‌ته‌وه‌ که سیر، پونگه‌ و گایه‌ی ماره‌گیره‌ له‌ جیگه‌یه‌دا سه‌وز ده‌بن که مێرگ و ئاوی زۆری هه‌یه‌. ئه‌و که‌سانه‌ی کشت‌وکالێان کردبێت ده‌زانن که مار خۆی کونی نییه‌ و له‌ کونی مشک و شتی و خۆی حه‌شار ده‌دات. وادیاره‌ ئه‌م په‌نده‌ له‌ به‌رپه‌تدا کوردی نه‌بووبێت وه‌رگێرانیکی به‌سه‌ریا هاتبێت.

محمودبن‌الحسین محمدالکاشغری له‌ "دیوان لغات‌الترک‌"دا نووسیوه‌: "یربز:الحبق. وه‌ونبت" (کاشغری، ۱۳۳۳: ۱۳۳۳، ج ۲: ۳۳). الحبق یانی پێچان و پونگه‌ (آذرناش، ۱۳۷۹: ۲۴۴ و XباXبایی، ۱۳۵۸: ۱۲۴) له‌ دوايشدا نووسیوه‌ "یربز: النمسی. وه‌ی دابة‌ تقتل الثعبان" (کاشغری، ۱۳۳۳: ۱۳۳۳، ج ۲: ۳۳). النمسی: جانوریست به‌ هیکل گریه‌ دارای دم‌ دراز که سید موش و مار کند" (سیاح، ۱۳۸۶: ج ۱: ۸۷۹). یانی "نمسی" جانه‌وه‌ریکه‌ به‌ هه‌یکه‌لی پشیله‌ که مشک و مار پاو ده‌کات، له‌ زمانه‌کانی دیکه‌دا به‌م گیان له‌به‌ره‌ ئه‌لێن: "پاسوو"، "موش خرما"، "دله‌" و له‌ زاراوه‌ی دیوانده‌ره‌ به‌ جانه‌وه‌ریکه‌که‌ دژی ماره‌ ئه‌لێن "خه‌ده‌نگ" و مه‌سه‌لێ "یلان یربزدن قجار. قنجا برسا یربز اتروکلن) معناه ان الحية ابدًا نقر من النمسی فاینما توجهت قابلها النمسی: يضرب هذا فیمن عن شی یبعضه‌ و هو ابدًا یراه و یلقاه" (کاشغری، ۱۳۳۳: ۱۳۳۳، ج ۲: ۳۳). یانی مار نفره‌ت و پقی هه‌یه‌ له‌ پاسو، "موش خرما"، "دله‌"، "خه‌ده‌نگ" له‌ هه‌ر جیگه‌یک ئه‌پوات ئه‌م جانه‌وه‌ره‌، له‌ به‌ر ده‌می زاهر ئه‌بێ، ئه‌م مه‌سه‌له‌ به‌ "یه‌کێک ئه‌یلێ که پقی له‌ یه‌کێک بێ، که چی هه‌میشه‌ له‌ به‌ر چاوی بێ" (خال، ۲۰۰۰: ۲۰۰۰، ۲۰۰۰: ۴۱۴). له‌م شروڤه‌ کورته‌دا ده‌رکه‌وت که مه‌به‌ست له‌ "یربز" له‌م مه‌سه‌له‌ گایه‌ی پونگه‌، سیر یان پێچان نییه‌، به‌لکو جانه‌وه‌ریکی کێویه‌ پێویسته‌ ئاماژه‌ بکری‌ت له‌ زمانی فارسیشدا "یربز" یان به‌ "پونگه‌" زانیوه‌: "مار از پونه‌ بدش می‌آید پودنه‌ هم در لانه‌اش سبز می‌شود" (ده‌خدا، ۱۳۶۳: ج ۲: ۱۳۸۴).

۳-ده‌سه‌که‌وت:

ده‌توانین بلێین ئه‌م وتاره‌ به‌ شیکردنه‌وی چه‌ند بیت، وشه‌ و په‌سته‌ی له‌ شیوه‌زاری دیوانده‌رییدا به‌کورتی، تاکوو پاده‌یه‌ک به‌ خۆنه‌ر یان بیسه‌ر ناساندوه‌. چاندی پێزلێنان له‌ ژن، هه‌ره‌وه‌ز، گرنگی‌دان به‌ دراوسێ، ماتهم و په‌ژاره‌، شایه‌ی و زه‌ماوه‌ند، دۆعای خێروشه‌پ، هه‌ره‌شه‌ و نفرین، ئامرازێ نه‌ناسراو، شیوه‌ی کایه‌ی منداڵان که له‌ ناوچوو‌ه‌، دێروک و حیکایه‌ت که تاکوو ئیستا له‌ نێو قسه‌ی نه‌سته‌ق و په‌ندی پێشیناندا خۆیانیان حه‌شاردا‌بوو به‌م وتاره‌ سه‌ریان

- رخزادی، علی. (۱۳۹۰). آوا شناسی و دستور زبان کوردی. سنندج: کردستان، دوم.
- سألحی ساحیب، عومەر. (۱۳۹۱). تافگهی ئه‌وین. سنندج: دانشگاه کردستان، یه‌که‌م.
- _____ . (۱۳۸۱۳۸۴). عه‌زیز و ته‌کش. سه‌قز: نووسەر، یه‌که‌م.
- سیاح، احمد. (۱۳۸۶). فرهنگ دانشگاهی عربی - فارسی، جلد اول، ترجمه المنجد الابجدی. تهران، فرحان، سوم.
- _____ . فرهنگ دانشگاهی فارسی - عربی، جلد دوم، تهران، فرحان، سوم.
- شامی کرماشانی. (۱۳۷۰۱۳۷۰). چه‌پکه‌گول. تهران: سروش، ششم.
- شوالیه، ژان و گریبان، آلن. (۱۳۸۱۳۸۴). فرهنگ نمادها. جلد دوم، مترجم سودابه فضایی، تهران: جیحون، دوم.
- _____ . (۱۳۸۲۱۳۸۲). فرهنگ نمادها. جلد سوم، مترجم سودابه فضایی، تهران: جیحون، اول.
- _____ . (۱۳۸۱۳۸۵). فرهنگ نمادها. جلد چهارم، مترجم سودابه فضایی، تهران: جیحون، اول.
- طباطبایی، سیدمصطفی. (۱۳۵۸). فرهنگ نوین تهران: اسلامی، پنجم.
- عه‌لیرزاده، خالد. (۱۳۹۱). دیاری تیله‌کۆ. سه‌قز: گوتار، یه‌که‌م.
- فریزر، جیمز جرج. (۱۳۹۲۱۳۹۲). شاخی زرین. مترجم کاظم فیروزمند، تهران: آگاه، هفتم.
- کاشغری، محمودبن الحسین بن محمد. (۱۳۳۱۳۳۵). دیوان لغات ترک. جلد سوم، حلب: مطبعة عامره، الاول.
- هه‌ژار. (۱۳۷۱۳۷۶). هه‌نبانه بۆرینه. تهران: سروش، دوم.

ئهم وتاره له دووه‌مین کۆنفرانسی هاویه‌شی نیوه‌ده‌وله‌تی تووژینه‌وه‌ی زمان و وێژهی کوردی و فارسی (زمان‌ناسی و بووتیقا) له زانستگای کوردستاندا به شیوه‌ی وتاری پووستر دانراوه.

هه‌لداوه‌وه و خۆیانیان پیشاندا و سه‌لمانمان که هه‌رکامیان ده‌توانن سه‌ردیتری وتاریک بن تاکوو تووژنه‌رانی زمان‌ناسی، کۆمه‌ل‌ناسی، ده‌روون‌ناسی و لایه‌نگرانی هونه‌ر و ئه‌ده‌بیات لیان بدوین و پوونیان بکه‌نه‌وه.

ده‌وله‌مندیی زمانی کوردی و شیوه‌زاری ناوچه‌ی دیوانده‌ره به‌م شیکردنه‌وه‌یه ژۆرتەر وه‌به‌رچاو که‌وت، خه‌ژینه‌ی زمانی کوردی به‌ وشه‌کانی ئهم به‌شه له کورده‌واری دیسان لیوانلیوتەر له جوانی و توانایی خۆی نواند. له له‌ناوچه‌وونی و نه‌مانی به‌شیک له زمانی کوردی به‌رگری کرا. ئاخۆه‌رانی دیوانده‌ره‌یی پاچله‌کان که بپوایان به‌خۆیان ببیت که دیالیکتیان شایانی شانازییه و ده‌بێ به‌ره‌ی نویش بۆ پاراستنی ئهم سامانه ده‌وله‌منده هان بده‌ن و نه‌یلتن تووژی له‌بیرچه‌ونه‌وه، به‌سه‌ریدا بباریت. کاریگه‌ری و کاریکهری زمان و شیوه‌زاره‌کان، که‌له‌پوور و فۆکلۆره‌کان پیشاندران. په‌خه‌گرتن له کتێبه کۆنه‌کان ئهمه‌ی وه‌ده‌رخست که هه‌ر وته‌یه‌ک جێی په‌خه‌یه گه‌ر چی له چه‌ن کتێبیشدا باسی لێ کرابیت.

نووسه‌رانی ئهم وتاره پێشنیاریان ئه‌وه‌یه په‌سپورانی بواره جۆرواجۆره‌کان به‌تایبه‌ت خۆیندکارانی دیوانده‌ره‌یی، له‌سه‌ر ئهم زاراره لیکۆلینه‌وه‌ی تایبه‌تیان ببیت با به‌م ناساندن و تووژینه‌وه زمان بپاریژریت، چاندمان گه‌شه‌ بکات و فۆکلۆر له ناو نه‌چیت.

- ٤) سه‌رچاوه‌کان
- قورئانی پیرۆز
- آرنوش، آرتاش. (۱۳۸۳۱۳۷۹). فرهنگ معاصر عربی - فارسی. تهران: نشرنی. اول.
- استعلامی، محمد. (۱۳۸۳۱۳۸۳۱۳۸۳). درس حافظ. جلد اول، تهران: سخن، دوم.
- _____ . جلد دوم، تهران: سخن، دوم.
- اصفهانی، راغب. (۱۳۸۹۱۳۸۹). مفردات الفاخ قرآن کریم. مترجم حسین خدایرست، قم: نوید اسلام، دوم.
- پارسایار. محمد X. L. (۱۳۸۰۱۳۸۰). فرهنگ معاصر فرانسه - فارسی. تهران: فرهنگ معاصر، دوم.
- تقوی، سید نصرالله. (۱۳۶۲). هنجارگفتار (درفن معانی و بیان بدیع). اصفهان: فرهنگسرای اصفهان، دوم.
- جابر الجزایری، ابوبکر. (۱۴۳۴۳۲۱۲). هه‌الحبیب. مصر: زاد، الاول.
- حیرت سجادی، سید عبدالحمید. (۲۰۱۰). په‌ندی پێشینیان. هه‌ولێر: ئاراس، دووهم.
- خال، شیخ محه‌مه‌د. (۲۰۰۰). په‌ندی پێشینیان. سلیمانی: سه‌رده‌م، سییه‌م.
- خرمدل، مصطفی. (۱۳۸۷۱۳۸۷). تفسیر نور. تهران: احسان، ششم.
- _____ . (۱۳۷۳۱۳۷۳). گنجینه صرف و نحو زبان عربی. سنندج: دانشگاه آزاد اسلامی، دوم.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین. (۱۳۸۰۱۳۸۰). حافظ نامه. جلد دوم، تهران: علمی فرهنگی، دوازدهم.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۶۳). امثال و حکم. تهران: امیرکبیر، ششم.

ئه‌نومر مه‌عرفه‌ت

وینا له شیعری نوئی کوردی دا

ته‌نیا شاعیره که دهستی ده‌گاته سروشتیکی تر. سروشت هه‌رگیز زه‌وی به‌و
چه‌شنه پرپیت و دل‌رفین نه‌نواندوو که شاعیران ده‌ی‌خه‌ملیتن.
(سیدنی فیلیپ، شاعیری ئینگلیزی-سه‌دهی ۱۶)

ده‌یانگوت: وینای شاعیرانه، وینه‌یه‌کی سه‌رپه‌رده‌ی شیوه‌ی کاری،
وینه‌یه‌کی سه‌رلاپه‌رپه‌یک کاغه‌ز یا له‌سه‌ر نیگاتیف (فیلم)
نیه به‌لکوو ته‌نیا "به‌یانیکی مه‌جازی" یه، کینایه یاخوازه‌یکه،
"دیتنی" نیه. (ه‌مان: ۶۰)

کارل گوستاو یۆنگ فیلسوف و ده‌روون ناسی سویسی ئه‌م
بابه‌ته‌ی به‌م جۆره خه‌ملاندوو: «شاعیر له ژیا‌نی پۆژانه‌ی
خۆیدا رووبه‌رووی پرو‌داو‌گه‌لی ده‌بیته‌وه و بچمی پێ ده‌دا که
ه‌م په‌وتی عه‌ینی و ده‌ره‌کی (تۆبژه) و ه‌م په‌وتی دل‌خو‌ازانه‌ی
زه‌ینی شاعیر پیشان ده‌دا. شاعیر له گه‌پانی ئاویته‌ کردنی
عه‌ینییه‌ت و زه‌ینییه‌تدا، ئه‌و به‌شه له پتوه‌ندییه‌ شاراو‌ه‌کان
ده‌خاته روو که عه‌قل نایانینیت». (یۆنگ، ۱۳۸۹: ۷)

وینای شیعری، پتوه‌ندییه‌کی خه‌یالی و سۆزدارای ده‌روونییه،
سه‌روبه‌ری ده‌خه‌رتیه‌وه یه‌ک و ده‌بیته‌ ئه‌زمونیکی هه‌ست
پیکراوی بینراو بئ ئه‌وه که که‌ره‌سته وزمانی وینه
(خال، خه‌ت، په‌نگ، په‌ه‌ند) بیگرته‌وه یان بینوینیته‌وه.
مرۆف به‌هۆی وینه‌وه، واقیعه‌ته‌ روژانه‌وه‌به‌رده‌سته‌کان ده‌بینی
و ده‌ناسیته‌وه به‌لام وینای شیعری، ژوو‌ره واقیعه‌تیک
به‌یان ده‌کا که روژانه و ئاسایی نین و به‌سانایی ده‌سته‌به‌ر
ناکرین. ئه‌گه‌ر تیشک (نور) هۆکاری فیزیکی بینینی
وینه ئۆبژیکتیفه‌کانه، «ته‌خه‌ییول»، خالی ناوه‌ندی هه‌ست
کردن به‌ وینا شیعریه‌ کانه. (کلام مخیل) لای پێشینانی
وه‌ک ئه‌بو‌وع‌لی سینا و خواجه‌نه‌سیری تووسی و عه‌رووزی
سه‌مه‌رقه‌ندی بۆ پێداگری له‌سه‌ر فورمی ده‌روونی شاعر بووه.
ته‌نانه‌ت ئه‌م زانایانه له‌و پروایه‌ دابوون که وه‌زن، له‌ خه‌مه‌ت
خه‌یالۆی بوونی شاعیردا به‌. (خانلری، ۱۳۷۲) دوکتۆر شه‌فیعی
که‌دکه‌نی ما‌که سه‌ره‌کیه‌کانی شاعر به‌زمان، موسیقی و
ویناله‌ قه‌له‌م ده‌دا ولای وایه «به‌یان» و «وینا»، به‌ره‌ه‌نگاوی
سه‌ره‌کی شیا‌واز ویک ده‌هیتن. (کدکلی، ۱۳۸۶: پنج و شش)
هه‌روه‌ها وتوو‌یه: «شاعر، گرێدراوی سۆزدارانه‌ی ئه‌ندیشه و
ته‌خه‌ییوله که له زمانیکی کێشداردا ته‌شک ده‌گریت».

له شیعری پاییزدا:

پاییز! پاییز! بوکی قه‌زهره‌

تۆ مات من زیز، هه‌ردوو‌ها و ده‌رد

گۆران به‌یارمه‌تی سه‌نه‌ته‌ی وێچواندن به‌ هۆی په‌نگامه‌یی و
زه‌ردو نارنجی بوونی گه‌لای داران، وه‌رزێ خه‌زان به‌بو‌و‌کیکی

تیکرای ئه‌و شته‌کۆنکریتانه‌ی که له‌دو‌نیادان، لانی که‌م
له‌دو‌تایه‌ت مه‌ندیی گشتگیرانه‌دا هاو‌به‌شن: ه‌م "ناویان"
هه‌یه، ه‌م "وینه". ئه‌گه‌ر نادیاریش بن؛ ئه‌وا به‌ "هیم" یه‌ک
ئاماژه‌ی پێده‌دریت. ئه‌م دو‌تایه‌ت مه‌ندییه و هه‌ندیک
پارامیتری دیکه سه‌ره‌جه‌م هه‌بو‌ونکی "به‌ره‌ست و واقیعی"
له‌و شتانه‌پیک دین که ده‌کرێ به‌ئامرازه‌کانی وینه‌ گرته‌وه
یان به‌ شیوه‌ی کاری و نیگارکێشان بنویندریته‌وه. به‌لام چه‌شنه
"وینا" یه‌کی تریش له‌ دونه‌ی و له‌ ئاکامی پرو‌داو‌ه‌کان و پتوه‌ندی
نیوان شته‌کان له‌ سروشتدا به‌دی ده‌کرین که "ده‌ره‌ست" ن
و له‌ خه‌یال و زه‌ینی ئابستراکی مرۆفدا بچم ده‌گرن. ئه‌مانه
ئیمار یان "وینای شیعری" ن که کامیرا ناتوانی تۆماریان بکا
و بیانوینیته‌وه. وینای شیعری، نوانده‌وه‌ی هونه‌ریانه‌ی شته
"بینا" و "نادیار" و نه‌بینراوه‌کانی جیهان و سروشت و به‌ره‌می
پتوه‌ندی دینامیکی نیوان نوانده‌وه‌ ده‌روونی و زه‌ینییه‌ته‌کانی
شاعیر و ئه‌زمونه‌ ده‌ره‌کیه‌کانیه‌تی که له‌ ریگای که‌ره‌سته
و یاسا زمانیه‌کانه‌وه ده‌کێش‌رینه‌وه و ده‌گو‌ی‌زینه‌وه. وینا
یه‌کی له‌و تایه‌تمه‌ندیانه‌یه که ده‌قیکی هونه‌ری ئه‌ده‌بی
له‌ ده‌قیکی نا‌ئه‌ده‌بیی جیا‌ده‌کاته‌وه و سه‌رنجی زۆرت‌ریش
بۆ ده‌قه ئه‌ده‌بییه‌که‌ پاده‌کێش‌ش تا به‌ گه‌رانه‌وه بۆ سه‌ری
و چه‌ند جارخوینده‌وه‌ی ده‌قه‌که، مانایه‌کی پوون تری تیا
بدۆزیته‌وه. له‌ ئاستی پتوه‌ندی "وینا" و "مانا" له‌ ده‌قیکی
شاعیردا، جانا‌تان کالێر ده‌لێ: «په‌نگه‌ ئه‌م له‌ قاپی وینایه‌کدا
به‌ شوین مانایه‌کدا بگه‌رپین به‌لام کاره‌یزی ئه‌و وینا که
وادارمان ده‌کا تا به‌ شوین مانایه‌کدا بگه‌رپین، بیر له‌ چه‌مکی
هه‌ندێ وشه‌ی ناوه‌ندیی بکه‌ینه‌وه، به‌شێ له‌ مانای ئه‌و وینایه
پیک دینیت». (کالر، ۱۳۸۹: ۸۹) ویکتۆر شک‌لۆفسکی که
له‌ بیرداری‌ژه‌رانی فورم‌الیسمی پووسییه له‌م باره‌وه وتوو‌یه:
«هه‌روینایه‌ک پتو‌یسته‌ تیگه‌یشتنی نوێ له‌ باب‌ه‌ت به‌ده‌سته‌وه
بدا نه‌ ئه‌وه‌ی که دو‌باره‌ی بکاته‌وه». شک‌لۆفسکی هه‌روه‌ها
به‌م ئه‌نجامه ده‌گا که وینا هه‌موو کات پتوه‌ندی به‌ ئاشنایی
سپینه‌وه یا نامۆ سازیه‌وه هه‌یه. (احمدی، ۱۳۷۸: ۴۹)

فورم‌الیسته‌کان ملکه‌چی ئه‌م حوکمه‌ی سه‌مبولیسته‌مان
نه‌بوون که ده‌یانگوت: "شاعیر ده‌رب‌رپینی ئه‌ندیشه‌یه به‌ یارمه‌تی
ویناکان". هه‌روه‌ها په‌خنه‌گران و بیرمه‌ندانیکی دیکه‌ش که زۆتر
له‌هه‌موو شتێ، شاعر یان به‌ "گه‌مه به‌ زمان" پێناس کردوو؛
وینای شاعیرانه‌یان به‌ "شتیه‌کی کلۆر (ناو‌خالی)" زانیوه. ئه‌وان

به لّام شیعریکی دیکه هیه که وروژینه ری خه یال کردنه نه پیشکه شکاری خه یال. ئه مهش کاتی پوو دها که پیکه وتی ههست وسۆز له نیوان شاعیر و خوینهردا دهست بدا. له م کاته دا شیعیر به جۆریک له سهر خوینهر کاریگه ری داهه نئ خوی که شی خه یال کردنی تیادرووست ببی که مایه و به ستنی له شاعیره که وهرگرتووه. (ابومحبوب، ۱۳۸۲: ۳۶۸) لیره وه دهکری پهی به چه شنیک "وینای زهینی" ببهین. وینایه که که راسته وخۆ له جیهانی دهرهست و دهره وهی خه یال به دی ناکری به لّام له سهر بناغه ی "تیگه یشتنی هاوبهش"، هه مان شوین و کاریگه ری له سهر ههست و زهینی خوینهر دهبی که دیمه نیکی واقعی هیه تی:

گه لئ گۆله لهو چۆمه یه خسیری خاکن
به پوویا گه لا وهک چه مۆله ی کلۆلی وهریون
گه مارۆی زهلی نێزه و تهنگی پی هه لچنیون
که بی دهره تی پیکه نین به سه ده برزگی به ده ماسی
(خه وه به ردینه سواره)

به م پیشه کیه وه دهکری دوو ئاست بۆ شیعیر پیناسه بکهین:

۱- شیعری مانایی ۲- شیعری وینایی
له شیعری مانایی یا ماناگه را، مانا، ناوه پۆک و په یام ته وه ری شیعیر. دهوری ریزمانی و پتوه ندیی نیوان وشه کان ئاشکرا و له جیگای خۆباندان. پیچه وانه ی شیعری وینایی که، زمانیکی میتافۆریک واته ئیستعاری هیه و ماکه زمانیه کان (وشه، لیکدراو، رسته و فریز) مه جازین؛ دالی شیعری وتار، به دلناییه وه له چوارچیوه ی قامووسی وشه کاند ده لاله ت له سهر مانای حه قیقی و دیاری کراوی خۆیان (مه دلوه کانیان) ده که ن:

ئهی فریشته ی خۆشه وستی/ خۆشه وستی پاک و بی گهر
که وتوومه ته تۆ په رهستی/ له ئاسمان بی یان له سهر عهر
خۆشه وستم/ ئه تپه رهستم/ به تۆ مه ستم/ بی تۆ په ستم
(دلدار)

یا:

ئه ترسم له م کۆچه م دا بمگرن
ههر به پرچه کانی تۆ، دهست و پیم ببه ستنه وه
(مه مه ده حمه باقی)

ئه مانه نمونه ی شیعری مانایی. له حالیکدا هاوئیشینی و چنی یه که زمانیه کان له شیعری ویناییدا به جۆریکه که ههست و ئه زمونیکی تازه ده خو لقی نئ، شه پۆله کانی ته خه بیول ده وروژینه ی و وینایه کی کهشف نه کراو ئاراسته ده کات. له م ریه زه دا درگا به ره و پووی جیاوازی نیوان «بیجم (شکل)» و «جادووی شیعیر» دهکریته وه. واته وتاری له چوارچیوه ی جۆره ناسراوه کانی ئه ده بدا بگونجی و کیش و سه روا و ناوه پۆکی هه بی، "شیعیر". له کاتیکدا به پیی بنه واشه ی شاعیران و پخه گرانی مودی پین و پاش مودی پین ئاماده بوونی ماکه کانی ته خه بیول، خه یال و وینایه، که وتارله «جه وه ره ی شیعیر» نزیک ده کاته وه. به واتایه کی تر، وینه، ماکیکی خه یالایی و جوانی ناسانه ی شیعیر که رۆحی هونه ری و ئه ده بی دهکا به بهر،

قزهر دده شو به ی نئ، دلته نگیی خۆیشی له گه ل کهش وه وه ی ته ماوی ئه م وه ره دا به راورد کردووه. به شی یه که می ئه م شو به باندن و وینه سازیه، ساکاره و خوینهر راسته وخۆ له پاییزاندا دهیان وینه ی وای به چاوی خۆی دیوه و ههستی پیکردووه. دهکری ئه م چه شنه وینا کردنه که له ئاستی شو به باندنکی سه ره تایی تی ناپه ری به "وینه ی پینال یا ئوبزه کتیف" ناوبه ی ن.

له پسته ی راسته قینه و راسته وخۆی: "تۆ جوانی!"، پاده و په هه نده کانی ئه و جوانیه ی وێژه ره مه به سته تی ئاشکرا نیه. به لّام کاتی دلداری شاعیر له «خه نده که ی بایی» دا ده لئ: جوانی خونه یی بوو و که په نه ی نازی راکی شای ده سه یری! چه ند به وه سلی تۆ شاد ومه سرووره هه رچه ند پێژه و ویکچوونیه که له نیوان یه که زمانیه کانی میسرعه کاند به دی ناکری، به لّام له پتوه ندیی و ده لاله تی نیوانیاندا "وینایه ک" ی لیری که له زهیندا نهخش ده بی. واته جوانی وهک خونه یه که سه رنجی یاری به ره و لای خۆی راکی شاو ته به نازه وه بیچنی و به و گۆل چینه، ته رچکی و نه کراوه یی خونه تی که ل به ناز و عیشوه بگۆزیته وه بۆ خوی و ئه م جوانیه وهک لقه گۆلیکی پشکووتوو بدا له قزوی و به م کاره هه م خونه و هه م چه مکی جوانی خه نی و دلخۆش بکات. یانيس ريسستوس، شاعیری یونانی سه ده ی بیست وتویه: «شیعیر ئه ندیشه یه کی ته شک نه گرتووه». به پشت به ستن به م بۆچونه، «وینا کردن» له شیعیردا بیجم پیدان و کیشانه وه ی «ئه ندیشه یه کی ته شک نه گرتووه». له پیکهاته ی وینا کردندا شاعیر به تپوه گلانی ته خه بیول، زهین، سۆز و ئه زمون به شیوه یه کی هونه رییانه، وینایه کی وه ها ناسک و تا ئه و کاته نه بینراو له "جوانی" به دهسته وه دها که هه رگیز له پسته ی ساکار و راسته وخۆی "تۆ جوانی!" ناوه شیتته وه. زانایه که که خه لاتی نو بیلی ۲۰۱۲ ز وهرگرتبوو، سه باره ت به داهینان (خه لاقیه ت) وتویه: «داهینان یانی بینین و دۆزینه وه ی ره هه ندیک له دیارده کان که له بهر چاوه، به لّام هه مووان نایی بن». به واتایه کی تر داهینانی شاعیر له وه دایه ئه و شته ی که هه مووان ده یزانن و ده ی بینن، به جۆریک بیلیته وه و بینوینیتته وه که تا ئه و کاته کهس نه یزانیبی و نه دیدیبی. نه ته نیا دۆزینه وه ی ره هه نده نه بینراوه کان؛ به لکوو جیاوازی بینینی وینا و دیارده کان به دور له کلیشه باوه کان و پش زه مینه ی زهینی به رده نگ، روه یه کی دیکه ی داهینانه. به واتایه کی تر چ شاعیر، چ خوینهر نه له چاوی میژووه وه، نه له چاوی ئه وانی تره وه و نه له چاوی کولتور و نه ریتی باوه وه و هه روه ها به وته ی یۆنگ نه به پیی «وینه سه ره تاییه کان» ده به لکوو پیویسته له گۆشه نیگای خۆیه وه بپوانی و په ی دۆزی بکات. دوکتور ئه بوومه حبوب له پوانگه ی دیارده ناسانه وه به وریایی جیاوازیه کی شاراه ی «ته خه بیول» ی ناو شیعری دۆزیه وه و خسته و ته پوو: «شیعیر بۆی هیه سه ره تا وله پشیدا، که شیکه ی خه یالایی هه بی که شاعیر ئافران دوویه تی. لیره دا خه یال، پیش خوینهر ده که وئ، زهینی ئاماده دهکا و به سه ری دازاله.

پاییزه. به له بهریهک دانانی ئەم وینا و هه‌واله دهرناکه‌وئ
که‌به ئاماده‌بوون له سهر شه‌قام، ئایا ئەو ته‌نیا‌یه کۆتایی
پیدئ؛ یان به‌هۆی پاییز و نیشانه‌کانییه وه ههر به‌رده‌وام
ده‌مێنێته‌وه؟ وینای پوویا شوێن له‌سهر «ئێستا» ی زیندوو
و به‌رهه‌ست داده‌نئ له کاتی‌کدا که شوێندانانی وینای وه‌ستاو
له‌سهر رابوردوه و زیاتر «کاتی زه‌ینی» دینێته‌وه یاد.
وینای وه‌ستاو وه‌کوو وینه‌ی ناو قاپێک نه‌گۆر و بئ جووله‌یه و
له دروشم هه‌ل‌دان و ئوستوره سازیی نزیکه. بۆ وینه:

ژینی کورت و به هه‌لویی مردن
نه‌ک په‌نا بۆ قه‌لی پوو پهرش بردن
لای هه‌لوی به‌رزه‌ فپی به‌رزه‌ مژی
چۆن بژی شه‌رتنه‌ نه‌وه‌ک چه‌نده‌ بژی
(سواره: خه‌وه به‌ردینه)

جه‌سته‌ی وشه و وتاردا. جوانیی شار‌دراوه له ویناشی‌عیرییه‌کاندا،
چلۆنایه‌تییه‌کی زه‌ینی و ده‌روونی واته سو‌بژیکتیقه نه‌وه‌ک
دیاردیه‌کی کۆنکریته که له دونیای ده‌ره‌وه‌دا شوێنگری بکریته.
بۆ ئەوه‌ی که «شی‌عیریکی وینایی» له جادووی شی‌عیرنزی‌کتر
بێته‌وه، پێویسته که ویناشی‌عیرییه‌کان «جووله‌مه‌ند» (پویا)
بن. له وینای جووله‌داردا سووژه ده‌بزوئ و بارودۆخی
هه‌ستیارانه‌ی خۆی ده‌گۆڕێ و بزوتنه‌وه‌که‌ش، وه‌ک په‌وتیکی
زیندوو و خه‌یالۆی ده‌قه‌بلێنیت. ئەوه‌ی که پێویستی‌شه له
شی‌عیری ویناییدا، وینه‌کان به‌رهه‌ست (محسوس) یا ده‌رهه‌ست
(انتزاعی) بن، باب‌ه‌تیکی دیکه‌یه و په‌یوه‌ستی به‌ شی‌واز و
ئاراسته‌ی شاعیره‌وه هه‌یه.

کۆپله سه‌ره‌تاییه‌کانی شی‌عیری بلێندی «خه‌وه به‌ردینه» ی
سواره نمونه‌ی "وینای جووله‌دار"ن.

له چه‌شنی گه‌رووی که‌و

که‌وی دۆمی یه‌خسیری زیندانی داری

پپی سه‌وزه به‌سته‌ی خرۆشانی باری

ته‌ره‌ی باوه‌شی تاسه‌ باری بناری

...

به‌ خو‌پ خۆ به‌ دیواری کپۆا ئە‌دا ئاو

له‌ گه‌ل گاشه‌ به‌رددا سه‌ر ئە‌سوئ سه‌ر ئە‌سوئ

یائهم به‌یته له مه‌وله‌وی تاوه‌گۆژی:

مه‌وته‌نه‌که‌ی چه‌م، دايم‌ها له‌ ریت

غهریبی تا که‌ی؟ باوا ماوا‌ی ویت

که‌ تیای دا شاعیر چاوی خۆی به‌ مال و شوینی مه‌به‌ستی
یار ده‌زانئ. هه‌میشه‌ ش چاوه‌پوانه و چاوی برپیوه‌ته سه‌ر
رێگا به‌ل‌کوو یار ده‌رکه‌وئ و بگه‌رپته‌وه بۆ مال‌ی خۆی که
چاوی شاعیره. ده‌بینین که له‌ نێوان داله‌ جو‌ربه‌جو‌ره‌کانی
چاو، رێگا، مه‌وته‌ن و گه‌رانه‌وه، وینای جووله‌یه‌کی به‌رده‌وام و
بئ برانه‌وه به‌ دیی ده‌کریته. به‌لام «وینای وه‌ستاو» (ایستا)
پێچه‌وانه‌ی «وینای جووله‌دار» (پویا) له به‌یتیک یان له
به‌ندیکدا ده‌وه‌ستئ. وه‌ک:

ئه‌ترسم له‌م کۆچه‌م دا بمگرن

ههر به‌ پرچه‌کانی تۆ ده‌ست و پیم ببه‌ستنه‌وه

(مه‌مه‌د حه‌مه‌ باقی: گوله‌کانی دۆزه‌خ)

یا:

که‌شتیه‌ک ته‌نیا‌ییم ئە‌بات تا سه‌ر شه‌قام

با زه‌رده‌ وگه‌ل‌ایه‌ک لئ ئە‌دا،

پاییزه‌ پاییز!

(کچه‌گیان: سمایل عه‌زه‌می)

ئهم کۆپله له‌ دوو به‌ش پێک هاتوه‌ و خال‌ی به‌رجه‌سته‌ی
به‌شی یه‌که‌م، به‌رهه‌ست کردنی چه‌مکی‌کی ده‌رهه‌ستی وه‌ک
"ته‌نیا‌ی" ه که‌ شاعیر هه‌ل‌ده‌گرئ و ده‌یخاته ناو که‌شتیی
له‌شییه‌وه و به‌ نیازی دوورخستنه‌وه له‌ دو‌رگه‌ی ته‌نیا‌یی
ده‌یباته سه‌ر شه‌قام که‌ ئاپۆره‌ی جه‌ماوه‌ر شه‌پۆلی تیا‌ه‌دات.
له‌ به‌شی دووه‌مه‌دا هه‌وال‌یکمان پئ ده‌دا که‌ هاتنی وه‌رز

قاسم تاباک

وتووێژی گۆڤاری چلچەمە لەگەڵ شاعیر

بچینە نێو وردەکارییەکانی میژوو و ڕابردوی کورتەشیعری کوردی بئێگومان پێشەوی کورتەشیعری کوردی لە ناخ و ھەناوی ئەدەبیاتی فۆلکلۆردا جێگای ھەیە. جیا لەوانە ھەندیک خاوەن ڕا پێیان وایە دەکرێ لە دڵ و ھەناوی دەقەگۆنەکانی ئایینی بەتایبەت ئایینی زەرەشت لەو دەستە دوایانە لەو دینەدا باو بوو و نمودیک لە کورتەشیعەر بەدی دەکرێ. دیسان جیا لەو ئاوردانە و ھەیە، کورتەشیعەر وەک دیاردەیەکی نوێ لە ئەدەبیاتی کوردی و فارسیدا دەکرێ دەستنیشان بکری. بەواتایەکی تر کورتەشیعەر چوارچێوەی بزوتنە و ھەڵبەستی مۆدێرن ھەم لەپووی ناوەرۆک ھەم لەپووی فۆرم و زمان دەکرێ دەستنیشان بکری. تاییبەتمەندییەکانی دۆنیای مۆدێرن کۆمەڵێک ویست و نموودی زمانی، جوانناسی، و مانای لەگەڵ خۆی ھێنا ئاروھە کە کورتەشیعەر وەک دیاردەیەکی تۆبی ئەدەبی بەشیکە لە ویست و پێشھاتە تۆبە بۆ بارودۆخی مۆدێرن. لە نێو ئەدەبیاتی فارسی کورتەشیعەر زۆر فۆرم و شیواز لە خۆ دەگرێ و پەرپووی زۆر کردۆتەو. بەلام وەک ئەدەبیاتی کوردیدا بەداخووە وەک ئەدەبیاتی مۆدێرن زۆر لاوازی و زۆر کەم ئاوردانە و لەسەر کراوە. وەک میژووی کورتەشیعەر دەتوانین بۆ بەشیک لە ئەفستا و ھەکوو دەسپێک ئامازە پێ بکەین. زۆری گۆرانییە گۆنەکانمان کورتەشیعەر. لە نێو ئەدەبیاتی کلاسیکی دووبەیتی و چوارینە کورتەشیعەر. لە ئەدەبیاتی مۆدێرن کوردیشدا جار جار ھەندیک لە شاعیرەکانمان ئاوردانە و ھەیان بۆ کورتەشیعەر کردووە بەلام و ھەکوو فۆرمێکی تاییبەت کەمتر چاوی لێ کراوە و کەمتر بایەخی پێ دراوە. بۆ وینە لەتێف ھەلمەت کورتەشیعری جوانی نووسی، پەشیو و شیرگۆش ھەولیاندا بەلام ھیچ شاعیرێک بەشیوێ تاییبەت کورتەشیعری کار نەکردووە.

تاییبەتمەندییەکانی کورتەشیعری نوێ و کلاسیک لە چیدایە؟

گەر بمانەوێ باس لە پێداویستی نوێ بوونە و بکەین دەبێ بلێین ئەدەبیات بە ھەموو پەوتەکانییە و بەردەوام لە حاڵی جوولە و نوێ بوونە و دانە. بەلام بۆ کورتەشیعەر گەر بمانەوێ باسی بکەین دەبێ ئاوپێک لە پەوتی ناوەرۆکی شیعری کورد بکەین، لەپووی ناوەرۆک کۆپتە شیعەر دوو پەوتی ئەزموون کردووە یەکەم، ناوەرۆکی عاتفی و عاشقانە، کە ئەو پەوتە زۆرتر مەیل و ویستیکی سۆزدارانە پۆمانتیک ھەبوو. پەوتی دووھەم، ئەو دەستە کورتەشیعەرە دەگریتە کە لە دەوری چەشنیک نیشتمان دۆستی خۆی دەبینیتەو کە زۆرجار خۆی

من لە سالی ١٣٥٤ لە گوندی ئیسکی بەغدا سەر بە شاری بۆکان لەدایکبووم. دایکم ناوی زلەخایە و باوکم ناوی عەبدوللا. لە سالی ١٣٦٢دا بنەمالە کەمان ھاتە شاری مەھاباد و ھەر لەو شارە دەستم بە خوێندن کرد و لە رشتە پەواناسی کارناسیم وەرگرتووە. منیش و ھەکوو زۆری نووسەرەن بە ئەقینی شیعەرەو ھاتمە دۆنیای نووسین و ھونەرەو. بۆ ئەوە لێن جار لە سالی ١٣٧٤ چوویم لێژنەی ئەدەبی مەھاباد و ئاستاشی لەگەڵ بێ. لە زۆری مەراسیمەکان و شەو شیعەرەکانی کوردستان بانگ کراوم بە شانازییەو بەشدایم کردووە. لە فستیڤالی خەلاتی مەولوی کورد پلە ی ئەوێ شیعیریم و دەست ھێناو. ئاستا دوو کتێبم بلأو کردۆتەو بە نێوکانی "شازادە ئیبراھیم" کە ئەفسانە یەکی کۆنی کوردییە و لە سالی ٨٩ ھاتە بازارپەو و چاپ کراوە. ھەروھا کتێبی "سیس بوون بیرەویریەکانم" کە سەد کورتە شیعەر لە خۆی دەگرێ و بە دوو زمانی کوردی و ئینگلیزی بلأو بۆتەو. ئەو کتێبە لە کانا و پۆزنامە ی شەھروەدی تۆرپنتۆ بە زمانی فارسی تەرجومە کراوە و بلأو بۆو. ئاستا زۆری شیعەرەکانم بە زمانەکانی ئینگلیزی و عەرەبی و فارسی وەرگێرداوەتەو و لە مەلپە و پۆزنامەکان بلأو بوونەتەو. لە نووسینی شیعردا زۆرتر ھۆگرم بە کورتە شیعەر ھەروھا ئەو کتێبانەشم ئامادە ی چاپن و گەر بەشی مالی ئیزنم پێ بدا بەو زوانە چاپ و بلأویان دەکەمەو:

ھێلیا (کۆمەلەشیعەر)

خۆزگە بێدەنگیش زێرنووسی ھەبوو (کورتەشیعەر)

لێرە دیوارەکانیش زمانیان کردۆتەو (کورتەشیعەر)

دیوہخان. کۆمەلێک ھەکايت و ئەفسانە ی کوردی، کە لەگەڵ نەسرین جەغھەری ئامادەمان کردووە.

لەم وتووێژەدا سەرنووسەری گۆڤاری چلچەمە و پێز کاک قاسم تاباک لەسەر چەندین تەوھری سەرنج ڕاکێشی کورتەشیعری کوردی دا قسە و باسیان کردووە.

سەرھتا ھەز دەکەین باسی ڕابردوی کورتەشیعەر لە وێژە ی کوردی و لە ئێراندا بۆ بکە ی.

ھەر دیاردەیەکی ئەدەبی بێ گومان پێگە و پێشەوی لە ناخی میژووی ئەدەبی فۆلکلۆردا ھەیە. ئەو ھەموو ئەدەبیاتی گەلان دەگریتەو. بۆ کورتەشیعیریش گەر بمانەوێ بەشیوێ یەکی ورد

له چواچیه‌ی شوکاردا ده‌بینیته‌وه. به‌لام کورته شیعر جیا له‌و دوو په‌وته پیوسته، له‌ه‌ه‌وه ماناکانی کۆمه‌لایه‌تی، مرقف‌دۆستانه، جوانی‌ناسی زمانی، ته‌نانه‌ت ده‌رپرینی چه‌شنیک له‌ بۆچوونی په‌خه‌گرانه مه‌یله و ته‌وس له‌ خۆی بگریت. دیاره کاتیک کورته‌شیعر ده‌که‌وێته‌وه قوناغه مانایی و زمانی ئۆپیان‌ه‌کاری شاعیری کورته‌شیعر زۆر ئه‌سته‌م‌تر ده‌بێ. ئه‌و کاته‌یه شاعیری کورته‌شیعر ده‌بێ زۆر وریانه له‌گه‌ڵ فۆرم، تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی زمانی، دا‌رشتی مانا، درووست‌کردنی ئیماژ، پارستنی جوانی‌ناسی تایبه‌ت به‌ بارودۆخی شیعی ئه‌ه‌ل‌سووک‌ه‌وت بکات. ه‌ه‌ر جو‌ره‌ خو‌ س‌ل کردنیک ده‌توانی کورته‌شیعر تووشی خه‌سار بکات. یه‌ک‌یک له‌ تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی کورته‌شیعی نوێی کلاسیک فۆرمیک خه‌تی و ه‌یلێ ه‌ه‌بوو وانا کاتیک چه‌ند وشه‌ی ئه‌وه‌لی شیعه‌که‌ت ده‌خوێنده‌وه کۆتایی شیعه‌که‌ت ده‌هاته‌وه ده‌سته‌وه. تایبه‌تمه‌ندی به‌ کورته‌شیعی مودێرن ده‌لێن شیعی بێده‌نگی. به‌و مانایه‌ کاتیک خوێنه‌ر بۆ ئه‌وه‌لێن جار ئه‌و شیعه‌ ده‌خوێنێته‌وه نابێ زوو خۆی به‌ ده‌سته‌وه بدا و خه‌تمه‌ن ده‌بێ چه‌ند چرکه‌یه‌ک خوێنه‌ر پاگرێ و بیا‌ته ئیو بیره‌وه.

له‌ کورته‌شیعی مودێرندا ده‌بێ حورمه‌ت بۆ خوێنه‌ر داده‌ندرێ، به‌و مانایه‌ی کورته‌شیعی سه‌رده‌م ده‌بێ خوێنه‌ر له‌گه‌ڵ خۆی بیا. شاعیری کورته‌شیعی سه‌رده‌م ده‌بێ جو‌زئ‌نیگه‌ر بێ و کول بدا به‌ خوێنه‌ر. کورته‌شیعی نوێی کلاسیکی کوردی زۆربه‌یان په‌ک‌مانایی و ساکارن و زۆتر له‌ ده‌وری درووشمدا خۆیان دۆزیوته به‌لام شیعی سه‌رده‌م شیعی چه‌ند ماناییه. به‌ چه‌ند وشه‌ شاعیر ده‌بێ دونیایه‌ک وانا و جوانی‌ناسی بدا به‌ خوێنه‌ر. خوێنه‌ر ده‌بێ له‌ ته‌نبه‌لی بێنیته‌وه ده‌ر. ه‌ه‌ر که‌س به‌ جیهان‌بینی تایبه‌تی خۆیه‌وه ده‌بێ چێژ له‌ کورته‌شیعر وه‌رگرێ. کورته‌شیعی کلاسیک به‌ دوو قافیه‌ خۆی ده‌به‌سته‌وه به‌ جو‌ریک جوانی ده‌دا به‌ شیعه‌که‌ و به‌و شیوه‌یه زۆر جار شیعر و جوانی قوربان‌ی قافیه‌ ده‌بوون شاعیر به‌ ئیشتیای خۆی له‌ وشه‌ی که‌لکی وه‌ده‌گرت به‌لام کورته‌شیعی مودێرن ده‌سته‌په‌وه‌گرتن به‌ وشه‌یه‌ یان فارس وته‌نی "Xرفه‌جویی اقت‌ل‌ادی کلمه‌" ده‌بێ به‌ که‌مترین وشه‌ زۆترترین په‌یام و جوانی به‌ خوێنه‌ر بگا و زۆر تایبه‌تمه‌ندی‌تر. به‌ شیوه‌ی گشتی ئاوا ده‌توانین پێناسه‌ی بۆ بکه‌ین

کورته‌شیعر وه‌ک باس‌مان کرد له‌ چوارچیه‌ی په‌وتی نوێ ئه‌دبی کوردی ده‌کرێ سه‌یر بکړ. که‌وابوو تایبه‌تمه‌ندی‌کانی که‌ ئه‌و په‌وته له‌ خۆی ده‌گریت پێک ده‌گه‌ڵ وێست و دیاره‌که‌کانی مودێرنیسم یه‌ک ده‌گرنه‌وه که‌ ئه‌گه‌ر بمانه‌وێ به‌ کوردی ده‌ست‌نیشان‌یان بکه‌ین، ده‌کرێ ئاماژه به‌و تایبه‌تمه‌ندیانه بکه‌ین:

یه‌ک-له‌ کورته‌شیعردا زمان پۆلی سه‌ره‌کی ه‌یه.

دو-زمان له‌ کورته‌شیعردا ه‌میشه‌ کراویه، به‌ واتایه‌کی‌تر زمان و مانامه‌ندی زمانی له‌ بیر و ه‌سته‌ی به‌رده‌نگدا خۆی داده‌پێژێته‌وه.

سێ-زایه‌له‌ یان حال‌وه‌ه‌ی زمانی له‌ کورته‌شیعردا وه‌ک

دیاره‌یه‌کی جوانی‌ناسی ده‌کرێ سه‌یر کریت. چوار-له‌ کورته‌شیعردا مابه‌ینی شاعیر، شیعر و به‌رده‌نگ خۆمالی ته‌واو لێک نیزیکه.

پنج-ساده و ساکار بوون، له‌ زمان و دا‌رشتدا

شه‌شه-که‌لک وه‌رگرتن له‌ ه‌یما زمانی و کلت، ورییه‌کان

حه‌وت-له‌په‌وی مۆسیقای، به‌ پێچه‌وانه‌ی په‌وتی کلاسیک وه‌زن ده‌وریک‌ی وای نێ.

ه‌شت-له‌ کورته‌شیعردا خه‌یاڵ جیگای خۆی ده‌دا به‌ چه‌شنیک له‌ پێت‌ا‌لیسم.

ئێستا پێداویستی نوێ بوونه‌وه‌ی کورته‌شیعی کوردیمان بۆ باس بکه‌ن.

دیاره کاتیک باسی پێداویستی ده‌که‌ین به‌ جو‌ریک له‌ جو‌ره‌کان تایبه‌تمه‌ندییه‌کانیش خۆیان ده‌رده‌خه‌ن. به‌ واتایه‌کی‌تر ئه‌و دوو پرسیاره‌ په‌یوه‌ندکی نیزیکیان پێکه‌وه ه‌یه. ده‌بێ ب‌لیم بۆ نوێ‌بوونه‌وه‌ی کورته‌شیعر، ده‌بێ تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی زمانی وه‌ک بنمه‌مایه‌کی سه‌ره‌کی له‌به‌رچاو بن. زمان له‌ کورته‌شیعر پۆل و ده‌وره‌یک‌ی زۆر گرنگی له‌ ئه‌ستۆ گرتوه‌وه. شاعیر ده‌بێت له‌ چه‌ند په‌وه‌وه‌ بتوانیت له‌گه‌ڵ زمان ه‌ل‌بکات. له‌په‌وی توانست و دا‌رشتی مانا، شاعیر ده‌بێ له‌ ده‌کار کردنی زمان خاوه‌نی ئاستیک له‌ ناسیای و ده‌سه‌لات بێت که‌ بتوانیت سووژه‌ی خۆی له‌ قه‌واره‌یه‌کی زمانیدا دا‌بر‌ژیت که‌ له‌گه‌ڵ فۆرمی کورته‌شیعر بێگریت‌وه، له‌ لایه‌کی تره‌وه ئه‌وه‌نده‌ شاره‌زایانه له‌گه‌ڵ زمان و کایه‌ی زمانی ده‌ست و بردی ه‌ه‌بێ که‌ بتوانی شیعییه‌ت و چێژ و تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی جوانکاری زمانی تووشی بۆشایی نه‌کات. به‌ پێچه‌وانه‌ی باقی په‌وته‌کانی شیعی نوێ، له‌ کورته‌شیعردا شاعیر ده‌بێ ده‌که‌مترین "سازه‌ی زمانی" دا، فۆرم، مانا و شیعییه‌ت درووست بکات. به‌لام له‌ شیعی ب‌لێنددا شاعیر له‌ لایه‌ک مه‌ودا له‌ لایه‌ک تر پێژه‌یه‌کی به‌رچاوی سازه‌ی زمانی له‌ ده‌ست‌دايه و ده‌توانی فه‌زای شیعی، جوانی‌ناسی ئه‌ده‌بی، مانا و شیعییه‌ت پێک ب‌خات. جودا له‌ زمان و سازه‌ زمانیه‌کان، پێویسته‌ تایبه‌تمه‌ندی‌کانی درووست‌کردنی سووژه‌ و مانا له‌ ه‌ناوی شیعی کورته‌شیعر جو‌ریک دا‌پ‌ژیت که‌ بتونی بۆشایی مانایی و چێژ پ‌ر بکاته‌وه. بۆیه‌ تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی ئۆبونه‌وی کورته‌شیعر به‌شیوه‌ی به‌رین له‌ ه‌ه‌زه‌ی زماندا درووست ده‌بێ.

نوێ‌بوونه‌وه‌ی کورته‌شیعر له‌ وێژه‌ی جیهانیدا چۆن بووه

ئۆبونه‌وه‌ی کورته‌شیعر له‌ وێژه‌ و ئه‌ده‌بی جیهانیدا پرسیاریک‌ی زۆر به‌رب‌ال‌وه. و‌لامی ئه‌و پرسیاره‌ دیاره‌ پێویست به‌ مۆتالا و پێک‌گرتنیک‌ی زانستی شیواز و چۆنییه‌تی ده‌ست‌پێک و بنه‌مکانی زمان‌ناسی و جوانی‌ناسی و وێست و نه‌ستی میژوویی و کۆمه‌لایه‌تی گۆرانکاری ئه‌ده‌بیاتی له‌ ئاستی و‌لاتانی جو‌راوجۆر

هەر وهکوو باسماڻ کرد کورته شیعر به پیچه وانه ی پوهته کانی تری شیعری نوێ له پیکهاته و داپشتی زمانی سووژه ی ئەدهبی خۆیدا، له چۆنییه تی دڕوستکردنی مهیدانی کایه ی زمانی و جوانکاری زمانی و مانادا ده بئ پچاوی مهیدانی ک کورت بکات. که وابوو شاعیری کورته شیعر ده بئ هه لگری داپشتنکی زمانی تایبته بئ تا بتوانئ له و چاچیوه یه ده رچیت و له هه مان کاتیشدا سه رکه وتوو بیت. بۆیه یه ک له و که ره سانه ی که ده توانئ ده ستی شاعیری ئه و پوهته بگریت چۆنییه تی که لک وه رگرتن له هه مانکه . هه مانکه هه میشه و دايم وه ک مهیدانیکی مانایه ده توانن داپشتی سووژه ی ئەدهبی کورته شیعر هه م له پووی پیکهاته، هه م له پووی جوانی ناسی زمانی، هه م له پووی ستراکچیری زمان مانا به باشی پیکهات. بۆیه هه مان له کورته شیعردا هه میشه ده ورپکی گرینگ و تایبته ی هه یه . شاعیری پوهتی کورته شیعر به هه ر پاده بتوانئ له هه مانکه درووست و به ده سه لات که لک وه رگریت شیعر پته وتر و سه رنچ پاکتیشتر ده بئ. پتویسته له بیرمان بئ، هه مانکه له پووی مانایه و چیه وه به پئی گۆرانه کان خۆیان تازه ده که نه وه . هه ر ئه و خسه له ته ده بیته هه یزیک که شیعری خاوه ن هه مان خۆینه رانی خۆی له زمان و ئەزموونه کانی جۆراوجۆردا له پووی مانا و چیه به رده وام پیکای بۆ خۆینده وه ی جۆراوجۆر به یلته وه . که وابوو هه مان له کورته شیعر له سئ پوه وه گرینگه . له پووی زمانی، مانایه، له چیه خشی و جوانی ناسی ئەده بی.

چه مکه کانی به کاره ی تراو و فره پات له شیعه رکه کانتاندا چیه و چۆن داپژاوه ؟

دیاره چه مکه کان هه میشه له ئەده بیاتدا جیکای سه رنجی ئەدیباڻ و نووسه رانن. چه مک به پئی وه ی ده توانئ له پووی مانایه بۆ ده ربیرینی هه ستی مه به ست توانایه شاعیر و نووسه ر ژۆر کات بۆیه سه رنجیاڻ بۆ خۆیاڻ پاده کتیشن. خالکی تریش که پتویسته باسی بکه م ئەوه یه، هه ر زمانیک چه مک و چه مکه زمانیکی ژۆرتتر بیته ناوه پۆک و جوانی ناسی و چیه خشی و به رفراوانی مانای تیی دا ژۆرتتر بالا ده کات. له هه مان کاتدا ده بئ له بیریشمان بیت ئەده بیات ده قه ئەده بییه کان یه ک له و به ستینه گرینگانه که چه مکه کان مه جالی خۆ تازه کردنه وه و درووست بوون بۆیاڻ پهیدا ده بیت. که وابو له مابه یینی ئەده بیات و چه مکه کان په یوه ندیه کی دولایه نه حزووری هه یه .

به لام سه باره ت به دوویات بوونه وه، پتویسته دووشت لیک جودا که یه وه، یه که م دوویات بوونه وه ی ده قاوده ق و بئ نوکاری و دا هه نانه که به داخه وه له ئیستا له کاری هه ندیک له شاعیرانی خۆشه ویست به رچاوه و ژۆر ئه وه خه ساړیکه بۆ ئەده بیات به گشتی و شیعر به تایبته تی، دوه م، دوویات کردنه وه ی دا هه نانه، بیتو شاعیریک یاڻ نووسه ریک له

چۆنییه تی ده کار کردنی چه مکاکاندا له پووی مانایه و چیه لدا داپشتی سووژه ی ئەده بیادا تازه گه ری بکات ئەوه نه تنیا خه ساڻ نئ بگره ژۆریش باشه . به لام که نگئ ده توانین خۆ له قه ره ی وا کاپیک به دین کاتیک شاعیراڻ و نووسه رانی مووتالای ده قه کانی پیش خۆیاڻ به وردی بکه ن

سه باره ت به وه رگریانی شیعر به تایبته تی به وه رگریانی شیعه رکه کانت به زمانه کانی تر، را تاڻ چیه ؟

وه رگریاڻ وه ک دیارده یه کی نوێ له ژیاڻی فره نگه گه لاندا توانویه تی پر دیک ی په یوه ندی بۆ را گو یستنی ئەزموونه کانی هه زی بیت. وه رگریاڻ ده رفه تیکه گه لان ده توانن به که لک وه رگرتن له ئەزموونه کانی ئەده بی، زانستی، هونه ری یه کتر ئاستی فره نگه ی یه کتر ده وله مند بکه ن. بئ گو مان وه رگریانی باش و زانستی بۆ پیش چوونی ئاستی هونه ری، فره نگه ی و ئەده بی کوردستان پتویسته یه کی گرنگه . دیاره کاتیک باسی وه رگریانی باش ده کتیت پتویست وه رگریه به پتیه کان به سه رنجیکی قوول به ره م بۆ وه رگریاڻ هه لپژین، ده بئ وه رگری له چۆنییه تی کاری وه رگریاڻدا ژۆر ورد له گه ل زمانی هه ر دوو ده ق هه لسوکه وت بکات. به داخه وه له ئیستادا له گه ل هه ندیک ده قی وه رگریاڻدا پوه یه پوویڻ ژۆر لاواڻ.

له بابته وه رگریانی شیعر به گشتی و کورته شیعر، به تایبته تی پتویست ئاماره به خالیک یاڻ بۆ چوونیک ی سه ره کی بکه م که به شیکی ژۆر له خاوه ن پایاڻ پیاڻاویه وه رگریانی شیعر گه نه لپین نامو مکنه ده بئ بلپین کاپیکی ژۆر ئەسته مه . کاتیک وه رگریانی کورته شیعر دیته ئاراهه بئ گو مان کاره که ژۆریش ئەسته م تر ده بئ. هوکاره کانیشی ده کتیت بگره یینه وه سه ر خودی تایبته مه ندیه کانی کورته شیعر، له ولایه پرسیا ره کانی پیشووتریشماندا باسماڻ کرد کورته شیعر به هۆی پیکهاته ی تایبته تی خۆی له هه مان کاتدا زمان و چۆنیته داپشتی زمانیکی که هه یه تی ده بئ وه رگریاڻ ژۆر وریا بیت دنا تووشی هه لخلیساڻ و هه ل ده بیت. له کورته شیعردا وه رگریاڻ ده بئ بتوانئ هه مان، ئیماژ ، زا به له بدۆزیتیه وه دنا وه رگریاڻه که تووشی چه نشنیک له "پواله تگه ری" ده بیت. وه ک نمونه، من ده کتیت ئاماره به چه ندین وه رگریاڻدا شیعری خۆم بۆ سه ر زمانه جۆراوجۆره کانی فارسی، ئینگلیزی و عه ره بی بکه م. دیاره پیش هه موو شتیک من بۆ هه موو وه رگریاڻه کان پیزی بئ پایاڻم هه یه . به لام هه ندیک جاڻ له وه رگریانی کارامه و ته واو دوور که وتوونه ته وه .

هېمن عه بدولاپوور

چيرۆكى كوردى:

ئەو شەهەى مانگ زەوى لە خو نەگرت

۱

زنجيرەكەم لە نېوقەدى زەوى توند كردوو و لە بۆشايى تاريكى نېوان ئەستېرەكاندا، بە دواى خۆمدا پايدەكەشتم. چەند ھەنگاو جاريك ئاوپ دەدمەو و چاوى لى دەكەم. بەلام كاتيك چاوم بە كلكە قيتوقنچە رەنگ خەنەببەكەى دەكەوئ، پېكەنين دامدەگرئ و خيرا چاو لە پيشى دەكەمەو. ھىندىك ئەولاتر خۆر، سەرى بە ھەنيسكەو ھەلدەقەندري. بەردەوام سەر و پرچ و گۆناى دەپنئ. زەوى وەك فودانەى بەر با، مات و ھەپەساو، بە كلكە قيتوقنچە رەنگ خەنەببەكەى ھەو بە دوامدا دئ. يان رەنگە بە دواى خۆمدا دەيكەشتم. پوو لە مانگ دەكەين. دەست دەووشينئ و قوونى بادەدا و بە خيسەو ليمان دەپوانئ. ليكاو يان رەنگە ئاوى زارى بەرەو من و زەوى فرئ دەداتە دەري و ھەرەشەمان لى دەكا: "بەو لايەدا نەين... مەين... نەين بەو لايەدا."

لە سەر تەختە پۆلاکە بە پشتدا کەوتوم و تەزوویەکی سارد بە لەشی ھەردوو کماندا دئ. ماندووم بەلام نەك ھیندە کە گویم لە ھاتوھاواری مانگ نەبئ. "خۆم لە خۆمدا نیم. بە ھیواى من مەبن، لەت و کوتتان دەكەم واو بېن."

خەوم دئ یان خەوتووم... نازانم. بەلام دەزانم کە مان گرتنى چاوەکانم خەویان بە دوادا دئ، خەویش ھەتا بوو ھەرک بەزین بوو.

"ئیمە ئەرکیکی گرانمان لە سەر شانە، بۆخۆت زیاتر لە زۆر کەس دەفامینئ."

ھەوای ژوورەكە كۆخە و ھەناسە لە ناو سنگمدا بە شەپ دەدا. چاوەکانم ویک دەنیم. وئ دەچئ خەوتبیم. لە خەوندا جاريکی دیکە چاو ھەلدینم و دەست دەدمە وینە گنج و لۆچەكەى سەر تەختە پۆلاکە. دیمەنى چوار شاخە وەنەوشەى سپی و بنەوش، یەك لە دواى یەك، بە بئ قاپ، تەختە یان شاسى، بزمەر کراو بە دوو تەختە سببەو بە سینگی دیوارەكەو ھۆ دەنوینن. دوانەى مۆبین و مۆبينا، مەزەر و توبا. لە ژێر ھەر شاخە گولیک یەکیان پاووستاوە. جگە لە توبا ھەموویان بە دەم دووربینه کەو پیکەنیون. سئ جار دەستم راگرت. سئ جارم لە سەر یەك دەنگم دا. "چارشپوھەكەت بئە پشترئ!" ھینایە پششئ، پشترئ، تا ئەو حاندەى من دەمويست. ئەوجار کەوتە مۆرە کردن لە دووربینه کە.

نوقمى وینەكەم. خەوتووم یان بەخەبەرم؟ نازانم... میلەکانى تەختەكە تیکرا ھەول دەدەن دەستە ساردەکانیان بە پشتم بسپن. سەیری دەم و چاوى مۆبین و مۆبينا دەكەم. "دە

ناکرئ پیاوھەكە، بە زۆرى نابئ نا... ناتوانن پاووستن. " سەیری وینەكە دەكەم و ھیدی و لەسەرەخۆ دەست بە پشە رەنگ خەنەببەكەمدا دینم. یەك، دوو، سئ، سەرى چوارەمین جار بۆ دووھەمین جار چنگیک قامم دەگرئ. "مەكە كاكە مەكە خۆ چاو ھیشەت نییە!" "چاوم دەردەپەئ، غیرەت وەبەر خۆم دەدم و خەرمانى پشە رەنگ خەنەببەكەم دەكیشمە سەرى. غیرەت بە دۆلیدا دەپوا و یەك بۆخۆم ھاوار دەكەم. سوبحانەللا... سوبحانەللا... رەنگە سبسرکە بئ یان قالونچەعەجەمە، یان زەردە كۆلە... چاوى لە چاوم برپووە و بە شەش چنگ، سەما دەكا و كلكى لە نېوان تالەكانى پشە رەنگ خەنەببەكەمدا وەك چەرخەمەتە دەسووپتەو. ھېچ رەنگیک تا ئیستا ئاوا خۆى لەگەل پشیم ریک نەخستوو. یەك، دوو، سەرى سبھم جار پەزایەت دەدا واز لە خەرمانەكە بېنئ و درێژى سەماى شكۆدارى چنگەكانى بەرپتە سەر عەزى. سەرى ھەلیناوە و وەك بلیلى مالىكى زۆرم لئ خواربئ، چاوى تېپریوم. سەرانسەرى دیوھەكە چیمەنتۆیە و دیوارەكان یەك بۆخویان تیکخزیون. تەنیا دەلاقەیکەى چكۆلە بە سنگى دەرگا چكۆلەكەو، جارجارە چاوەدپرى دلرەق بوونیان دەكا. لە نئو پووناكایی نەخۆشى دیوھەكەدا بە زۆر و زۆرداری كونیكى زۆر چكۆلەم بە بەرى دیوارەكەى پووپەو پوومەو بۆ وەدەر دەكەوئ. چنگ لە یەك دەكوتئ و دلئى برپا نادا ھەر ئاوا بە ئاسانى واز لە من و دلەپاوكیانم بېنئ. "ئەو دووپشكانەى كلكیان ئەستور دەنوینئ، ژارەكەیان كوشندە نییە..."

كاكەخان كە زۆر فامیدەبە بئ یەك و دوو، لە سەر سفەرى نانئ نیوہرۆ رووى كریبوو عایشئ گول، كە خۆى زۆر بە فامیدە دەزانئ، و ئەوھى كوتبوو. كەنگئ ئەوھى كوتبوو؟ وەبیرت نایە. ئاخ كاكەخان! ئیستا دەزانم كەس بە قەد تۆ فامیدە نییە... چاوم دەپەئ. ھەناسەم سوارە و بە ھیواى داہەزین نییە. كابانەكەى چكۆلەتر لە خۆبەتى و پاست لە رەنگى خۆى و پششى منە. سئ مندالئ بە كۆلەوھە و پاست لە بەر دەرگای كونەكە پاووستاوە.

"ھۆ پیاوھەكە... وەرە، وەرە دەى... ئەو پش پيسە كۆلە داماوە ناقلۆلایە كوا قابیلی ئەوھە دەم بە دەمەى لەگەل بكەى؟ خۆت جوان خاوپن كەو جا وەرەو ژوورئ، ھەر ئاوا مل پپوھە نئى..."

كاكە خان كە زۆر فامیدە بوو دیسان بئ یەك و دوو لەسەر سفەركە سەرى ھەلبریبوو و كوتبوو: "دووپشك پاش

خواردنی هەر وادهیهک، سێ چوار سعاتان خه‌ریکی خۆ خاویڤن کردنه‌وه ده‌بێ.

سه‌ری به‌ره‌و کابان وه‌رسووړاندۆته‌وه، پوو ده‌کاته‌وه من. دوو چنگی پێشێ به‌ شێوه‌ی پێزی وه‌رزشی له‌ یه‌ک ده‌دا: "ئۆس!"

بڵێ ئۆس له‌ لای ئه‌و مانای چیی؟ خه‌مت ده‌خۆم، ده‌پۆم به‌لام دڵنیا مه‌به‌ نایه‌مه‌وه، یان ده‌ردت له‌و گیانه‌م هه‌تا دیمه‌وه؟ به‌هه‌لات ده‌چیته‌وه به‌ر ده‌رگای مائی خۆیان. چنگ ده‌خاته سه‌ر شانی کابان و پێنج قۆلی ده‌چنه‌وه ژوورێ. وینه چرچ و لۆچه‌که هه‌تدیک ئه‌ولاتر، ده‌مه‌ووو، خۆی داوه به‌ سه‌ر ته‌خته‌که‌دا. ماندوویه‌تی و چاو په‌رین و هه‌ناسه‌سواری، هه‌ر سێکیان به‌یه‌که‌وه ناتوانن نه‌ پۆخساره‌کانی نیو وینه‌که‌م لێ ون که‌ن و نه‌ دپ و ده‌ندووی به‌چه‌که سیرووه‌که‌ی سه‌ر شاخه وه‌نه‌وشه بئه‌وشه‌که.

"دایکمان پاست وه‌ک خواردنه‌وه‌ی په‌رداخیک ئاوی سارد له‌ چله‌ی هاویندا بوو. یه‌که‌سه‌ر خواردمانه‌وه، بێ ئه‌وه‌ی بۆ ته‌نانه‌ت تاقه جاریکیش بێ، دله‌پاوکه‌ی په‌رداخیک دیکه‌مان بێ. ته‌واو پێمانوابوو تاقه وه‌زی سال هاوینه و ئیمه هه‌تاهه‌تایه له‌ ده‌رگای مائی توونیه‌تی ناده‌ین!" به‌لام عایشی گۆل! تۆ که‌ خۆت زۆر به‌ فامیده ده‌زانی، ده‌بێ له‌ من، له‌ دایکم، ته‌نانه‌ت له‌ کاکه‌خانیش که‌ زۆر فامیده‌یه، باشت‌ر بزانی که‌ هاوین تاقه وه‌زی سال نییه!

عایشی گۆل که‌ خۆی زۆر به‌ فامیده ده‌زانی، بوخچه‌که ده‌خاته‌وه سه‌ر تاقه‌که و پاست ده‌روانیته هه‌ر دوو گلینه‌کانی چاو:

"تۆ بڵێ هیچ یه‌ک له‌ ئیمه قه‌ت بێرمان له‌وه کردبیته‌وه که‌ دایکمان له‌ ته‌مه‌نی چوار سالاندا ده‌بێ چۆن بووبی؟ بووکه‌له‌ی بووبی یان نا؟ چ کایه‌یه‌کی کردبێ؟ چۆنچۆنی پۆژه‌گاری بردبیته‌ سه‌ر؟ نا... نه‌ من، نه‌ تۆ، نه‌ ته‌نانه‌ت کاکه‌خانیش. په‌نگه له‌به‌ر ئه‌وه‌یکه دایکمان هه‌میشه هه‌ر دایک بووه... په‌نگه..."

کاکێ "ئۆس" جار‌جار سه‌ر ده‌کیشیته ده‌رێ و کابان ده‌سه‌بجێ ده‌یکیشیته‌وه ژوورێ.

"باوکتان له‌ شه‌وگا‌ره زستانیکدا، وه‌ک به‌فری به‌ر خۆر ون بوو. که‌س لێی نه‌گه‌را، که‌س وه‌شوینیدا نه‌چوو... هه‌موو ده‌یانزانی له‌ کوێیه، جگه له‌ من که‌ به‌ سێ توله‌وه... سه‌گی هیچ خوێریه شوانیک له‌ تۆفی زستاندا وه‌ک منی به‌سه‌ر نه‌هات."

سه‌ر له‌ وینه‌که هه‌لده‌گرم و ده‌روانه‌ کونی دیواره‌که. بڵێ ئیستا خه‌ریکی چی بن. شه‌وه یان پۆژ؟ نانی به‌یانی ده‌خۆن یان...

"دوویشک له‌ هه‌ر جار زاوژێ، پا‌زده تا نه‌وه‌د به‌چه‌کی ده‌بێ. ماوه‌یه‌کی یه‌ک‌جار زۆر ده‌توانی به‌ بێ نان و ئاو بژی، به‌لام ئه‌گه‌ر هیچی وه‌ ده‌ست نه‌که‌وت، دانه دانه منداله‌کانی خۆی ده‌خوا."

کاکه‌خان که‌ زۆر فامیده بوو، له‌ ژێر سینه‌ری داره‌سیوه‌که‌ی

حه‌وشه دانیشتبوو و ئه‌و قسانه‌ی به‌ ده‌نگیک به‌رز، نه‌ بۆ ئیمه، به‌لکوو بۆ جیرانه‌کان ده‌کرد.

پا‌زده تا نه‌وه‌د دانه... بڵێ ئیستا کامیه‌ک له‌و سێ منداله‌یان له‌سه‌ر سف‌ره دانابێ و به‌ خۆی و بێباره‌وه ملیان له‌ خواردنی نابێ؟ له‌و کونه ته‌نگ و تاریکه‌دا چیان بۆ وه‌ده‌ر ده‌که‌وێ؟

"رۆله! ئه‌وه وه‌سیه‌ت بێ. به‌ عایشی گۆل و کاکه‌خانیشم کو‌توو. چه‌ند جارم خه‌ون به‌ زیندوو بوونه‌وه له‌ نیو قه‌بردا دیوه. مه‌ردی خودا بن پارویه‌ک شتیک بخه‌نه گیرفانی مه‌لا فه‌تاحه‌وه و پۆژیک له‌ مرگه‌وت پامگرن جا بمیژن."

چاو ده‌په‌پێ و به‌ چوار سووچێ دیوه‌که‌دا چاو ده‌گێرپه‌وه. ئای دایه‌ی کۆلیم ئه‌وه عه‌بووه نازداره‌که‌ت، به‌ بێ شه‌وی ئه‌وه‌لی قه‌بر، له‌ سه‌عاتیکدا سه‌د جار ده‌مری و زیندوو ده‌بیته‌وه. هاسکه‌هاسکی هه‌ناسه‌کانم پاشای ده‌نگه‌کانی نیو دیوه‌که‌ن. به‌رزتر له‌ سۆزی نیو دیوه‌که‌، به‌رزتر له‌ کرمه‌کرمی هه‌لدپینی به‌چه‌که دوویشکه‌که. نیگام قه‌تییسی سیروو مل پووته‌که‌ی سه‌ر وه‌نه‌وشه بئه‌وشه‌که ده‌میڤیته‌وه.

"ئه‌بوو عایشی! له‌و دوو پۆژه‌دا له‌گه‌ڵ خۆت ساغ به‌وه! یان دبی، یان..."

ئاخ عه‌به سیروو ئاخ! قه‌رارمان وا نه‌بوو. بۆ یه‌که‌م جار پاش هێرشه‌که‌ی کاکێ "ئۆس" هه‌ول ده‌ده‌م پێباریه‌تی بزووتنه‌وه‌یه‌کی سه‌راسه‌ری له‌ نیو له‌شما وه‌هسته‌و بگرم. ده‌ست ده‌به‌م بۆ وینه‌که. ده‌ستم وه‌ک یه‌که‌م لاده‌ری بزووتنه‌وه‌که، خۆی ده‌ناسیڤێ، پاشان لاقم، پاشان... چاو به‌رده‌وام ده‌په‌پێ. هه‌ناسه‌کانم به‌ سه‌قیلی هاتۆ چۆ ده‌که‌ن. سۆزی ژووره‌که و کوره‌ی له‌شم دانیان ناکوێ. ورده عاره‌ق به‌ په‌نای ملمدا دینه خوارێ. هه‌رچه‌ند گلینه‌کانم باوه‌شیان به‌ یه‌کدا کردوو به‌لام کاکێ "ئۆس" و بئه‌ماله‌ی به‌رزیان ده‌بینم که‌ زۆر ماقوولانه قه‌تاره‌یان به‌ستوو له‌ سه‌ر سنگم. کاکێ "ئۆس" هه‌ستاوه‌ته سه‌ر پێ و ده‌سمال ده‌سووپێڤێ. کابان له‌ شانی پاستی و منداله‌کان، یه‌ک له‌ دوا‌ی یه‌ک له‌ شانی دایکیانه‌وه به‌ هه‌وا‌ی گۆرانییه‌که‌ی بابیانه‌وه، خه‌ریکی گه‌ریان:

"پێکی که‌ داوه‌شی... ئاوا نا... پێکی که‌... ئه‌ها ئاوا... هه‌وه..."

قه‌تاره‌ی عاره‌ق به‌ هه‌وا‌ی ده‌نگی "ئۆس"، به‌ په‌نای ملمه‌وه به‌رده‌وام خۆ ده‌خه‌نه خوارێ.

"هه‌ر که‌س ئه‌یژ ئامان غه‌ریبی خاسه ئه‌وه له‌ جومله‌ی ئامان خۆدا نه‌شناسه..."

ئاخ‌ری هه‌ر سێک منداله‌که له‌گه‌ڵ کاکێ "ئۆس" پێکی ده‌که‌ن و من یه‌ک بۆخۆم بیر له‌وه ده‌که‌مه‌وه که‌ دوا‌یین جار وا هه‌لپه‌پوم که‌نگی بووه... چاو ده‌په‌پێ و هیچم وه‌بیر نایه‌ته‌وه... هه‌ر هیچ... چاو له‌ په‌شبه‌له‌کی بئه‌ماله‌ی "ئۆس" به‌سه‌ر سنگمه‌وه. منداله‌کان سێ دانه‌ن و هیوا‌ی بالا کردنیان بالای منه... زمه‌ی کرانه‌وه‌ی ده‌رگا چکۆله‌که‌ی دیواره‌که رامده‌جله‌کێڤێ. به‌ چوار که‌سه‌وه لیم وه‌ژوور ده‌که‌ون. هه‌لمده‌گرن و پێش ئه‌وه‌ی بمبه‌نه ده‌رێ ده‌نگی

یهکیان ده بیستم. "ئه ری توخودا پارهستن با خه می ئه و قالونچه عهجه میانه بخوم!"
چاوم ده پهری و هه ناسه کانم سوارتر له هه میسه گوئیان له قرچ و هوپی پان بوونه وهی دوویشکانه.

۲

سه رما نه شهرم له من دهکا و نه له چادره شل و شه و یقه که و نه له دهست و په نهجه چکولهکانی موبینا. سه رشیت، ملهوپر و یاخی ئیختیاری خوئی داوه ته دهست گه رده لوولیکی پوودار، له خوئی ناحالیتتر. دووقولی کایه به لوی چادره که دهکن. خو له دم و چاوی موبینا دهکوتن و هه ر چهند جاریک ژوره بانی له گه ل وینه چرچ و لوجه کهی سه ر عه رزی دهگرن. جاریک دهیخه نه سه ر پشت و دیسان پووی دهکه نه وه ئیمه. تابلوی چوار شاخه وه نه وشه سپی و بنه وشه که یهک ریز و یهک قه د، به بی قاب و تهخته و شاسی، یزمار کراو به دوو تهخته سیپه وه به سنگی دیواره که وه خو دنوینن. موبین، موبینا، مه زه ر و توبا، له ژیر هه ر شاخه گوئییک یهکیان پاره ستاوه و جگه له توبا، هه موویان بزه یان له سه ر لیوه. جگه له شاخه وه نه وشه کهی موبینا، ئه و سیانه ی دیکه، ده لئی له پوژی ئه وه له وه به ته مای سیز بوون کراونه ته وه، هه ر ئه و ده میسه که کریم هه ستم به وه کرد، ده تکوت له ژیر فه رغوونیک خاک و خو ل هه لیان گرتونه ته وه. خاک و خو ل... خاک و خو ل... خاک و خو ل...

"هه تا له وه خراپترمان به سه ر نه هاتووه له گه ل خوت ساغ به وه. مانه وه ت شمی خراپه خراپ..."
پیش ئه وهی عه رز بیه وهی خوئی توژته کین کا و پاشان قولنجی بشکینی و له دواي هه موو شتیکیشدا بکه ویتته شاخ وه شانندن، مائی ئیمه یه که م مال بوو و له خوئی بوورایه وه و که وته سوچه بردن. سوچه دی بی هه ستانه وهی دایکم و که س و کاره کهی، جگه له من و موبینا.
"کا عه بوو نان ده دن، فریا که وه..."

به پینچه وانه ی دوینن شه و، ئه و پو هیچ گله بیه کی له پووداری سوژی نیتو چادره که نییه. له سه ر تاجی ئایفا که پاره ستاوه و وه که هه زاری و به بی چاو لیگردن، به سه ته نانه کان به ره و خه لک فری ده داته خواری. له نیتوان عه رز و ئاسماندا چنگ ده ده مه به سه ته یهک و به ره و چادره که خلور ده بمه وه. گه رده لوول و سوژی نیتو چادره که به رده وام خه ریکی کایه کردن به وینه که ن. ئاخ به ده ست موره موپی تووه توبا، خوژگه ...

"دایکی سی مندالتم... تازه به هیوای چیم... ئافه رت که بوو به دایک..."

عایشی گو ل که خوئی ژور به فامیده ده زانی، ده یکوت کاکه خان سی چوار جار دایکمی ده نگ داوه. "عه بوو منداله. بو ئه وه نابئ سه ر بخریه سه ری." باسی سکا لاکه ی توئی بو کردبوو.
به نیوی خودا

۳

خودا گیان سلوا! خو ئه گه عایشی گو ل و کاکه خانیش نه یاندییی، خو تو بوخوت دیتت. دیتت چو ن نیوی توئی له عه رزا و هه ر که دهستی پیم گهی چی به سه ر هیتام. خو ئه و جاره ی دواي، ژوریش گریام. سه د و بیست و شه ش فرمی سک، بگره زیاتیشرم هه لوه راند. به زه یی پیم دا هات؟ به زه یی به که سدا دئ؟ نابئ به زه ییت پی دا بی، لانی که م له به ر من. دلنیام کاکه خان و عایشی گو لیش خو شیان ناوی. بوخوم گویم لی بوو جاریکیان به کاکه خان دهکوت خوداش ده ره قه تی بابت نایه. خودا گیان له سه ر پیلکانه کانه وه به ری ده وه، به لام ئاگات لی بی نه مرئ. یان نا... دهستی به کوره که بسووتینه. یان لانی که م چی شته که ی بسووتینه، با وه ک ئه و جاره بابم له زمانی بخا. من به و سیانه پاریم. تو بوخوت یه کیان هه لبریره. سه عاتیکی دیکه هه ر له و شوینه ی نامه که ت بو داده نیتم چاره پی و لامتم.

عه بوو"
کات به یهک سه عات تیپه پی... بوو به دوو، بوو به سی... سه روخوار کردنی من له نه ر دیوانه که ی سه ربان ته نانه ت کاکه خانیشی وه ده نگ هیتا. به رده که م هه لده داوه و به ته مای لاپه ره یه کی نوئی سه ر و ژیری به رده که م ده پشکنی.
عایشی خان که خوئی ژور به فامیده ده زانی هه موو جاریک ده یکوت: "دایک هه ر دایکه. چ دایکی ئیمه بی یان دایکی ئه و به چکه چوله کهکانی و تو سه رت برین. ته نانه ت درنده ترین بوونه وه ره کانی ش کاتیک ده بنه دایک خه ون به بزه ی منداله که یانه وه ده بینن. تو له من تی ناگهی چوون قه ت ناتوانی بیبه دایک."

لوی ده رگای چادره که هه لدراره ته وه. به ردیکی له سه ر دا ده نیتم و به ره و موبینا ئور ده ده مه وه. چاو له ده موچاری ده که م گوئ ده خه مه سه ر سنگی. لی ده دا، لی نادا. لی ده دا، لی نادا، لی نادا، لی نادا... ئه ری لی ده دا، لی نادا... لی نادا، لی نادا... لی نادا... لی نادا...

دهنگی هاوارم ده گاته چوار چادر ئه ولاتر. چاوم ده پهری. دوو سی جار پایده وه شیتتم. جی، یان جانه وه ریک له ده لینگی شه پواله که یه وه خو ده خاته سه ر عه رزی و به هه لات به ره و درزی ده رگای چادره که فیزمال ده دا. خو ده که م به کانیکسی دوکتوره کاند...

"ئه بوو عایشی درهنگه درهنگ... به لای چیه وه دانیش تووی. بیسیپره به خزم یان براده ریک و خوت پرگار که."
دهیسیپرم به پووری. نه مندالی هیه و نه وه ک ئیمه تاعوونیان تی که وتووه. ئه گه ر مام، دییمه وه و له گه ل خو م ده یبه م. ئه گه ریش نه مام با هه ر ئه و ورده سیپه رانه به کچی خو یانی بزائن.

پیش ئه وهی مندالی سیپه م بخره به ده ستم، سه ر داده خه م و چوار سووچی سه ربانه که ده پیوم. سه ر هه لده بزم. چاو له ئاسمان ده که م. نیتوچاوانی تیک ناوه و کایه به هه وره کانی

دهسک خه‌نیه‌یه که له مستمدا تۆندتر ده‌گرم. خه‌نجه‌ره که به حاستم به په‌نا ملی مندال‌ه‌که‌دا دینم. ژنه‌که تۆندتر له دوو جاری پێشوو قاقا ده‌کیشی و چۆک له عه‌رزى ده‌کوئى. ملی مندال‌ه‌که به حاستم بریندار بووه. ده‌ست پاده‌گرم و ده‌روانمه ئه‌و چوار قه‌تره خوینه‌ی له ملی مندال‌ه‌که‌وه تیکه‌لی به‌فره‌که بوون. نیگام سنگه‌به‌ری به‌فراو، خویناوه‌که‌ی سه‌ر عه‌رزى ماوه‌ته‌وه...

"ئامان هۆشتان بئ، زیندوو بیگرن، ته‌قه‌ی لی مه‌که‌ن."
به سئ که‌س هه‌ل‌ده‌کوئنه سه‌رم. فریای دوایین خه‌نجه‌ر ناکه‌وم. خه‌نجه‌ره ده‌سک خه‌نیه‌یه که به‌سه‌ر به‌فراو، خویناوه‌که‌دا ده‌که‌وئ و بئ ده‌سه‌لات ده‌مییته‌وه. به سئ که‌س هه‌ول ده‌دن قۆلبه‌ستم که‌ن. ده‌یکه‌ن. نازانم خه‌وتووم یا به‌خه‌به‌رم... بۆ دوایین جار ئاو‌پ ده‌ده‌مه‌وه و چاو له ژنه‌که ده‌که‌م. کۆرپه‌که‌ی له باوه‌ش گرتووه. مه‌مکی شه‌لالی خوینه. به ده‌می کۆرپه‌که‌یدا دینئ و به‌ده‌م قاقا کیشانه‌وه گۆرانى ده‌لئ:

"ئامان له‌رزانه دیدم له‌رزانه

شه‌ده قاییلی بالا به‌رزانه

ئامان له‌رزانه کۆرپه‌م له‌رزانه..."

بوکان. په‌شه‌مه‌ی ۲۷۱۸

باوه‌شیه‌وه ده‌کا. ده‌روانیته‌ من و من ده‌روانمه ئه‌و. هینده‌ی لی ورد ده‌بمه‌وه هه‌تا به زۆر و زۆرداری به هه‌وره‌کانی باوه‌شیه‌وه رواله‌تی دوویشکه شه‌له‌یه‌ک له نیو می‌شک‌مدا ساز ده‌که‌م. راست وه‌ک ده‌وری یه‌که‌م و مندالی یه‌که‌م و ده‌وری دووه‌م و مندالی دووه‌م. به‌رده‌وام بوونی دوویشکه شه‌له‌که به سنگی ئاسمانه‌وه نیگام فریخ ده‌داته‌وه سه‌ربه‌نه‌که.

چه‌ند هه‌نگاو ئه‌ولاترم سووزمه‌یه‌کی سپی خۆ ده‌نوئینئ. له‌ته ئاجووریکى له‌سه‌ر دان‌دراوه و به‌زه‌حمه‌ت له په‌نگی به‌فره‌که لیک ده‌کریته‌وه. به نوکی پۆتینه‌که‌م سووزمه‌که هه‌ل‌ده‌مه‌وه. بووکه‌له‌یه‌کی پرچ په‌ش به بئ چارشێو یان ته‌نانه‌ت له‌چه‌که‌یه‌کیش، به‌لادا که‌وتووه.

عایشی گۆل که خۆی زۆر به فامیده ده‌زانئ، بوخچه‌که ده‌خاته‌وه سه‌ر تاقه‌که و راست ده‌روانیته هه‌ر دوو گلینه‌کانی چاوم:

"تۆ بلیی هیچ یه‌ک له ئیمه قه‌ت بیرمان له‌وه کردبیته‌وه که دایکمان له ته‌مه‌نی چوار سالاندا ده‌بئ چۆن بووبئ؟ بووکه‌له‌ی بووبئ یان نا؟ چ کایه‌یه‌کی کردبئ؟ چۆنچۆنی پۆژه‌گاری بردبیته سه‌ر؟ نا... نه‌من، نه‌تۆ، نه ته‌نانه‌ت کاکه‌خانی‌ش. په‌نگه له‌به‌ر ئه‌وه‌یکه دایکمان هه‌میشه هه‌ر دایک بووه... په‌نگه..."
هیندی‌ک ئه‌ولاتری سووزمه‌که سه‌ری کچۆله پرچ په‌شه‌که فریخ دراوه‌ته سه‌ر عه‌رزى. به نوکی پۆتینه‌که‌م، یه‌ک، دوو، سئ جار، سه‌روخواری پئ ده‌که‌م و فریخی ده‌ده‌مه‌وه لای سووزمه سپییه‌که.

"ئه‌بوو عایشی ده‌ستوبرد که بڕام، خه‌ریکه ده‌گه‌نئ."
سه‌ر هه‌ل‌ده‌بیرم و چاو له ئاسمان ده‌که‌م. دوویشکه شه‌له به‌رده‌وامه. بزه‌یه‌کم دیتئ و ده‌چمه‌وه لای کۆپی براده‌ران. کۆرپه‌که‌یان قۆلبه‌ست کردووه و راست به‌رانبه‌ر به نیگای ژنه‌که له‌سه‌ر ته‌لاشه‌ داریک، دایانناوه. براده‌ران وه‌ک دوو جاره‌که‌ی پێشوو، هیدی و له‌سه‌ره‌خۆ خه‌ریکی زیکرن. هه‌ر دوو ده‌ستیان له دواوه به‌یه‌که‌وه گرئ داوه. له‌سه‌ر چۆک دانیشتووه. چاو له کۆرپه‌که ده‌کا و به شیوه‌ی دوو مندال‌ه‌که‌ی پێشوو، به‌رده‌وام چۆک له عه‌رزى ده‌کوئى و یه‌ک له دواى یه‌ک قاقا ده‌کیشی. هیواش... توند... له‌سه‌ره‌خۆ... توند... هیواش... له‌سه‌ره‌خۆ...

عایشی خان که خۆی زۆر به فامیده ده‌زانى هه‌موو جاریک ده‌یکوت: "دایک هه‌ر دایکه. چ دایکی ئیمه بئ یان دایکی ئه‌و به‌چه‌که چۆله‌که‌کانی وا تۆ سه‌رت بپین. ته‌نانه‌ت دپنده‌ترین بوونه‌وه‌ره‌کانیش کاتیک ده‌بنه دایک خه‌ون به بزه‌ی مندال‌ه‌که‌یانه‌وه ده‌بینن. تۆ له من تئ ناگه‌ی چوون قه‌ت ناتوانی ببیه دایک."

ده‌ست ده‌ده‌مه‌وه خه‌نجه‌ره ده‌سک خه‌نیه‌یه‌که‌ی قه‌دی پشیتینه‌که‌م.

"گه‌وره‌م! به فیشه‌کێک نه‌جاتی ده. خه‌ریکه ده‌گه‌نئ. فریا ناکه‌وین..."

فیشه‌ک قه‌ت چێژی خه‌نجه‌ری نه‌بووه. هه‌موویان ئه‌وه باشت‌ر له من ده‌زانن. چه‌ند جاریک ده‌ست به‌ پێشمدا دینم. خه‌نجه‌ره

موسى فابى ساحبقران
۱۸۵۰-۱۸۰۹

شيعرىك له ديوانى ماموستا كوردى

له يله كهى بى مه يله كهى مه حبووبه كهى عه يياره كهى
شو خه كهى پر حه مله كهى بى رهمه كهى غه داره كهى

زالمهى له خوا نه ترسهى كافرهى بى مرو ته!
قاتلهى عاشق كوژهى جه لاده كهى خون خاره كهى

گول به دهن، سيمين زه قهن، خهت ياسه مهن، فهندهق دهه هه
ئه سمه رهى قهه عه رعه رهى ناز و نه زاكهت داره كهى

نهوجه وان، ئه برۆ كه مان، شيرين دهه وان نوكته دان
تورك رهفتار و په رى روخسار و كاكو لداره كهى

ئه رقهيب! سهه جار دهرم كهى يا جوينم پى بهى
ناعيلاجم هه ر ده بى بيم بو سه لاهى كاره كهى

ژهه رى دوورى چه ژتوو هيجرى ئه ميستا بو يه وا
ته لځ گو فتاره كه لامى له على شه كه كه ر باره كهى

سدیق پوسته‌می

چه‌مک و ده‌سته‌واژه‌کانی زانستی
که‌ش‌وه‌ه‌واناسی له ناوچه‌ی هه‌وه‌توو

له سه‌ره‌تایی هاتنی مرۆف بو سه‌ر زه‌وی، هه‌موو له‌گه‌ل
که‌ش‌وه‌ه‌وادا و به‌وه ژیاوین و خۆشیمان پێوه دیوه و
کشت‌وکالمان پی کردوو و هه‌ندێ جاریش کاره‌ساتی
سروشتی وک لافاو و سه‌رما و گه‌رمای و هه‌وره‌تریشقه‌ی
له‌گه‌لدا بووه. به‌م بۆنه‌وه هه‌ر له‌میژوه‌ تییینی و وردبینی
سه‌بارت به‌ چه‌مک و ده‌سته‌واژه‌کانی ئاو و هه‌وا کراوه
و له‌سه‌ر ئه‌م بابته‌، دیاره له‌ داب و نه‌ریت و شیعر و
گۆرانید کوردیدا کۆمه‌لیک وشه‌ی فره به‌نرخیان بۆ ئێمه
به‌جێ هیشتوووه که هه‌ریه‌کیان دونیایه‌که له ئه‌زموون. بۆ
با، باران، به‌فر، گه‌رما، سه‌رما و سه‌هۆل و هتد؛ گۆرانیان
گوتوو و له هه‌مووی گرنگتر چیرۆک و به‌سه‌ره‌تایان بۆ
چله‌ی زستانه‌کان گێڕاوه‌ته‌وه. دیاره ناوچه‌ی هه‌وه‌توو
دیوانده‌ره له‌م پوه‌وه زۆر شتی سه‌رنج‌پاکیش و به‌نرخ‌ی بۆ
گوتن هه‌یه که لێره‌دا به‌ کورتی و کوردی له‌ چه‌ند به‌شدا
ناماژه‌ی پێ ئه‌که‌ین.

۱- کورته‌ په‌سته‌کان:

۱-۱: بای تێ، جیی به‌فر خۆش ئه‌کات. (ئه‌زموون نیشانی
داوه به‌ر له‌ بارینی به‌فر و باران بایه‌که هه‌ل ئه‌کات)
۱-۲: له زمسانا خوین بواریت، وه‌لئ باران نه‌واریت.
(چونکوو بارانی زستان ئه‌ویته هۆی سه‌هۆل‌به‌ستن و ئه‌مه
گه‌لێک خراپه بو کشتوکالی ناوچه سارده‌کان و زیانی زۆری
به‌دواوه‌یه)

۱-۳: ده‌ور مانگ ئاغله‌ی داوه. (ئالقه‌یکی شه‌وقدار که ده‌ور
مانگی ئه‌گریت و نیشانه‌ی بارینی بارانه له‌ دوا‌پۆژدا)

۱-۴: ده‌س بگه‌ر باران و بچوو بو ئاسمان. (کاتی‌ک ئه‌مه
ئه‌یژین که باران وه‌ خویم بباریت)

۱-۵: مه‌پ گویچگه ته‌پئ ئه‌کات. (هه‌ر کاتی‌ک مه‌ره‌کان
هه‌مه‌وو، گوتیان شه‌کانه‌وه نیشانه‌ی ئه‌وه‌یه که وادیاره
برپاره بارانی زۆر بباریت)

۱-۶: بایه‌قووژ به‌چکه‌ی فره بکات ته‌په سالییه.
(تاقی‌کردنه‌وه و ئه‌زموونی دانیش‌توانی ئه‌م ناوچه‌یه،
نیشانی داوه هه‌رکات بایه‌قووژ منال زۆری بیئ (له‌دایک‌بن)،
ئهو ساله ئیدی ته‌په سالییه)

۱-۷: تاوکی هاورد، چاو چاو ناوینئ.

۱-۸: ئه‌گه‌ر که‌نیشک بن تاوا بلیسیته‌وه ئهو پۆژه وا
ئه‌یگۆزنه‌وه، تاوه باران یا باوووه و به‌فر ده‌ست پێ ئه‌کات.

۱-۹: فیکه بکه با بای بی. (ئه‌گه‌ر له‌ کێوه‌وه بای

نه‌هاتبایه‌ت و هه‌وا گه‌رم بوايه، چه‌ند که‌س پێکه‌وه فیکه‌یان
ئه‌کرد؛ دیاره برپایان وابوو به‌و بۆنه‌وه رانیکی خه‌یالی دین
و ئه‌وه‌نده زۆره که به‌هۆی هات‌و‌چوویان، با دروست ئه‌بی و
فینکیان ئه‌بیته‌وه.

۱-۱۰: حاجی له‌قه‌له‌ق بیته‌وه، هه‌وا خۆش ئه‌کات.

۲- شیعر و گۆرانی:

یاخوای نه‌یی یا پیر بای نه‌یی
یارم هاوه پێوه با سه‌رمای نه‌ویت
تروکه تروکه‌ی به‌فر کێوان گرتی
جوانیه‌که‌ی عاله‌م یارم بردی
باران بارانه نمنم ته‌رمی کرد
ئهو که‌نیشکه له‌و مالله دین ده‌رمی کرد
یا خوا به‌خیر بی میوانی ئازیز
یا پۆژگار به‌هار یا شه‌وگار پاییز
به‌و مانگه قه‌سه‌م وا خه‌رمانه‌ی داوه
هیشتا مه‌یلی تۆم به‌ که‌س نه‌داوه

۳- قسه‌ی پیشینیان:

"خۆر هه‌میشه نیه له ژێر هه‌ورا."
"دوای باران، که‌په‌نگ."
"له پیران ته‌وئ، له زمسان شه‌وئ."
"که‌و سه‌ر ئه‌کاته ژێر به‌فرا، بیر ئه‌کاته‌وه که‌سیش ئهو
ناوینیت."

۴- تاقه‌ وشه‌کان:

با (با سه‌ر، بای زه‌مه‌ن، په‌شه با، بای زه‌لان، بای شه‌مال و...
بارین و جۆره‌کانی (به‌فر، ته‌رزه، برویش، لاسامه، دودانگ،
باران، که‌وان که‌وان، تاو، په‌پوله‌واران، سه‌لکه مه‌لوچک وه
تاو، سه‌لکه مه‌لوچک بۆ به‌فر، نه‌رمه‌نه‌رم، باوووه‌یی‌که چاو
چاو ناوینیت..

سه‌ر زه‌وی: زوقم، یه‌خ، لافاو، تکه..

هه‌وا: بوق، هه‌ور، مژ، شه‌وق، هه‌ساره‌ی کاروان کوژه، هه‌وره
برووسکه هه‌وره‌تریشقه، چه‌خماخه، گرمی هه‌ور، جه‌وه‌له و..

ده‌نگی ئاو: هاژه، خوڤه، گرمه، تکه‌وچۆپه و..

جووله‌ی ئاو: قه‌لۆزه، که‌وان، قه‌وانچه و..

۵- داب‌ونه‌ریت و به‌سه‌ره‌ات:

ساده درووستی ئەكەن، بۆخۆی نیشانه‌ی خوای بارانه ئەم بووکه (وهوی) ئەراژیننیه‌وه و دهرزی‌سناخ ئەكەنه پوويا، ئەویش دهرزیه‌ك له‌لایه‌ن گه‌وره‌كچانه‌وه (كچی به‌ ته‌مه‌ن "عازهو"). واتا هێز و وزه‌ی ئەو كچه‌ كه‌ پاك و خاوێنیشه‌، ئەدریته‌ سهر بووکه‌بارانه‌ و ئەویش له‌گه‌ڵ باوكی دونیا (ئاسمان) زه‌ماوه‌ند ئەكەن، واتا ژن ئەخوازن بۆ ئاسمان تاكوو به‌ره‌مه‌ی ئەو زه‌ماوه‌نده‌ بپیته‌ باران و بباریت، وه‌ هه‌وره‌كان حاڵه‌ت و شیوه‌ی باران بارین بگره‌ خۆیان و ببارن. له‌ شیعرى بووکه‌بارانه‌ ته‌واو وشه‌كان شیوه‌ی درووست كردن و زاینیان هه‌یه‌. واپۆك (مامریك كه‌ ده‌ست ئەكا به‌ هیلکه‌كردن). بووکه‌كه‌ له‌دوای زه‌ماوه‌ند منالی ئەبیت. دیاره‌ ئەمانه‌ پشیه‌ی كۆنیان هه‌یه‌ وه‌ ئەگپینه‌وه‌ بۆ بیه‌ر و باوه‌ری كۆنی دانیشتیوانی كۆیستانه‌كانی زاگرووس كه‌ خوایانی جۆرواجۆر و دابونه‌ریتی تایبه‌تیان بووه‌ وه‌ ئیهمه‌ ئەبێ بیانپاریژین.

ه‌ناران و مناران {hanârân w manârân} (هه‌لاران و مه‌لارانیشان وتوه‌)
یا خا دابکا له‌ باران {ya xowâ dâ bekâ bârân}
بۆ فه‌قیران و هه‌ژاران {bo faqirân wa hažârân}
یا خا باران ببارین {ya xowâ bârân bebâreny}
بۆ سهر قورینه‌ به‌هاری {bo sar qorina bahâry}
بووکه‌باران ئاوی ده‌وی {n away dawyâbuka bâr}
ئاوی ناو ده‌خڵانی ده‌وی {âwy nâw daxlâni dawy}
هیلکه‌ی واپۆکانی ده‌وی {hilky wârokâny dawy}
دهرزی گه‌وره‌ كچانی ده‌وی {darzi gawra kečani dawy}
شانیه‌ی قه‌ره‌چیانی ده‌وی {shânai qaraçiâni dawy}.

پۆژانی چله‌گه‌وره‌ و چله‌بووچك، كۆله‌چوارشه‌مه‌ی ئاخ‌ر سالی، بووکه‌بارانه‌، نوژنیاران و.. بۆخۆیان باسی جیاوازیان هه‌یه‌ كه‌ فره‌ جیتی سه‌رنجن و له‌ وتاریکی تایبه‌تدا بۆ داهاتوو باسی لێ ئەكەین. لێره‌دا بۆ وێنه‌ سیانی باس كراوه‌:

۱- له‌ دینه‌ته‌كاندا، شه‌وان و پۆژانی چله‌گه‌وره‌ و چله‌بووچکیان به‌سه‌ر ماله‌كانی ئاواپییدا دابه‌ش ئەكرد. له‌ ئەوه‌ڵ مالى بۆ ئاخ‌ر مالى، یان گه‌ره‌كگه‌ره‌ك. له‌و پڕوایه‌دا بوون گه‌ره‌ه‌وا سارد و بۆران بوايه‌ت ئەیانوت مالى فلان كه‌س ئەمشه‌و چله‌ له‌ مالىاندا بووه‌، له‌به‌ر چله‌ كه‌ میوانیان بووه‌، خواردنی باشیان پێ نه‌داوه‌، یان خواردنه‌كه‌ شۆر و ترش یا به‌جۆریك ناخۆش بووه‌ ۲- له‌ سالانی زۆر زوو ژناتی ئاواپی له‌ ئەوه‌ڵ پۆژی به‌هاریدا ناوئێرك (تیكه‌ دارێكه‌ وا دوو سه‌ری مه‌شكه‌ "لۆله‌پ" ئەلكێننیه‌ یه‌كه‌وه‌) مه‌شكه‌یان ئەهیتا و دوور له‌ چاوی پیاوان سوار ئەو داره‌ ئەبوون وه‌ به‌ده‌ور ئاواپییدا به‌ شیعه‌روگۆرانی ده‌وریان ئە داوه‌وه‌. پڕوایان وا بوو كه‌ شیر، ماس، دۆ و كه‌ره‌ی ئەو ساله‌یان زۆر و خوانچه‌یان پێ به‌ركه‌ت ئەبیت.

۳- له‌ پۆژی ئەوه‌لى چله‌دا، به‌ ده‌ور بانجه‌ی ماله‌كاندا گه‌نمیان ئەپژان بۆ په‌له‌وه‌ره‌كان به‌و باوه‌ره‌ی كه‌ سالی داهاتوو خه‌له‌ و دانیان باش بێ.

بووکه‌بارانه‌:

په‌سمیکی كۆنی كورده‌وارپییه‌ و ئەگه‌پینه‌وه‌ بۆ ئەوه‌ كاته‌ی كه‌ بۆ هه‌ر نیشانه‌یه‌كی سروشت خوايه‌كان بووه‌؛ وه‌ك خوای باران، خوای زاوژ و.. ئەو وشانه‌ كه‌ له‌ شیعرى بووکه‌بارانه‌دا هه‌یه‌ زۆریه‌یان ئەكرێ چهند لاپه‌ره‌یان له‌سه‌ر بنووسریت؛ لێره‌دا ته‌نیا ئاماژه‌ به‌ بووکه‌كه‌ كه‌ به‌ دار و پارچه‌ی په‌نگاوه‌ره‌نگ درووست ئەكریت، ئەكەین. وه‌وی (بووك) كه‌ له‌ چهند شتی

په‌كه‌رى سێ كه‌نیشكان، به‌شێك له‌ ئەشه‌كه‌وتی كه‌ره‌فتووی دیوانده‌ره‌

دکتر فاروق صفی‌زاده
(بوره‌کەبی)

مختصری بر گونه‌ها، شعرها، حرکات
موزون در ترانه‌های کردی

بیت‌های ترانه‌های کردی هم‌قافیه است و به گونه‌های بسیار دیده می‌شود. ترانه‌ی کردی، کهن‌ترین بخش از ادب عامیانه در ادبیات کردی است. این هنر از زمان‌های بسیار کهن رواج داشته است.

درباره‌ی این که کدامین ترانه کهن‌تر و عمرش درازتر است، دوگانگی وجود دارد. برخی بر این باورند که ترانه‌ی چوپان (گۆرانیی شوان - gora||n iuwân) کهن‌ترین گونه‌ی ترانه‌ی کردی است. زیرا چوپانی از دیرباز در میان برخی ایل‌های کرد رواج داشته است و حتی عمرش از ترانه‌ی کشاورز (گۆرانیی جووتیار - gorân| jîtyâr) درازتر است. برخی دیگر بر این باورند که ترانه‌ی کار، کهن‌تر است و برخی نیز ترانه‌ی کیش (گۆرانیی ئایینی - gorân| ây|n) را کهن‌تر دانسته‌اند. زیرا کردان از دیرباز دارای کیش‌هایی بوده‌اند؛ (از جمله‌ی این ادیان: زردشتی، یارسان و ایزدی را می‌توان نام برد). که در آن بعضاً با اهورامزدا به راز و نیاز پرداخته‌اند و این خود گویای راستی این باور است.

گونه‌های ترانه‌ی کردی

ترانه‌ی کردی گونه‌های بسیار دارد بر پایه‌ی بخش‌بندی برخی؛ ترانه‌ی کردی بر چند گونه‌ی زیر است

۱- گۆرانی |gorân|

واژه‌ی گۆرانی وابسته به گوران، نام یکی از ایل‌های مهم کرد است که مردم آن پیرو کیش یارسان بوده و دارای آداب و ادبیات ویژه‌ای هستند. آثار منظوم گۆرانی، کهن‌ترین گونه‌ی ادبیات کردی را تشکیل داده است و همه‌ی آن‌ها ده‌هجایی هستند و چون هر کدام ملودی ویژه‌ای دارد به این سبب این نام در زبان کردی گسترش یافته است و هر شعر عامیانه‌ای را که با ملودی ویژه خوانده شود گۆرانی می‌گویند. لازم به یادآوری است که بخش بیشتر آوستا (کتاب آسمانی حضرت زرد تشت) نیز شامل اشعار هجایی است.

۲- بیت (به‌یت - bayt - نغمه)

بیت عبارت است از داستان‌های حماسی، عاشقانه، اجتماعی، اخلاقی و عرفانی که به شیوه‌های نظم و نثر ساخته می‌شود. اشعار بیت گاهی هجایی است و گاهی یک مصراع از بیت ممکن است درازتر و یا کوتاه‌تر از مصراع قبلی باشد. بیت از بندهای گوناگون ساخته شده است. در برخی از آن‌ها خواننده‌ی بیت که در کردی به آن به‌یت‌بێژ (şbayt-bâz) می‌گویند، ممکن است چند مصراع از آن را در آخر هر بند تکرار کند که در فرجام،

شکلی از ترجیع‌بند به وجود می‌آید.

گونه‌های از بیت‌ها که برای رساندن مضمون و مفهوم گفتاری، شیوه‌های نثر مانند دارند در اصطلاح بیت خوانان مناجات «mînâjât» نامیده می‌شود. ولی بیشتر بیت‌ها منظومانند و نغمه‌ی ویژه‌ی خود را دارند.

۳- لاوک (lâwuk)

از آهنگ‌های شاد کردی و جدا شده از «بیت» است.

۴- دیلوک (d|lok)

ترانه‌ی ویژه‌ی سماع و عروسی است.

۵- لاژا (lâzşâ)

گونه‌های آهنگ ویژه است و احتمال میرود از واژه‌ی پاژنن (râzşanin) به معنای لالایی گرفته شده باشد.

۶- باریتی (bâr|t)

گونه‌های آهنگ است.

۷- خیران (hayrân)

یکی از آهنگ‌های جدا شده از «بیت» است.

۸- قاتر (qatâr)

گونه‌های ترانه است.

۹- بهار (bahâr)

هنگام فرا رسیدن فصل بهار که آغاز نوروز است، این ترانه خوانده می‌شود.

۱۰- زاده شدن (la - dâyik - bîn)

هنگام زاده شدن کودک خوانده می‌شود.

۱۱- خورشیدی (xori|d)

گونه‌های آهنگ شاد است.

دوست و برادر مترجم جناب آقای محمد قاضی در یادمان نام‌های خود، یکی از بیت‌های مشهور کردی را به نام «لاس و خزال»، چکیده‌وار آورده که در اینجا بایسته است برای آشنایی با بیت (نغمه) کردی چکیده‌ای از آن نوشته شود «داستان زاده شدن لاس پسر محمود خان بالک از خاتون پری‌زاد، دختر یکی از خانان کرد، حماسه‌های بکر و دلانگیز است. خان بالک که جوانی دلیر و مغرور است به روایت «اوسکارمان»، با خاتون پری‌زاد، روزی که به‌گونه‌ای ناشناس از کنار چشمه می‌گذشته، دختری می‌بیند به زیبایی ماه که گویا خود خاتون پری‌زاد بوده و کوزه‌ی آبی از چشمه برگرفته و به خانه می‌برده است. جوان به یک دل نه صد دل عاشق دختر می‌شود و به او اظهار عشق می‌کند، ولی ناسزا می‌شنود و بی‌اعتنایی می‌بیند. تعقیبش می‌کند و در واپسین دم که دختر میرفته است تا از او جدا شود و به اندرونی خانه برود، جوان تهدیدش می‌کند که «خواهی دید، آخر تو را خواهم گرفت». چند ماه بعد که پدر محمود خان بالک به خواستگاری خاتون پری‌زاد میرود تا او را برای پسرش از پدر دختر بستاند، دختر به این وصلت رضا می‌دهد، بی آن که بداند داماد همان جوان مزاحم و پرتوقعی است که از لب چشمه تا در خانه در

گل‌های دره‌ی «زرزا» و دره‌ی «تشوه‌له» و دره‌ی «بران» و چشمه‌ی «خدا» در میان آن‌ها نبود. تو برای فراهم کردن آن گل‌ها زحمتی نکشیده و راهی نرفته بودی.»

لاس می‌گوید «عزیز دلم، چه کنم، رودخانه‌ها طغیان کرده و پل‌ها شکسته بودند، و من هم شناگری نبودم که بتوانم از گرداب‌های ژرف بگذرم. خدا خانه‌ی ایلات را ویران کند که با گله‌های گوسفند و بز و بزغاله‌شان سر آن گل‌ها را کنده بودند. از این گذشته، عشق و عاشقی که تنها به من و تو بستگی نداشته است: پسران و دختران حمزه آقا بیش از من و تو به عشق و به زندگی دل‌بسته بودند و پیش از من و تو گل‌های آن ییلاق را چیده و به هم هدیه کرده‌اند.»

خزال می‌گوید: «لاس، دلم را خون کردی. از این گل‌ها قدری به سینه‌ی خود بزن و بیا از جلوی خانه‌ی ما گذر کن و مرا صدا بزن! دخترها تو را خواهند دید و خواهند گفت: هزار ماشاءالله! لاس بالک چه جوان زیبایی است!»

در جایی دیگر که خزال خود را با همه‌ی وجودش به عاشقش پیشکش می‌کند، در وصف خود بدین گونه داد سخن میدهد

«ای لاس رعنایم، من این گیسوان پرچم آسای خود را برای تو پرورده‌ام، گیسوانی که به لطافت ابریشم دکان‌اند. این پوشش رخسار را فرا راه تو داشته‌ام، هزار و هفتصد فرشته آن را پیشاپیش تو می‌کشند، رخساری که چون ماه تابان به زمین و آسمان روشنی می‌بخشد. این ابروان را برای تو پرورده‌ام، باید به بهای ملک هند برای آن‌ها رنگ و وسمه بخری. این چشم‌ها را برای تو سرمه کشیده‌ام، گویی دو ستاره‌ی سحرند که از دیار افشار و عجمان طلوع می‌کنند و هر عاشقی که به آن‌ها بنگرد، گناهانش در روز واپسین بخشوده است. این گونه‌ها را برای تو پرورده‌ام، گویی دو فانوس‌اند که در دربار سلطان عثمانی روشنند و منشیان شایسته در پرتو آن‌ها خامه بر روی کاغذ میدوانند و به چهار دولت نامه و فرمان می‌نویسند. این بینی را برای تو پرورده‌ام، مگر نیز اباز دانا سر از راز آن درآورد! این دندان‌ها را برای تو پرورده‌ام، هر دانه از آن‌ها گوهری است و هر گوهر همپای بلاد کشمیر و ایران. این زنخدان هم چون سیب زرینم را برای تو پرورده‌ام، دلم نمی‌آید که آن را به دست یک زرگر خام دست بسپارم، باید گوهرشناس ماهری باشد تا نرم نرمک و بی آن که آزارش کند، به محکش بزند. این گردن چون شیشه‌ی گلاب را برای تو پرورده‌ام تا از عطر آن دماغ جانت را معطر کنی. این سینی سینهام را برای تو آراسته‌ام؛ جفتی لیموی نارس در آن گذشته‌ام و بر آن‌ها پارچه‌ای از حریر کشیده‌ام، و سنجاق سینهام هم کلید این گنج نهان است، کلیدی کار هشرخان.

چند خال سیاه نیز چون خط نوشته در بین سینه‌ی من‌اند که من آن‌ها را به کمک میرزا و مَقری می‌خوانم: الفاند، میماند، خط مصحف‌اند، این قامت رعنا را نیز برای تو پرورده‌ام، گویی شاخه‌ی ریحان یک ساله است که شبانگاه آیش داده‌اند و با نخستین پرتو سپیده‌دم، قطرات شبنم بر آن نشسته است. آه ای لاس رعنا، من، عمر من،

تعقیبش بوده و آخر هم بی‌ادبانه تهدیدش کرده است! عروس و داماد را دست به دست میدهند و به پرده می‌فرستند، ولی داماد باوجود ظاهر فریبنده‌اش، بیاعتنا، می‌رود و می‌خوابد. این ماجرا هر شب تکرار می‌شود و حساب آن از ماه و سال می‌گذرد. همه در تعجب‌اند و عروس را نیز آن رو نیست که انگیزه‌ی این کاهلی و بیاعتنایی را از داماد بپرسد.

تا این که روزی شایع می‌شود که در بیشه‌های کناره‌ی ده، شیری پیدا شده است و گاوهای روستاییان را میدرد و می‌خورد. همه از دست آن جانور درنده به ستوه می‌آیند و شیرمردی پیدا نمی‌شود که دفع شر کند. خان بالک جوان، خود داوطلب جنگ با شیر می‌شود، زره می‌پوشد و خنجر به دست، ره به بیشه می‌نهد. همه نگران جان او هستند، و بیش از همه، زن کام ناگرفته‌اش بیمناک است. شیر و شیرمرد در میدان نبرد به جان هم می‌افتند و بیشه از غریویشان به لرزه درمی‌آید. ساعت‌ها می‌گذرد. آنان که در بیرون بیشه بیش از خود حریفان نبرد نگران بودند و بی‌صبرانه انتظار می‌کشیدند، به تصور این که خان جوان طعمه‌ی شیر شده است دل افسرده و مأیوس به خانه‌های خود برمی‌گردند و تنها خاتون پری‌زاد است که می‌ماند و می‌خواهد بداند بر سر شوهر خونسردش چه آمده است. هوا کم‌کم تاریک و بیشه خاموش می‌شود. خاتون پری‌زاد که خود دل شیر دارد به درون بیشه می‌رود و به دنبال زنده یا مرده‌ی شوهرش می‌گردد. شیر را می‌یابد که در خون خود غلتیده و خان جوان با جامه‌ی پاره‌پاره و تن خون‌آلود بر پشت پهن او لمیده است. خاتون پری‌زاد از تپش‌های قلب شوهرش می‌فهمد که او هنوز زنده است، و در ضمن توانسته است مردانه، شیر را از پای درآورد. از شادی گل از گلش می‌شکفت، لیکن ناگهان پنداری به دلش راه می‌یابد. چرا شوهرش این همه سرد و بیاعتناست. پیش می‌آید تابه نوازشی غبار از روی شوی شیرافکنش بزدايد، غافل از این که خان شجاع، خسته و کوفته، مراقب اوست و بعد از مدت‌ها انتظار، شاهد وقوع وعده‌ای است که پیشترها به خاتون محبوبش داده بود. خان چشم باز می‌کند، ماجرای کنار چشمه را به یاد خاتون می‌اندازد و در همان دم، پوست شیر به خون غلتیده، حجله‌گاه این دو دل‌داده می‌شود و... و چنین است که زه (نطفه‌ی) لاس، پشت شیر بسته می‌شود.

در گفت و گوی دلدار و دلبر (عاشق و معشوق)، یعنی لاس و خزال، که بخش منظوم داستان است، مایه‌ی شعر به اوج میرسد

عاشق می‌گوید «آه، خزال زیبا، نه پیمان‌ت پیمان است، و نه عهدت استوار و نه ایمانت درست است. من به خاطر تو به کوهستان‌های بلند رفتم و دسته‌دسته سوسن و لاله‌ی کوهی برای تو چیدم و با ابریشم دکان بستم و دسته‌گلی ساختم. کاروانی از خرید گندم بازمی‌گشت، من آن گل‌ها را با آن کاروان برای تو فرستادم. نمیدانم گل‌ها به تو رسیده است یا نه.»

خزال می‌گوید «لاس، من این جور گل‌ها را از تو نمی‌پذیرم، چون از گل‌های قله‌ی سهند و کوه «قرن» و از

بیا تا کسی نفهمیده تو را سی بوسه دهم!»

در یکی دیگر از بیت‌های کردی به نام بیت «مَم و زین» یک جا، کاکه «مَم» در وصف خاتو «زین» چنین می‌سراید

«خاتو زین من، بانوی نازنین من، ماه شب اول تو را دید و حسودپاش شد. اندیشید آن قدر به خود برسد و خود را بیاراید تا از تو زیاتر شود. بیچاره، چهارده شب تمام هرچه زور داشت زد و هرچه از دستش برمیآمد کرد، ولی چون دید که رنجش بیهوده و تلاشش بی‌فرجام بوده است از شب پانزدهم به آن طرف، دیگر از خودآرایی خسته شد، هی غصه خورد و زرد شد و لاغر شد و آب شد... و عجب که هزاران سال است هنوز این آزموده را می‌آزماید و از رو نمی‌رود...»

«تومابوا»ی کردشناس نیز بر این باور است که ترانه بُن پایه‌ی کردی گونه‌های جوراجور دارد؛ ترانه‌هایی هستند که ویژه‌ی شب است و در روز خوانده نمی‌شود. برخی، ویژه‌ی کودکان بوده و سوای ترانه‌ی بزرگ‌تران است. ترانه‌های پیرمردان با ترانه‌های جوانان از هم سوا است. ترانه‌ی درون کوه‌ها (کوهستان) با ترانه‌ی دشت و سرچشمه جداست. ترانه‌ی سپیده و نیمه روز و شب جدای از هم است و هر کدام در هنگام خود خوانده می‌شود. استاد «عثمان شارباژیری» یکی از پژوهشگران بنام کرد ترانه‌های کردی را به گونه‌های زیر بخش کرده است

- ۱- ترانه‌ی کار (kâr).
- ۲- ترانه‌ی شبان (îltwa'n).
- ۳- ترانه‌ی کشاورز (îltyâr).
- ۴- ترانه‌ی آهنگ (âhang).
- ۵- ترانه‌ی سوک (sîk).
- ۶- ترانه‌ی آهسته و کند (hâmin-u-xâw).
- ۷- ترانه‌ی آرامش (dâmîr kândinawa).
- ۸- ترانه‌ی لالایی (lây-lâya).
- ۹- ترانه‌ی دوشیدن (bâr).
- ۱۰- ترانه‌ی کودک‌کان (mindâlân).
- ۱۱- ترانه‌ی محبت و مهر (dlldâr).
- ۱۲- ترانه‌ی میهنی (n'itimân).
- ۱۳- ترانه‌ی طنز و شوخی (gâllta-u-gap).
- ۱۴- ترانه‌ی طبیعت (srît).

یکی دیگر از دانشمندان کرد تبار روسیه به نام «حاجی جندی»، «ترانه‌ی کردی را به سه گونه‌ی بن پایه‌ی زیر بخش کرده است

- ۱- ترانه‌ی کار
 - ۲- ترانه‌ی عشق و مهر
 - ۳- ترانه‌ی طبیعت
- وی همچنین بر این باور است که شعر در ترانه‌ی کردی چند بخش است
- ۱- چهار سطر
 - ۲- مثنوی و دوبیتی
 - ۳- مصرع نخست و پایانه‌ی آن هم قافیه است: (ی-س-ک-ل-ی)؛ به‌ویژه اگر ترانه‌سرایی به‌تنهایی بخواند، از این گونه سود می‌جوید.

به باور و براساس پژوهش ایشان، چگونگی حرف زدن (نجوای) عاشق و معشوق (دلداد و دلبر) در ترانه‌ی کردی باهم متفاوت‌اند؟ برای نمونه پسر دلداد (عاشق) با پیشوند (و - O) و دختر دلبر (معشوق) با پیشوند (ی - A) هم‌دیگر را فرا می‌خوانند. پسوندهایی چون های ل ل (hây - lA - lA)، ویژه‌ی دلبر وهای ل ل (hây - lo - lo)، ویژه‌ی دلداد، از این نمونه است. در برخی هنگام نیز چند واژه در آغازینه‌ی ترانه بیش از یک بار تکرار می‌شود. گاهی نیز به شیوه‌ی ترجیع‌بند و ترکیب‌بند است و گاهی نیز باهم می‌آمیزند.

برخی از واژه‌های آغازینه‌ی ترانه‌ها
هه - هه (hâho - hâho) - تو - تو (taw - taw) - جان
- جان (jânA - jânA) هه - هه

(hâhA - hâhA) دل ل ل (dalA - lA - lA) - دل ل ل
(dalo - lo - lo) وِی - وِی

(wayA - wayA) - وِیل - وِیل (waylo - waylo) -
وِیدل - وِیدل (waydl - waydl) - دِی - دِی (dayoyo)
های، های hay - هوا - هوا (hâwâ - hâwâ) - امان
- امان (amân - amân) - اَدن (Âdin) و...

استاد «بی‌مار» از دانشمندان معروف کرد در دست‌نویس خود ترانه‌ی کردی را به ده گونه‌ی زیر بخش کرده است

- ۱- دیلانی (d'îlânA) ترانه‌ی ویژه عروسی است.
- ۲- زیمار (zînar) ترانه‌ی شیون است.
- ۳- نارین (nârî'n) (آتشین)
- ۴- دیوَرک (d'îwrok) گونه‌های ترانه که بسیار کهن است. این ترانه همراه با تنبور خوانده می‌شود.
- ۵- لاوک (lâwuk) ترانه‌ی شاد است.
- ۶- بسته (basta) به‌تمامی ترانه‌های سبک دلدادگی گفته می‌شود. و بیشتر پس از ترانه‌ی «مقام» می‌آید.
- ۷- مقام (maqal'm) به «مقام باختر» شهرت دارد و آوازی ویژه برای ترانه‌های گوناگون است.
- ۸- سوز (soz) ترانه‌ی آیینی و درویشانه است.
- ۹- بند (band) به ترانه‌هایی گفته می‌شود که در حکایات کهن آمده است.

استاد «جمیل روزبانی» درباره‌ی پیدایش ترانه‌های کردی در یکی از نوشته‌هایش بر این باور است «پیداست عمر اسم برخی از ترانه‌های کردی خیلی دراز است: برای نمونه قَتر (qata'r) شاید از واژه‌ی گاتا (سروده‌های حضرت زردشت) گرفته شده باشد و در آن هنگام با همان اسم گاتا خوانده می‌شده است. هوره هم از ترانه‌های ویژه‌ی عبادت و ستایش (اهورامزدا) بوده است. کلهری نیز از کله آهورایی، از ترانه‌های گزیده‌ی آهورا بوده است. غیر از این‌ها ترانه‌ی خورشیدی، تاکنون گواه بر این دارد که در هنگام دمیدن آفتاب خوانده شده است و به اسم راز و نیاز و رجاء آمده است. زیرا می‌بینیم در برابر این ترانه، ترانه‌ی خاوکر (xâw-kar) را داریم که برای خواب و در هنگامه‌ی خواب خوانده شده است».

- ۱۲- و - ۱: ترانه‌ی مولودخوانی (mawlîd-xwân)
 ۱۳- و - ۱: ترانه‌ی دانشآموز مدرسه (gorân|-qutâb|yân)
 ۱۴- و - ۱: مَنلوج (Manaløj)
 ۱۵- و - ۱: ترانه‌ی دوره‌گردها (qaraj-u-domakân)
 ۱۶- و - ۱: ترانه‌های کار که خود بر چند بخش است
 ۱- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی کشاورز (jutyâr)
 ۲- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی کوبیدن (دستار dastâr): دستار و سیلهای است که با آن گندم و دانه‌ها را می‌کوبند. (ترانه‌ی ویژه آسیاب کردن غلات).
 ۳- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی آسیاب (âs|yâw)
 ۴- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی بُرغُل کوبیدن (sâwâr|îtâr|kî|tân|awa) بُرغُل یا برغول یا بلغور؛ گندم نیم‌کوفته و آشی که با گندم نیم‌کوفته درست کنند.
 ۵- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی درو کردن جو (jon|)
 ۶- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی کارگر (krÂkâr)
 ۷- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی بقال و پارچه‌فروش (-froî baqâll (u-dÂwara-u-kutâll)
 ۸- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی شکارچیان و صیادان (rrâwkarân)
 ۹- ۱۶- و - ۱: ترانه‌ی درو کردن (drwÂna) این ترانه را به هنگام درو کردن و گروهی می‌خوانند.
 ۱۰- ۱۶- و - ۱: ترانه شبان (îlwân) این ترانه را چوپانان در صحرا بیشتر همراه با نی‌لیک می‌خوانند.

۲- ترانه ملی (milly)

این گونه ترانه در شهرها کاربرد دارد و زیر تأثیر فولکلورین پایه و آهنگ بیگانه قرار گرفته است. آوازهای ملی با آهنگ بیگانه و با استفاده از ابزارهای موسیقی اروپایی مانند کلارینت، آکاردئون و ساکسیفون، همراه است و این گونه ترانه که در بین کشاورزان و روستاییان رایج است با ترانه‌ی هم‌گونه‌ی خود که در میان قشر سرمایه‌دار رواج دارد، تفاوت دارد.

۳- ترانه‌ی تصنیف (da|nra|w) {سرود}

این گونه ترانه در شهرها کاربرد دارد و در روستا کمتر و شاید هیچ‌گاه رواج نداشته باشد. این گونه ترانه بیشتر همراه با موسیقی می‌آید. گاهی هم مانند ترانه‌ی فولکلوری در میان مردم پخش می‌شود، ولی جدایی بسیاری با گورانی فولکلوری بن پایه دارد و عمر آن نیز بسیار کوتاه است و خیلی زود نیز پایان می‌یابد. متأسفانه اگر ترانه‌ی بن پایه‌ی کردی به این شیوه یا هر شیوه‌ی جدید دیگری به کار برده شود و رواج پیدا کند، کم‌کم ترانه‌ی بن پایه‌ی کردی که از زمان‌های کهن رایج بوده است، به فراموشی سپرده می‌شود و از این هنر اصیل که هنر آباء و اجدادی سرزمین ایران بزرگ است، جز نامی برجا نخواهد ماند. لذا امید است با شیوه‌های نو، ترانه‌ی بن پایه‌ی کردی نیز هر از گاهی به کار گرفته شود و از یاد نرود.

یکی دیگر از پژوهشگران و دانشمندان کُرد به نام استاد «محمود زامدار» در پژوهش‌های خود ترانه را به دو بن پایه‌ی زیر تقسیم کرده است
 ۱- ترانه‌ی فولکلوری (Folklor)

این ترانه قدمت زیادی دارد و در روستاها و شهرها، بیشتر در میان کشاورزان و مردم عامی رواج دارد، و خود بر چند گونه است

الف: دو مصرعی مانند
 بنی سه ر دلم ناسکه‌په‌نجه‌کەت
 باوه‌شینم که به ئە‌گریجه‌کەت

ب - سه مصرعی
 جووته زولفت بهر دانهوه
 به بای عیشوه ده‌خولانهوه
 کونه برینم ده‌کولانهوه

ج - دو بیتی چهار مصرعی
 له‌سه‌ر ماله‌رماوه‌کەم
 له‌ته‌ک بانگه‌کوزاوه‌کەم
 له‌سه‌ر دیواری بیزاریم
 ناوت هه‌یه‌نازاره‌کەم.

و نیز پنج، شش، هفت و هشت مصرعی هم در ترانه‌ی فولکلوری رواج دارد که به‌وسیله‌ی تغییر ایقاع و آواز و ترانه، کم و زیاد می‌شود.

د - شیوه‌ی نثر (په‌خشان Paxîa|n)

هنری است به مانند: (لاوک-حیران-هوره...).

گونه‌هایی نیز همراه با شعر هنری و کلاسیک، برخی هنگام نیز با شعر فولکلوری همراه است، به سان مقام و ترانه‌ی نو.

و - ۱: گونه‌های دیگر به شیوه‌ی شعر و نثر است. مانند: (بند و بیت) که گونه‌های زیر را هم به خود اختصاص میدهد

۱- و - ۱: ترانه‌ی کودکانه (mindâllân)

۲- و - ۱: ترانه‌ی سماع و شادی (ia|yI-u-hallparrkÂ)

۳- و - ۱: ترانه‌ی عزا و سوگواری (-âqamIra i|wan: (z|ma|r-C\$ama|r)

۴- و - ۱: ترانه‌ی عشق و دلدادگی (dlldâr|)

۵- و - ۱: ترانه‌ی کیش (ây|n|)

۶- و - ۱: ترانه‌ی دخترانه (kc\$âna)

۷- و - ۱: ترانه‌ی پسرانه (kurrâna)

۸- و - ۱: ترانه‌ی طلبگی (mindâllân| hujra)

۹- و - ۱: ترانه‌ی رمضان (rramazân)

۱۰- و - ۱: ترانه‌ی عروس و داماد (bîk-u-zâwâ)

۱۱- و - ۱: ترانه‌ی وطنی، سیاسی و انقلابی (-n|itimân|u- (iorrigÂrrâna)

نمونه‌های ترانه‌ی انقلابی

ئازادی خۆیتی دهوئ

به بێ‌ره‌نج ده‌س‌ناکه‌وئ

مردن له‌پێگه‌ی ئەودا

ده‌ست هه‌موکه‌س‌ناکه‌وئ

به‌لام زۆر که‌س به‌ناوی

ئهو‌ی ده‌کا و ناشیه‌وئ...

نام ترانه‌ها و ابزارهای موسیقی سنتی کردی در اشعار شاعران کرد

در اشعار شعرای کرد، گونه‌ها و بخش‌های ترانه‌ها و ابزارهای موسیقی کردی دیده می‌شود؛ شاعر زنده یاد، احمد خانی (نویسنده‌ی نخستین فرهنگ کردی) در چکامه‌ی مشهور خود (مهم و زین) این گونه سروده است

مه‌جمر کریان به عود و عه‌نبر

بوون جومله مه‌شامی جان موعه‌تته‌ر

(رامشگر) و (خوش‌نه‌وا) و خوش‌دهنگ

(شایسته) و خوش قوماش و خوش په‌نگ

هه‌قده‌نگ هه‌ک به سه‌وتی (سازان)

هه‌مده‌نگ هه‌ک به فه‌خرو (نازان)

موغه‌نتی و (که‌مانچه)، (عود) و (ته‌نبور)

(چه‌نگ) و (ده‌ف) و (زورنا) و (سه‌نتور)

(عوششاق) و (نه‌وا) و (عه‌راقی) و (ئه‌وج)

فیکرا ده‌کرن به‌پاستی زه‌وج

(ئاوازه) و (شوعبه) و (مه‌قامات)

بی په‌رده و موعجیز و که‌رامات

زاهیر کوده بوون ژ (نای) گوردان

غاره‌تگری عه‌قل و دین و ئیمان

شعرای دیگر کرد نیز چون قانع، مولوی، حاجی جباری، کردی، وفایی، پیرمرد، زیور، گوران، فایق بیکس و... در اشعار خود از ابزارهای موسیقی و گونه‌های ترانه‌های زمانه‌ی خود نام برده‌اند. «خانای قبادی» هم در چکامه‌ی مشهور خود «خسرو و شیرین» گونه‌هایی از پرده‌های موسیقی را برمی‌شمرد از جمله «عراقی - حجاز - بزرگ شاهناز - گنج بادآورده - گاو و گنج - گنج سوخته - شادروان مروارید - تخت تاقدیس - ناقوس - حقه‌ی کاووس - مُشک دانه - آرایش خورشید - نیمه روز - قفل رومی - سروستان - نوشین باده - ساز و نوروز - مشک مالی - دلارای شیدیز - شب فرخ - روز فرخ - غنچه‌ی کبک دری - نخچیرگان - کین سیلوش - کین ایرج - باغ شیرین - نوروز - عشاق - مهور - مغلوبه».

و از آلات موسیقی نیز نام برده است: «ساز - چنگ - نی - دف - عود - سنتور»

جمع‌بندی کلی ترانه‌های کردی

۱- ترانه‌های کار

این گونه ترانه‌ها، بیشتر به هنگام کارهای گوناگون خوانده می‌شود که بسته به نوع کار، خود به چند گونه بخش می‌شود؛ از جمله

الف - ۱: ترانه‌ی درو (drwÁna): که به هنگام درو کردن، این ترانه را بیشتر به شیوه‌ی گروهی می‌خوانند. نمونه‌ی این ترانه:

ترانه‌ی زیر را به شیوه‌ی گروهی به هنگامی که با داس مشغول درو کردن هستند، همگام با صدای داس‌ها می‌خوانند.

«هانام به بهر خالقی»

هانام به بهر خالقی

هه‌زار و یه‌کی ناوه

عاسمانه‌که‌ی به‌رز بی

چله و ئه‌ستوون وه‌ستاوه

به شه‌و تاریک و نووته‌ک

به پۆژ خۆر و هه‌تاوه

له جئ جئ و وشک و دیمه

لی جئ جئ به‌حر و ئاوه

دیتم یارم دانیشتبوو

له‌سه‌ر ئه‌و کانی و ئاوه

به سه‌ر سه‌لامم لئ کرد

به چاو عه‌لیکی داوه

کوره‌تیوه مأل کاول

بوچی مه‌یلت نه‌ماوه

هه‌تیم چی بکه‌م چی نه‌که‌م

غوریه‌تم لوت هه‌ستاوه

ئه‌گه‌ر بته‌مه‌ی ماچئ

له عام ده‌یکه‌ی بلّاوه

نه به‌و قورعانه‌که‌مه

خودای گه‌وره دایناوه

به جه‌معی مشایه‌خان

چی مرده‌ی و چی ماوه

که‌س له زارم نازانی

هه‌تا ئه‌م نه‌فسه‌ ماوه

ورد ورد و سه‌بر سه‌بر

کولمت بیته به‌م لاوه

ئه‌ی یارم به‌رقه‌رار بی

په‌حمه‌تت به‌لیشاوه

هه‌تیوه پیسه‌ لاچوو

دایکم له‌وئ وه‌ستاوه ..

پانویس

موسیقی و رقص در کردستان باهم پیوند بسیار نزدیکی دارند. در هه‌ل‌په‌پک‌ئ‌ی کردی، چۆپی (çöpi) وجود دارد. وجه تسمیه چۆپی از «دنبال کردن و کاری را ادامه دادن» گرفته شده است و از دو واژه‌ی چوو (çû) به معنی (رفتن) و پئ (pá) به معنای (پا) است. و در کل به معنای رفتن و یا «حرکت پا» است. در این هه‌ل‌په‌پک‌ئ‌ی نفر نخست رهبری گروه را بر دوش دارد و به او «سه‌ر چۆپی‌ک‌ئ‌ش» (sar çöpi kâi) می‌گویند: یعنی «رهبر رقص». شروع رقص نیز با او خواهد بود. «سر چۆپی‌کش» دو دستمال رنگین در دست می‌گیرد. دستمال دست راست آزاد و در هوا حرکات جالبی دارد و دستمال دست چپ در دست او و نفر دومی است که در کنارش میرقص.

بقیه‌ی افراد گروه، بدو دستمال، دست همدیگر را گرفته و در کنار هم و به‌گونه‌ای پیوسته حرکت می‌کنند. تمامی افراد گروه به‌گونه‌ای بنیادین پیرو حرکات نفر نخست بوده و با موزونیتی نمایان به اجرای رقص می‌پردازند.

در صورتی که در اتاق و محوطه‌ی سرپشته باشند، ملودی به‌وسیله‌ی «کمانچه»، اجرا می‌شود. ساز ضربی همراه کننده با این ملودی بیشتر «دایره» و گاهی نیز «دهل» است. ملودی این رقص دارای میزان سه‌تایی است.

در اینجا نیز سازهای رایج در کردستان را چنین گروه‌بندی می‌کنیم:

۱- ایدیوفون Idiophone - سازهایی هستند که سرچشمه‌ی ایجاد صوت به خود ساز مربوط، پیوستگی دارد. مانند: زنگ - سیلوفون و غیره.

۲- ممبرانوفون Membranophone - سازهایی که در اثر کشیده شدن پوست "membran"، کاغذ یا ابزارهایی دیگر و تحریک این ابزارها، ایجاد صوت می‌کنند. مانند: طبل، تیمپانی و غیره.

۳- کوردوفون Chordophone - تمام سازهای زهی و سازهایی که تکامل آن‌ها با اختراع پیانو، پایان می‌گیرد.

۴- آئروفون Aerophone - سازهایی که در اثر فشار هوا در آن‌ها صوت فراهم می‌شود. مانند سازهای بادی، ارگ، هارمونیم و هارمونیکا.

۵- الکتروفون Electrophone - سازهایی که به کمک جریان الکتریسیته، تولید صوت می‌کنند.

اینک بر مبنای این تقسیم‌بندی، می‌توان گفت که سازهای کردستان سه گروه از گروه‌های پنج‌گانه‌ی فوق را شامل می‌شوند

۱- سازهای ممبرانوفون مثل دف - دایره - هل - ناس - دوطبله

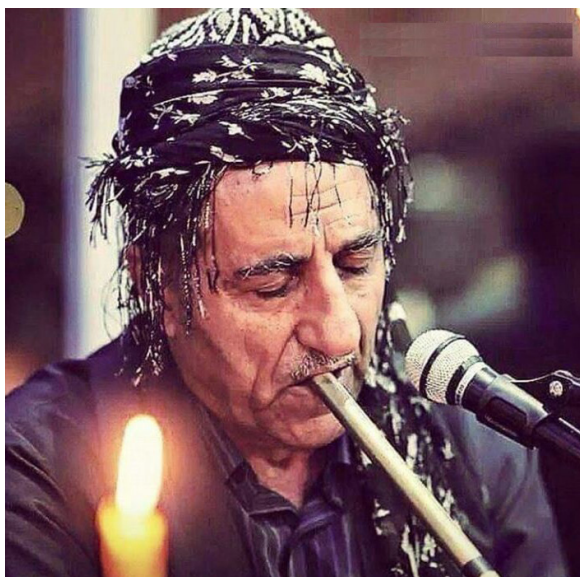
۲- سازهای آئروفون از قبیل دوزله شمال - قوه‌نای - سرنا

۳- سازهای کوردوفون مانند تنبور - تار - کمانچه

منبع:

گفتارهای ایران‌شناسی، پژوهش و نوشته‌ی: صفی‌زاده، فاروق، - تهران: نشر قصیده، ۱۳۸۳.

(مطلب ارسالی از طرف ایشان برای شماره‌ی ۱، فصل‌نامه‌ی چل‌چشمه، با اندکی دخل و تصرف)

در هه‌ل‌په‌پک‌ئی کُردی حرکات پا و بدن چنان ظرافت و ریزه‌کاری‌هایی دارد که انجام آن‌ها نیازمند به آشنایی و تمرین فراوان است. در هه‌ل‌په‌پک‌ئی دو گروه زن و مرد باهم شرکت دارند، مردها و زن‌ها به‌اندازه‌ی یک در میان کنار همدیگر قرار می‌گیرند. این پیوستگی رقص را به کُردی «گه‌نم و جو (ganim-u-jo) یعنی «گندم و جو» می‌نامند. در کردستان مرسوم است که هه‌ل‌په‌پک‌ئی‌های گوناگون را با همگونی ویژه و پشت سرهم انجام دهند. این همگونی همیشه پاس داشته می‌شود و برخی به گونه‌ی گروهی دور کامل این هه‌ل‌په‌پک‌ئی‌ها را اجرا می‌کنند.

وزن نغمات چوبی حرکات سنگین و آهسته دارد و رقص‌های بعدی به دنبال هم تندتر و پرهیجان‌تر می‌شود. وزن نغمات همراهی‌کننده‌ی هه‌ل‌په‌پک‌ئی کردستان دوتایی یا سه‌تایی است. رقص‌هایی که در فضایی بسته انجام می‌گیرد به‌وسیله‌ی سازهایی که صدای ضعیف دارند همراهی می‌شود. در انجام رقص، آواز نیز وجود دارد و خواندن بیشتر بر دوش نوازنده‌ی سازهای ضربی است. بن پایه‌ترین و کهن‌ترین رقص‌های کردستان به گونه‌ی زیر است:

۱- گه‌ریان (garrya|n) گشتن

«گه‌ریان» در زبان کُردی به معنی «گشتن و راه رفتن» است. رقص گریان رقصی است سنگین و آهسته که ضرباهنگ آن به تدریج تند می‌شود. ملودی رقص کمابیش در تمام کردستان یکسان شناخته شده است.

۲- خان امیری (xânam|r)

رقص خان امیری از رقص‌های بسیار مشهور در مناطق گوناگون کردستان است.

۳- چوبی (cşo|p)

چوبی، رقصی است ساده و کاملاً یک نواخت. از آنجا که آغاز و انجام حرکت رقص هر دو با پای چپ انجام می‌گیرد، رقص مزبور «چوبی» نام گرفته است. اسم دیگر این رقص له‌بلان: (Lablân) است. نغمه‌ی این رقص نیز، مانند بیشتر ملودی‌های رقص کردستان، دارای میزان دوتایی است.

۴- فتاح‌پاشایی (سی‌جار): Fatâ Pâiây

واژه‌ی سی‌جار (sÁja|r) در کُردی به معنی «سه بار» است. در این رقص پاهای سه بار با سرعت زیاد به‌سوی بالا حرکت می‌کنند.

۵- رقص ویژه‌ی زنان: zşinâna

این رقص در مجالس زنانه اجرا می‌شود. حرکت پاهای رقص بسیار آهسته و کوتاه است. این رقص روی پنجه‌های پا انجام می‌گیرد و اجراکنندگان به آهستگی پیش می‌روند. رقص مزبور مانند سایر گونه‌های چوبی به شیوه‌ی گروهی است ولی گاهی نیز آن را به شیوه‌ی تکی اجرای می‌کنند. این رقص دارای ملودی کاملاً یک نواختی است که از یک بخش ملودیک «خود فرمان» تشکیل می‌یابد. این بخش از ملودی دارای فیگور پابرجایی است که در تمام درازای قطعه تکرار می‌شود. فقط در نوبت سوم فیگور کمی تغییر کرده و پس از تکرار فیگور نخست، بخش ملودی به پایان می‌رسد. ساز اجراکننده‌ی این ملودی، «سرنا» یا «دوزله» است. و

زاهد رضایی

چیشتی مجیور از نگاهی دیگر

این متن نه داعیه‌دار علم براساس متد علم بورژوازی است و نه متنی مانیفستی که در دفاع از جریانی خاص نگاشته شده باشد. این نوشتار کوتاه سعی بر آن دارد تا یکی از کتاب‌های عبدالرحمن شرفکندی متخلص به "هه‌ژار" تحت‌عنوان چیشتی مجیور را با اشاره‌ای به مبارزات ملامصطفی بارزانی واکاوی کند. ناگفته پیداست که نقد نمودن این کتاب بدون بررسی مبارزات کردهای عراق از دهه ۳۰ میلادی تا شکست ایلول، نامفهوم و گنگ خواهد بود. بنابراین ابتدا به جریان شکل‌گیری مبارزات ملامصطفی بارزانی خواهیم پرداخت سپس این کتاب شرفکندی را در سایه‌ی این حوادث تاریخی بازخوانی خواهیم نمود.

ورود ملامصطفی بارزانی به عرصه مبارزات سیاسی تحت‌تأثیر مسئله اخذ سرانه بز از عشایرشکل گرفت. در سال‌های مابین ۱۹۳۱ تا ۱۹۳۲ دولت مرکزی عراق قصد داشت با ایجاد پایگاه، اقدام به متمرکز کردن جمع‌آوری مالیات نماید که شیخ احمد مخالفت نمود. (سجادی، ۱۳۷۹، ص ۱۶۰-۱۷۰) شیخ احمد برادر بزرگتر ملامصطفی علیه شیخ رشید برادوست نماینده حکومت قیام نمود که وی شیخ احمد را به زندقه متهم نمود و با حمایت ارتش عراق توانست بارزان را بمباران و شیخ احمد و خانواده‌اش را به سلیمانیه تبعید نماید (آدامز، بی تا، ص ۹۷)

سلیمانیه در این زمان تحت تأثیر جریانات جهانی علی‌الخصوص جنگ اول و دوم قلب تپنده افکار روشنفکری کردها شده بود که حزب هیوا متشکل از روشنفکران چپ‌گرا نمونه بارز آن بود. همین حزب بعدها سلسه جنبان جمهوری ۱۹۴۶ کردستان گردید. اما این روشنفکران شهری یک مشکل اساسی داشتند و آن عدم توانایی نظامی برای قدرت چانه‌زنی جهت برآورد خواست‌های سیاسی و اجتماعی بود. بنابراین هیوا در زمان تبعید ملامصطفی به سلیمانیه با این هدف که افراد مسلح وی را جذب حزب خود کند به گرد این شخص حلقه زد و به او لقب زعیم دادند (مصطفی، ۱۹۹۷، ص ۴۶) در واقع این ملا مصطفی نبود که ناسیونالیسم کردی را برگزید، بلکه این ناسیونالیسم کردی بود که وی را انتخاب نمود. (مک داول، ۱۳۸۰، ص ۴۵۶) اما این اتحاد نامیمون بین خرده بورژوازی شهری کردستان عراق با عشایر، تنش‌های اساسی را به دنبال داشت که منجر به جنگ طبقاتی در میان آنان و در نهایت شکست جنبش‌های کردی گردید. در واقع ملامصطفی بارزانی وابسته به بزرگ مالکان و روسای عشایر و در کل جریان راست ناسیونالیسم کردی بود و هیچ‌گاه اصلاحات اساسی و گاه‌ا ابتدایی را بر نمی‌تابید

چون به لحاظ اقتصادی وابسته به بزرگ مالکان بود. چنانکه از اسناد ساواک برمی‌آید وی در نامه‌های متعددی از بزرگ مالکان کرد ایرانی خواست تا با اصلاحات ارضی شاه مخالفت کنند (مجموعه اسناد ساواک، ۱۳۷۸، ص ۸) در دی‌ماه ۱۳۴۲ نیز معاون خود را مامور نمود تا با مسافرت به شهرهای کردستان ایران و دیدار با سران عشایر که مخالف اصلاحات ارضی بودند زمینه را برای قیام سراسری آماده نماید (رعنایی، ۱۳۹۷، ص ۱۸۱) اما در مقابل ملا مصطفی، جریانی ریشه‌دار در بین روشنفکران کرد وجود داشت که با تکیه بر آموزه‌های چپ‌گرایانه خواستار اصلاحات اساسی و ریشه‌دار علی‌الخصوص تقسیم اراضی مابین کشاورزان بودند. در این میان بدیهی است که تضاد این دو فکر که هر کدام دارای پیشینه خاص خود بودند به جنگ داخلی کشیده شود.

ملا مصطفی در واقع نمود عینی جریان راست‌گرای ناسیونالیسم کردی بود که در شخصیت عشایری و سیاست‌های وی تبلور یافت. کریم حسامی در این خصوص می‌نویسد "از ملامصطفی تقاضا کردیم که عمر نامی را که مشتاق درس است به شورو ی بفرستد. وی با عصبانیت گفت چرا برو؟ برو آنجا الاغ شود؟ ماشین شود؟ آیا در آنجا انسانیت هست؟ همه باید مثل الاغ و ماشین کار کنند" (حسامی، ۱۹۸۶، ج دوم، ص ۶۶) وی در کل اهل مطالعه نبود و او را تنها یک بار در حال کتاب خواندن دیده‌اند و گویا آن هم کتاب رباعیات خیام بود (کیان، ۱۳۷۲، ص ۱۲) درک وی از سیاست چنان ابتدایی بوده است که "نام وی را در کتاب رکورد شکنان گینس درباره جهان سوم ثبت کرده‌اند. بارزانی تنها رهبری بود که بیش از یک دهه در شورو ی زیست در لیست حقوق بگیران سیا بود. شاه و استالین و امریکا از او حمایت کردند و سپس وی را رها نمودند (رندل، ۱۳۷۹، ص ۲۰۵) وی تمامیت‌خواهی به تمام معنا بود و هیچگاه حاضر به مماشات با مخالفان خود نبود. او بارها اقدام به حذف اندیشه‌های مخالفان خود پرداخت چنانکه نوشیروان مصطفی در این خصوص می‌نویسد: ملامصطفی چندین بار روزنامه‌ها را به خاطر درج مطالب چپ‌گرایانه بست و سردبیران آن را همانند نژاد احمد و خسرو توفیق‌یان دستگیر نمود. (مصطفی، ۱۹۹۷، ص ۵۷)

موارد ذیل نمونه‌های کوچک دیگری از اقدامات وی می‌باشد:

۱- مارگارت جورج زنی مسیحی که به صفوف مبارزان کرد عراقی علیه حزب بعث پیوست و به ژاندارک کردها مشهور شد. وی پس از آنکه قدرتی بهم زد خواستار حق رای زنان در شورای عالی سیاسی شد. ملا مصطفی احساس خطر کرد و در یک عملیات وی را ترور نمود (رندل، ۱۳۷۹، ص

(۱۵۱)

و تهمت و دزدی و بی‌ناموسی را به مخالفان خود عنوان می‌نمود، هه‌ژار نیز این ادبیات بارزانی را نهادینه می‌کرد. شرف‌کندی بعد از شکست مفتضحانه ملامصطفی به ایران باز می‌گردد و در رادیو مشغول به کار می‌شود. جالب آنکه "احمد بهرام میرزا" مشهور به احمد کویر جاسوس ساواک راننده خصوصی هه‌ژار می‌شود. (بختیاری، ۲۰۱۴، ص ۱۳۳) اما نکته قابل تأمل جامعه‌ای است که سعی در بازتولید انگاره‌های پدرگونه دارد. جامعه‌ای که براساس فرهنگ مونولوگ پرورده شده است هیچ‌گاه نمی‌تواند از پدران خود سوال بپرسد تا چه رسد به آنکه آنان را مورد نقد قرار دهد. در این میان با هژمونی مدرنیزاسیون و سرگشتگی سوژه‌های شقه شده پدری ساخت خواهد شد تا آنان را از این وضعیت نجات دهد، و این پدر بهتر آنکه نمادی از گذشته باشد. کم نیستند افرادی که با استفاده از ایدئولوژی ارتجاعی ناسیونالیستی، دست‌آویز قرار دادن انگاره‌های پدرگونه و سرگشتگی سوژه‌های شیخ زده کسب و کاری چه به لحاظ مالی و چه به لحاظ شخصیتی راه انداخته به جای بازتاب واقعی وقایع، سعی در ساخت گله‌ای از گوسفندان را دارند. گله‌ای که در نهایت به فاشیسم رهنمون خواهد شد. نه تاریخ بلکه نقادی چراغ راه آینده خواهد بود.

منابع:

- ۱- سجادی، علاءالدین، تاریخ جنبش‌های آزادی بخش مردم کرد، ۱۳۸۰، انتشارات کردستان، سنندج.
- ۲- حسامی، که‌ریم، له بیره‌وه‌ریه‌کانم، ج ۱ و ۲ و ۳ و ۴، ۱۹۸۶، انتشارات فورلاکت، سوئد.
- ۳- رشید، صالح، مام جه‌لال دیداری ته‌من، ج ۱، ۲۰۱۷، بی‌جا.
- ۴- قازی، ئەمیر، بیره‌وریه‌ سیاسییه‌کانم، ۲۰۱۰، سوئد.
- ۵- که‌ریمی، عه‌لی، ژیان و به‌سه‌رهاتی عه‌بدول‌له‌حمان زه‌بیحی، ۱۹۹۹، انتشارات گوتنبرگ، سوئد.
- ۶- مسته‌فا ئەمین، نه‌وشیروان، په‌نجه‌کان یه‌کتری ئەشکینین، ۱۹۹۷، سلیمانیه.
- ۷- آدامزشم‌دت، دانا، سفری به سوی مردان شجاع در کردستان، بی‌تا، ترجمه محمد مجدی، انتشارات سقز، سقز.
- ۸- بختیاری، اسماعیل، نگرشی تاریخی بر جنبش مسلحانه ۱۳۴۶، ۲۰۱۴، نشر چوار چرا، سلیمانیه.
- ۹- کینان، درک، کردها و کردستان، ۱۳۷۲، ترجمه ابراهیم یونسی، انتشارات نگاه، تهران.
- ۱۰- رعنائی، شهین، اصلاحات ارضی در کردستان، ۱۳۹۷، نشر شیرازه، تهران.
- ۱۱- نندل، جان‌اتان، با این رسوائی چه بخشایشی، ۱۳۷۹، ترجمه ابراهیم یونسی، انتشارات پانپذ، تهران.
- ۱۲- کوچرا، کریس، جنبش ملی کرد، ترجمه ابراهیم یونسی، ۱۳۷۷، انتشارات نگاه، تهران.
- ۱۳- -----، مجموعه اسناد ساواک (چپ در کردستان به روایت اسناد ساواک، ج ۱، ۱۳۷۸، انتشارات مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، تهران).

- ۲- ترور احمدآغای زیباری در جاده موصل از سران عشایر که مخالف وی بود. (مصطفی، ۱۹۹۷، ص ۵۹)
- ۳- ترور علی حمدی از اعضای مکتب سیاسی که در زندان و به دستور صریح ملا مصطفی بارزانی کشته شد. پس از وی محمود حاجی توفیق عثمان عزیز و احمد آغای میرگه سور نیز ترور شدند. (رشید، ۲۰۱۷، ص ۳۱۲)
- ۴- تیرباران نمودن دکتر شوان رهبر حزب دمکرات کردستان ترکیه در سال ۱۹۶۹. (کوچرا، ۱۳۷۷، ص ۴۲۲)
- ۵- تحویل مخالفان کرد ایرانی که با حکومت پهلوی درگیر جنگ چریکی و به کردستان عراق پناه برده بودند. همانند تحویل عبدالله آقایی پشدری در سپتامبر ۱۹۶۷، اسکندر علمی، محمد مونس، توفیق مصطفی، حبیب ابوبکر (حسامی، ۱۹۸۶، ج سوم، ص ۷۱) و منتقم قاضی که به دولت ایران در تاریخ ۴۶/۵/۱۱ تحویل داده شد (مجموعه اسناد ساواک، ۱۳۷۸، ص ۴۱۸)، تحویل سنار مامدی رهبر شکاک‌های ایران در سال ۱۹۶۷ به دولت شاه که پس از تحمل چندین سال زندان در سال ۱۹۸۰ آزاد شد (نشریه رافه شماره دوم، ۸۱) صالح لالجانی و سلیمان رسانی که پس از تحویل به ایران در پادگان جلدیان تیرباران شدند. (قازی، ۲۰۱۰، ص ۹۳)
- ۶- ترور کردهای ایرانی همانند سلیمان معینی که جنازه وی را تحویل ساواک دادند، (حسامی، ۱۹۸۶، ج سوم، ۱۱۴) صدیق انجیری استاد دانشگاه و مترجم آثار ژان پل سارتر که هیچگاه سر وی پیدا نشد (حسامی، ۱۹۸۶، ج چهارم، ص ۷) و (کریمی، ۲۰۰۵، ص ۳۹۴) هاشم اقل‌الطلاب توسط عبدالوهاب اتروشی فرمانده بارزانی در ۱۹۷۶ در مسجدی در سلیمانیه ترور شد. (بختیاری، ۲۰۱۴، ص ۱۲۸)
- کتاب چیشتی مجبور اثر ماموستا هه‌ژار از آن جهت مهم است که وی شخصا از نزدیک شاهد تمامی این ماجراها و یار غار ملامصطفی بوده است، اما نه تنها به این جنایات اشاره‌ای ننموده است بلکه کل کتاب با نگاهی تعمیدی خواننده را از مهمترین وقایع آن دوران به لودگی صرف می‌کشانند؛ گویی این کتاب نقش صنعت فرهنگ بارزانی را در آن زمان و گاه‌اکنون بازی می‌کند. تلطیف جنایات و کشتارهای بارزانی و حذف مخالفان با ترسیم دورانی پر از خنده لاپوشانی می‌شود. خواننده این کتاب هیچ‌گاه در نخواهد یافت که ملامصطفی ترسیم شده در شلم شورا با شخصیت واقعی او فرسنگ‌ها فاصله دارد. گفتگوی وی با بارزانی در صفحه ۴۹۷ شلم شوربایش از اضمحلال شخصیت هه‌ژار در بارزانی خبر می‌دهد. اما شاید سفر به بسیاری از کشورها، معالجه رایگان، چاپ کتاب و مطرح شدن در دنیای ادبیات بسیاری را وسوسه تمجید از صاحبان قدرت نماید. به هر حال شرف‌کندی شخصیتی همانند سلیمان معینی را در صفحه ۴۴۱ به دزدی و کارهای ناشایست متهم اما در مقابل فروش جنازه وی به ساواک و گرداندن آن در شهرهای مرزی سکوت اختیار می‌کند. وی در ادامه از مسئله حصر و کشته شدن احمد توفیق نیز با عبارتی گنگ عبور می‌کند. نوشیروان مصطفی امین در صفحه ۸۶ کتاب "په‌نجه‌کان یه‌کتری ئەشکین" در این خصوص می‌نویسد: "لامصطفی انسان بدهنی بود

دکتر امجد ملکی
دکتر ایرج جبّاری
دکتر هاشم حسینی

بازسازی قلمروهای مورفودینامیک بر اساس
شواهد ژئومورفولوژی یخچالی و مجاور یخچالی

(مطالعه موردی: کوه‌های چهل چشمه و سارال در استان کردستان)

Reconstruction of the morphodynamic zones based on glacial and periglacial geomorphology evidence

Case Study: Chehelcheshmeh and Saral Mountains in Kurdistan Province

مقدمه

۱۹). در مطالعه‌ای بر روی شبه جزیره ایبری بسیاری از لند فرم‌های یخچالی و مجاور یخچالی بررسی شده و مرز فعال قلمرو مجاور یخچالی هم اکنون بالاتر از ارتفاع ۲۵۰۰ متر می‌باشد (اولیویا و همکاران، ۲۰۱۶: ۱۹۳). در مطالعه بر روی اروپای جنوب غربی و در یخچال‌های کوهستانی بسیاری از لند فرم‌های یخچالی شناسایی گردیده و ارتفاع عصر کوچک یخچالی در مرتفع‌ترین سیرک‌ها بالاتر از ۲۲۰۰ متر برآورد شده است (سرانو و همکاران، ۲۰۱۲: ۳۱۰). در ارتفاعات نوادا در کشور اسپانیا توزیع لند فرم‌های یخچالی و مجاور یخچالی بررسی شده و با استفاده از این الگو ارتفاع خط تعادل برف و آب بالاتر از ۲۵۰۰ متر محاسبه شده است (پالما و همکاران، ۲۰۱۷: ۱۰). با مطالعه بر روی الگوی کمی انواع سیرک‌های یخچالی به‌عنوان شواهد یخچالی کواترنری در ایالت واشنگتن، این عارضه در برآورد ارتفاع برف مرزها و خط تعادل آب و برف مهم تلقی شده و با استفاده از فرم‌های متفاوت سیرک‌ها محیط دیرینه بازسازی شده است (لستین و اسپانگولو، ۲۰۱۵: ۵۰). در مطالعه‌ای بر روی آخرین دوره یخچالی در کوه لاوسن واقع در مونت‌نگرو حد گسترش خط تعادل برف و آب در ارتفاع ۱۲۵۹ متر محاسبه شده است (زبرا و همکاران، ۲۰۱۴: ۲۳۴). در ایران نیز اولین مطالعات درباره مورفولوژی یخبندان‌های کواترنر با مطالعه بر سیرک‌های اشتراکوه و قلیان کوه انجام گرفته است (ژاک دو مورگان، ۱۸۹۰؛ به نقل از یمانی، ۱۳۸۱: ۲). در پیرامون منطقه مورد مطالعه و در کوهستان‌های کردستان عراق (مرز ایران) ارتفاع برف مرز دائمی در منطقه هلگورد ارتفاع ۱۸۰۰ متر برآورد شده است (رایت، ۱۹۶۲). بررسی کواترنری ارتفاعات اراک حاکی از گسترش شواهد یخچالی تا ارتفاع ۲۳۰۰ متر می‌باشد (پدرامی، ۱۹۸۲؛ به نقل از قهرودی، ۱۳۹۴: ۲۳۲). علاوه بر آن مطالعه یخبندان‌های کواترنر ایران در البرز، کوه‌های کردستان، زرد کوه و زاگرس (بوبک، ۱۹۳۳، ۱۹۵۵)، یخچال علم کوه و تخت سلیمان (فیشر، ۱۹۸۶ و درش، ۱۹۷۴)، کوه سبلان (شوایتزر، ۱۹۷۰) و ایران مرکزی (هاگه درن، ۱۹۷۶) انجام گرفته است (به نقل از یمانی، ۱۳۸۶: ۱۲۶). محققین داخلی نیز در مطالعات خود حدود گسترش یخچال‌های کوهستانی و بسیاری از شواهد کواترنری را بررسی نموده‌اند. در مطالعه‌ای بر روی آثار یخچالی کواترنری و تحولات آن

بررسی یخچال‌های گذشته و اثرات آن از موضوعات بسیار مهم دوره کواترنری می‌باشد. یکی از مهم‌ترین میراث‌های اقلیمی پلیستوسن نیز در ارتفاعات کشور ایران، حاکمیت یخچال‌ها و لند فرم‌های مرتبط با آن است (یمانی، ۱۳۹۰: ۸۴). تحقیقات ژئومورفولوژی با تمرکز بر لند فرم‌های یخچالی و مجاور یخچالی اجازه می‌دهد یک بینش بهتری در تنوع فضایی آب و هوای حاضر و گذشته به دست بیاوریم (هندریکس، ۲۰۱۵: ۳). همان طوری که محققان نیز تأکید کرده‌اند نباید انتظار داشت که در یک منطقه همه آثار و اشکال یخچالی وجود داشته باشند، بلکه با توجه به ماهیت یخچال‌ها و ویژگی‌های فیزیوگرافیک متفاوت نواحی، طیف متنوعی از آثار و شواهد یخچالی را می‌توان ردیابی کرد که بدیهی است با نواحی دیگر متفاوت خواهند بود. نمونه موردی این وضعیت در کوه‌های چهل چشمه و سارال در استان کردستان وجود دارد. هم‌زمان حضور لند فرم‌های یخچالی کواترنر همچون سیرک‌های یخچالی و دره‌های یخچالی، فرایندهای رودخانه‌ای و فرسایش فلوویال در عهد حاضر نقش مهمی را در منطقه مورد مطالعه ایفا کرده است به‌طوری که بسیاری از الگوهای اشکال یخچالی همانند سیرک‌های یخچالی، یخرفت‌ها و دره‌های شکل، فرم تیپ یک خود را از دست داده‌اند. هرچند که اکنون در منطقه مورد مطالعه یخچال طبیعی وجود ندارد، با این وجود به نظر می‌رسد در دوره کواترنری مهم‌ترین فرایندهای شکل‌زایی مربوط به یخچال‌ها و قلمروهای فعال مورفودینامیک آن بوده است. بازسازی برف مرزهای دائمی و تعیین قلمروهای مورفودینامیک آن با استفاده از شواهد موجود در کوه‌های چهل چشمه و سارال بینش بیشتری از ویژگی‌های پالئوژئومورفولوژی مناطق کوهستانی غرب کشور را در عهد کواترنری به وجود می‌آورد. مطالعه بر روی یخچال‌ها در عهد حاضر و کواترنری در سطح جهان توسط محققین زیادی مورد بررسی قرار گرفته است. از آن جمله و در سال‌های اخیر شواهد ژئومورفولوژی یخچالی و رسوبی در کوه‌های هری در مرکز اروپا مورد بررسی قرار گرفته و وجود سیرک‌های یخچالی با استفاده از این شواهد تأیید شده‌اند (آنجل و همکاران، ۲۰۱۶: ۳۸)

هدف از نوع کاربردی و بر اساس ماهیت و روش تحقیق جزو تحقیقات توصیفی-تحلیلی به شمار می‌رود. روش گردآوری داده به صورت کتابخانه‌ای و میدانی می‌باشد. داده‌های مورد استفاده در این تحقیق شامل تصاویر ماهواره‌ای (Ikonos، ۲۰۱۶)، مدل رقومی ارتفاعی و نقشه‌های توپوگرافی بوده و Arc map v ۱۰ و Gradistat v ۴ به عنوان ابزار کار تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است. جهت بازسازی برف‌های دائمی و تعیین قلمروهای کواترنری مهم‌ترین لندفرم‌ها یعنی سیرک‌های یخچالی را باید شناسایی نمود. شناسایی مورفولوژی سیرک‌ها با تأکید بر طبقه بندی ایوان و کاکس (۱۹۹۵: ۱۵۲) انجام گرفت. وی تکامل سیرک‌ها را به وجود یا عدم وجود بخش انحنایی بالای سیرک، بخش جداره پرشیب سیرک و ویژگی‌های کف سیرک ارتباط می‌دهد. بر این اساس ۲۵ سیرک با استفاده از عملیات میدانی، تصاویر ماهواره‌ای و تحلیل روی لایه‌ها در GIS شناسایی شدند. برای بازسازی قلمرو یخچالی در منطقه مورد مطالعه از روش‌های رایت و روش ارتفاع کف سیرک پورتر (۲۰۰۱: ۱۰۶۹) استفاده شده است. یکی از دلایل استفاده از خط تعادل برف و آب یا ELA جهت برآورد دقیق برف مرزها و قلمرو یخچالی، تخریب سیرک‌های یخچالی بعد از آخرین دوره یخچالی است که در اثر فرسایش تغییر یافته‌اند. دلیل دیگر استفاده از این روش فعالیت یخچال‌های گذشته بوده که در دره‌های یخچالی شکل گرفته و عرصه فعالیت آن‌ها تا پایین‌تر از کف سیرک‌های یخچالی نیز ادامه داشته است (پورتر، ۲۰۰۱: ۱۰۶۸). جهت محاسبه ELA در روش ارتفاع کف سیرک پورتر از نما برای داده‌های طبقه بندی استفاده شده است. ارتفاع کف سیرک با توجه به مقعرترین نقطه ارتفاعی سیرک‌ها اندازه گیری شده است. سیرک‌ها به ۷ طبقه با اختلاف ارتفاع ۱۰۰ متری طبقه بندی شده و نما برای آن محاسبه شده است. نما یا مد برای داده‌های طبقه بندی شده از رابطه زیر به دست می‌آید:

$$h \times (2_d + 1_d) / 1_M_o = L + d \quad \text{رابطه (۱)}$$

که در آن L : حد پایین رده نمادار، d : تفاضل فراوانی رده ماقبل رده نمادار از رده نمادار، 2_d : تفاضل فراوانی رده مابعد رده نمادار از رده نمادار، h : فاصله رده‌ها می‌باشد. هدف از عملیات آزمایشگاهی در این تحقیق بررسی شواهد کوچک مقیاس منطقه مطالعاتی است. به عبارتی در این تحقیق در کنار شواهد بزرگ مقیاس همچون سیرک‌ها و دره‌های یخچالی از ویژگی‌های محیط رسوبی به عنوان شواهد کوچک مقیاس جهت اثبات نوع فرایندهای شکل زایی استفاده شده است. لذا از دو روش گرانولومتری و میکروسکوپی برای سه نمونه از رسوب در آبراهه‌ها و کف سیرک استفاده گردید. شکل ۲ موقعیت نمونه‌ها را روی نقشه نشان داده که به نحوی تمام منطقه را پوشش می‌دهد. برای عملیات دانه سنجی از دو روش دانه سنجی غربالگری برای دانه‌های با قطر بیش از ۲ میلی متر و دانه سنجی لیزری برای دانه‌های رسوبی با قطر کمتر از ۲ میلی متر استفاده شد. هدف استفاده از روش دانه سنجی لیزری در این تحقیق بیشتر شناسایی مواد

در نقاط مختلف ایران بررسی‌هایی انجام گرفته است. نتایج آن نشان می‌دهد که بسیاری از کوهستان‌های ایران در گذشته تحت تأثیر یخچال‌ها بوده‌اند (محمودی، ۱۳۶۷: ۹؛ جداری عیوضی، ۱۳۸۳: ۶۷). در کوهستان بید خوان استان کرمان با استفاده از روش پورتر برف مرزهای دائمی در ارتفاع ۳۱۶۶ متر معرفی شده در حالی که در ارتفاعات زرد کوه با استفاده از بسیاری از شواهد تراکمی و فرسایش یخچالی ارتفاع برف مرز در این منطقه ۳۴۰۰ متر برآورد شده است. بر اساس مطالعه ای که در ارتفاعات خرم آباد در رابطه با فرایندهای شکل زایی مجاور یخچالی انجام گرفته حد پایین قلمرو مجاور یخچالی ارتفاع ۲۶۰۰ متر معرفی شده است. مطالعه کوه‌های البرز و به‌ویژه حوضه جاجرد نشان داد که خط دائمی برف مرز برای این منطقه با استفاده از روش تجربی پورتر منحنی هم ارتفاع ۳۰۷۲ متر می‌باشد (یمانی، ۱۳۸۶: ۱۳۸؛ ۱۳۹۰: ۱۰۶؛ ۱۳۹۳: ۹۰). بررسی خط تعادل برف و آب در دره هراز ارتفاع متوسط برف مرزها را خط ۲۷۰۶ متر نشان می‌دهد (یمانی و زمانی، ۱۳۹۵: ۳۱۳). در مطالعه‌ای مرتبط با منطقه مورد مطالعه قلمروهای مورفوکلیماتیک هولوسن در بلندی‌های غرب استان کردستان بررسی شده و ارتفاع برف مرز برای مجموعه کوهستانی چهل چشمه بالاتر از ۲۱۳۲ متر معرفی شده است (یمانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۰). در مطالعه‌ای تحت عنوان ردیابی آثار یخچال‌های طبیعی در حوضه ماهان کرمان با استفاده از شواهد مورفوسکوپی و میدانی ارتفاع برف مرز ۲۹۰۰ متر معرفی شد. در حالی که در مناطق پیرامون و در بررسی شواهد یخچالی منطقه بم ارتفاع برف مرزها ۲۶۴۰ متر محاسبه شده است (رامشت، ۱۳۸۷: ۱۳۱؛ ۱۳۹۰: ۷۶). بررسی گسترش برف‌های دائمی در حوضه دالاخانی واقع در شمال شرق استان کرمانشاه نشان داد که ارتفاع ۲۸۲۰ مرز تحتانی این قلمرو به شمار می‌رود (قهرودی، ۱۳۹۴: ۲۴۵). در بررسی شواهد یخچالی و عملیات آزمایشگاهی، فعالیت‌های یخچالی در حوضه گرگان رود تأیید شده و ارتفاع برف مرزها در این منطقه خط هم ارتفاع ۴۱۷۵ متر معرفی شده است (انتظاری و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۷۴). در این تحقیق نیز قرار است شواهد یخچالی و مجاور یخچالی کوه‌های چهل چشمه و سارال در شهرستان دیواندره با هدف بازسازی برف مرز کواترنری و تعیین قلمرو مناطق مورفودینامیک آن مورد بررسی قرار گیرد.

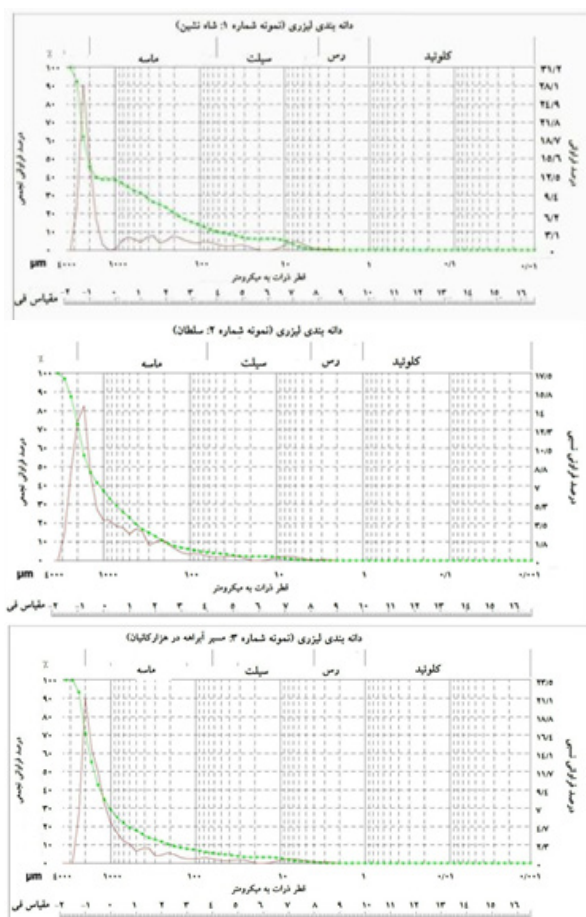
۱- مواد و روش‌ها

کوه‌های چهل چشمه و سارال از نظر موقعیت جغرافیایی در ۴۶ درجه و ۲۸ دقیقه تا ۴۶ درجه و ۵۸ دقیقه طول شرقی و ۳۵ درجه و ۳۴ دقیقه تا ۳۶ درجه عرض شمالی قرار گرفته است (شکل ۱). محدوده ارتفاعی منطقه ۱۶۵۶ تا ۳۱۴۸ متر از سطح دریای آزاد می‌باشد. آب و هوای منطقه مورد مطالعه از لحاظ طبقه بندی اقلیمی کوپن شبیه اقلیم مدیترانه‌ای بوده که دارای تابستان‌های گرم و خشک و زمستان‌های سرد و مرطوب می‌باشد. میانگین بارش معادل ۴۵۰ میلی متر و میانگین دمای سالانه معادل ۸ درجه سانتی‌گراد می‌باشد. تحقیق مورد نظر بر اساس

مورد مطالعه معادل ۱۴۹ کیلومتر مربع بوده که ۱۱/۵ درصد از مساحت کل منطقه مورد مطالعه (۱۲۹۰ کیلومتر مربع) را تشکیل می‌دهد.

۲-۳ بررسی شواهد یخچالی و مجاور یخچالی جهت شناسایی فعالیت‌های یخچالی و مجاور یخچالی عهد کواترنری و عهد حاضر از عملیات آزمایشگاهی، بازدیدهای میدانی و تحلیل لایه‌ها و نقشه‌ها استفاده گردید.

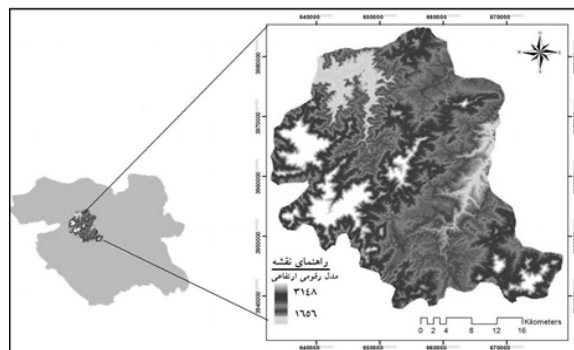
۲-۳-۱ شواهد رسوبی (عملیات آزمایشگاهی) نتایج کلی حاصل از تحلیل اندازه ذرات و مقاطع میکروسکوپی در هر سه نمونه نشان داد که تمامی رسوبات از نوع آواری با منشأ غیرآبی بوده که از تخریب سنگ‌های پیرامون حاصل شده‌اند. در بررسی منحنی‌های درصد فراوانی نسبی و تجمعی (در رسوبات با قطر کمتر از ۲ میلی متر) در روش لیزری مشخص شد که ذرات رس در تمامی نمونه‌ها بسیار ناچیز بوده و مواد کلئیدی در آن‌ها صفر می‌باشد (شکل ۴).

منطقه مورد مطالعه

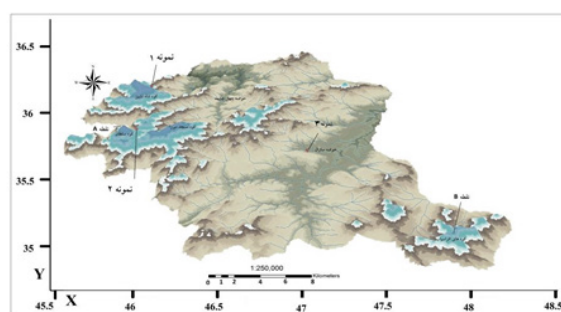
نتایج تلفیقی از دانه سنجی دو روش غربالگری و لیزری در سه نمونه به تفکیک تهیه شد. در نمونه شماره ۱ (سیرک شاه نشین) ۷۷/۵ درصد وزنی از کل رسوب را گروه گراول ها تشکیل داده که کمترین مقدار درصد وزنی در آن نیز مربوط به گل و لای به مقدار ۵ درصد بود. از طرفی مقدار کج شدگی با توجه به مقیاس فولک (۱۹۸۱) مثبت شدید (میانگین بزرگ‌تر از میانه و میانه بزرگ‌تر از مد) و

تشکیل دهنده نمونه‌های مورد بررسی در آزمایشگاه و تعیین گردشی ذرات می‌باشد. برای دانه سنجی لیزری لازم است مواد آلی رسوبات از نمونه‌ها حذف شوند که برای این کار در محیط آزمایشگاه رسوبات بعد از واکنش با آب اکسیژنه حذف گردیده و سپس نمونه‌ها بر روی صفحات داغ با ۱۰۰ درجه سانتی‌گراد قرار داده شده‌اند تا واکنش تکمیل گردد و جهت تجزیه و تحلیل آماده شوند. در نهایت در بازدیدهای میدانی و بررسی تصاویر ماهواره‌ای و مدل رقومی ارتفاعی شواهد هر یک از قلمروهای مورفودینامیک یخچالی و مجاور یخچالی شناسایی گردید.

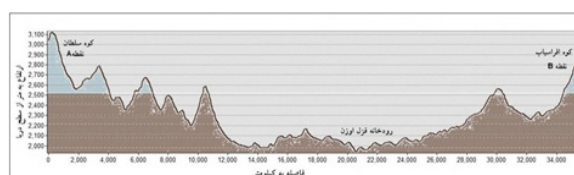

۲- یافته‌های پژوهش

۱-۳ بازسازی برف مرز کواترنری در ۲۵ سیرک منطقه مورد مطالعه ارتفاع ۲۵۱۰ متر خطی بود که ۶۰ درصد سیرک‌ها تا آن ارتفاع پایین آمده بودند. به عبارت دیگر منحنی ۲۵۱۰ متری ارتفاعی است که بالاتر از آن یخچال‌های دائمی وجود داشته‌اند. با استفاده از روش ارتفاع کف سیرک پورتر و طبق رابطه (۱) نما برای داده‌های طبقه بندی شده منطقه مورد مطالعه معادل ۲۴۸۳ متر از سطح دریا بوده که نسبت به روش رایت ۲۷ متر پایین‌تر می‌باشد و اختلاف زیادی را نشان نمی‌دهد (شکل ۳ و ۲).

قلمرو آبی رنگ؛ روش رایت و انتهای قلمرو سفید؛ روش پورتر.

مرزهای دائمی عهد کواترنری با استفاده از روش رایت و پورتر.

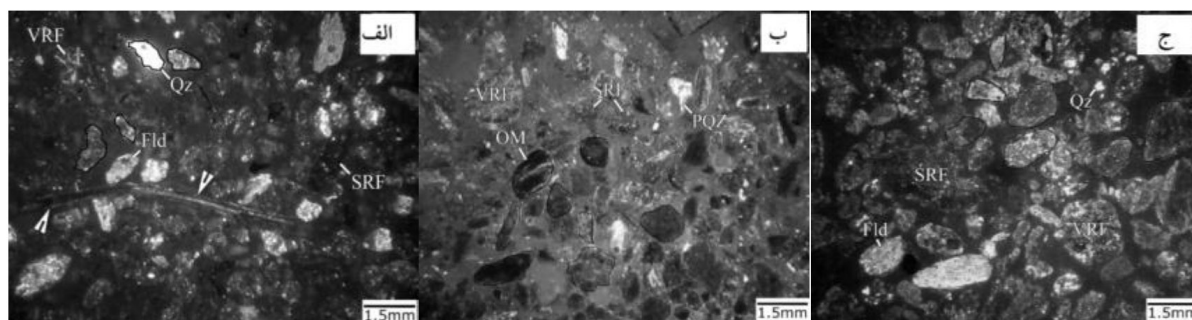
مساحت قلمرو یخچالی طبق محاسبات زمین آمار در منطقه

معادل ۵۱۳/۰ محاسبه گردید. به این ترتیب فراوانی ذرات ریز از ذرات درشت خیلی بیشتر بوده است. این بی‌نظمی در توزیع ذرات و درصد وزنی آن نشان دهنده محیط رسوب‌گذاری آشفته به دلیل ذوب شدن مکرر برف و شستشوی فصلی می‌باشد. مطابق مقیاس فولک انحراف معیار در مقیاس فی در نمونه شماره ۱ معادل ۲/۱۳۹ بوده که در گروه جورشدگی بسیار بد قرار می‌گیرد (جدول ۱). در نمونه شماره ۳ و ۲ نیز جورشدگی بد و کج شدگی مثبت (میانگین بزرگ‌تر از میانه و میانه بزرگ‌تر از مد) بی‌نظمی در آرایش رسوبات ریز و درشت به همراه فرایندهای مختلف رسوب‌گذاری را در مکان مورد نظر تأیید می‌کند.

جدول (۱) پارامترهای آماری تلفیقی روش غربالگری و لیزری در نمونه‌های برداشت شده

روش فولک (واحد Φ)	جورشدگی (σ)	کج شدگی (Sk)	کشیدگی (K)	توضیح
نمونه شماره ۱	۲/۱۳۹	۰/۵۱۳	۱/۵۹	جورشدگی خیلی بد کج شدگی مثبت شدید کشیدگی خیلی زیاد
نمونه شماره ۲	۱/۸۹	۰/۱۵۷	۰/۹۱	جورشدگی بد کج شدگی مثبت کشیدگی متوسط
نمونه شماره ۳	۱/۴۲۹	۰/۴۲۲	۰/۹۸۶	جورشدگی بد کج شدگی مثبت شدید کشیدگی متوسط
توزیع اندازه ذرات (%)	گراول	ماسه	گل و لای	
نمونه شماره ۱	۷۷/۵	۱۷/۵	۵	
نمونه شماره ۲	۵۴/۲	۴۳/۳	۲/۵	
نمونه شماره ۳	۷۷/۵	۲۲/۵	۲	
پارامترهای آماری (واحد μm)	میانگین ($\bar{X}$)	میانه (D_{50})	مد (Mo)	
نمونه شماره ۱	۴۹۵۴/۲	۴۰۶۳/۳	۱۷۴۱، ۳۴۰۰، ۹۶۰۰	چند مدی
نمونه شماره ۲	۳۸۹۶/۶	۲۳۵۷/۹	۶۲۴، ۹۰۶، ۱۱۹۹	چند مدی
نمونه شماره ۳	۵۲۹۰/۹	۴۸۹۸/۴	۱۱۹۹، ۱۴۴۴، ۱۷۴۱	چند مدی

با وجود قرار گرفتن نمونه‌ها در ارتفاعات مختلف از لحاظ توزیع اندازه ذرات بی‌نظمی وجود داشته و بیشترین درصد وزنی از ذرات را گروه گراول ها و ماسه‌های درشت تشکیل داده است. در روش لیزری نتایج حاصل از پتروگرافی زیر میکروسکوپ برای هر سه نمونه نشان داد که رسوبات به سبب وجود کانی‌های کوارتز، فلدسپات و خرده‌های سنگی (شامل خرده‌های ولکانیکی، دگرگونی و شیلی) از نوع آواری خشکی زاد می‌باشند. بررسی میزان گردشدگی دانه‌ها (پتی جان، ۱۹۷۳) در مقاطع میکروسکوپی نشان داد که در هر سه نمونه درجه کروییت دانه‌ها پایین می‌باشد. نکته قابل توجه وجود آثار باقیمانده از گیاهان در رسوبات بسیار ریز می‌باشد (شکل ۵-الف) که به دلیل شرایط سرد محیطی و دفن سریع، امکان اکسیدشدگی و فساد را نداشته و به خوبی در نمونه رسوب حفظ شده‌اند.

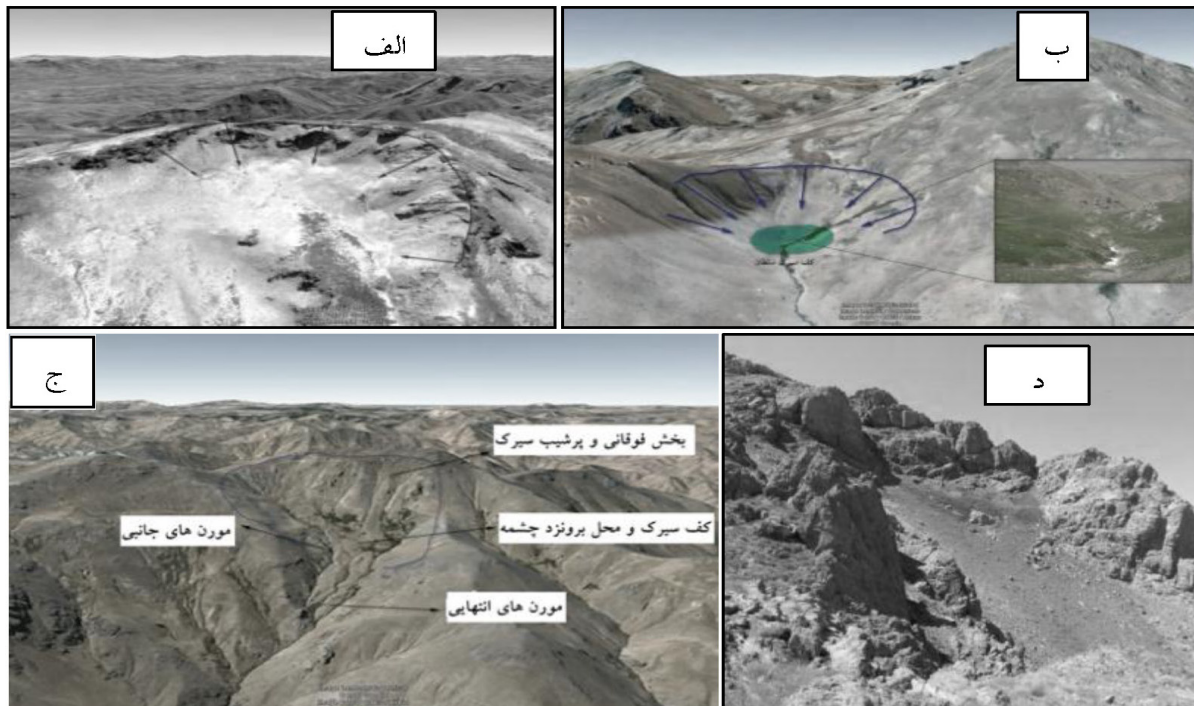
شکل (۵) مقاطع نازک رسوبات در نمونه‌های برداشت از منطقه مورد مطالعه: شکل الف؛ نمونه شماره ۱ (شاه نشین) زاویه دار بودن و کروییت ضعیف اجزای آواری شامل کوارتز (QZ)، فلدسپار (FLD)، خرده سنگ ولکانیکی (VRF) و خرده سنگ ماسه سنگی (SRF). پیکان‌ها باقیمانده گیاهی را نشان می‌دهد. شکل ب؛ نمونه شماره ۲ (سلطان) اجزای آواری با گرد شدگی نسبتاً خوب. شکل ج؛ نمونه شماره ۳ (هزارکانیان) شامل ذرات آواری با گرد شدگی خوب

۲-۲-۳ لندفرم های یخچالی و مجاور یخچالی (شواهد میدانی، بررسی تصاویر ماهواره‌ای و توپوگرافی)
در آخرین دوره یخچالی بیشتر مناطق کوهستانی ایران تحت تأثیر فرایندهای یخچالی قرار داشته‌اند. شواهدی که امروزه تحت تأثیر یخچال‌های گذشته در مناطق مرتفع و کوهستانی نمود پیدا کرده بیشتر شامل لندفرم هایی از قبیل

سیرک‌های یخچالی، دره‌های یخچالی و یخرفت‌هایی بوده که تحت استیلای فعالیت‌های یخ و حرکت توده‌های عظیم برف بوده است. علاوه بر شواهد قلمرو یخچال شواهد زیادی نیز وجود دارد که مربوط به قلمرو مجاور یخچالی است که هم اکنون در نقاط مرتفع منطقه مورد مطالعه فعالیت دارند. لندفرم‌های مربوط به قلمرو مجاور یخچالی غالباً در اثر فرایندهای انجماد و ذوب برف و فرایندهایی از قبیل ترموکلاستی و هالوکلاستی در بخش عمده‌ای از سال به وجود می‌آیند.

شواهد یخچالی (قلمرو گلاسیر)

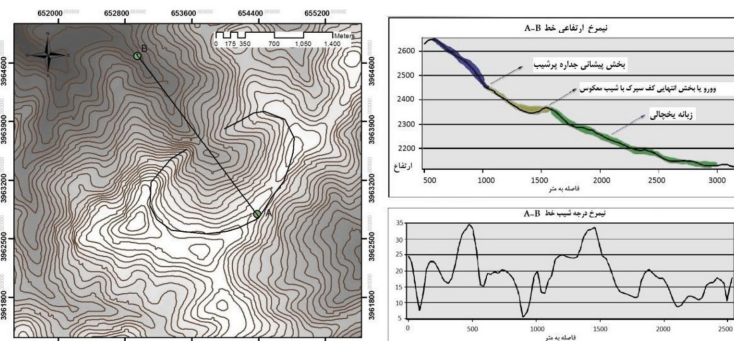
در بازدیدهای میدانی، بررسی تصاویر ماهواره‌ای، الگوی فرم منحنی میزان‌ها و مدل رقومی ارتفاعی بسیاری از عوارض یخچالی از جمله سیرک‌ها به تعداد ۲۵ مورد شناسایی شدند. سیرک یخچالی شاه نشین در عصر یخچالی محل فعالیت چندین سیرک فرعی جانبی بوده است. این سیرک‌ها بعد از گذشت زمان و در اثر فرایندهای مختلف فرسایشی به صورت یک سیرک بزرگ شکل گرفته که روند نهشته‌های مورنی در آن حفظ شده‌اند. در کف برخی از سیرک‌ها نیز چشمه‌هایی وجود دارند که در سیرک بزرگ شاه نشین این چشمه تحت عنوان «کانی چاوره ش» در ارتفاع ۱۷۱۰ متری قرار گرفته است (شکل ۶؛ ج). شکل (۶؛ الف، ب و د) برخی دیگر از سیرک‌های منطقه مورد مطالعه را نشان می‌دهد.

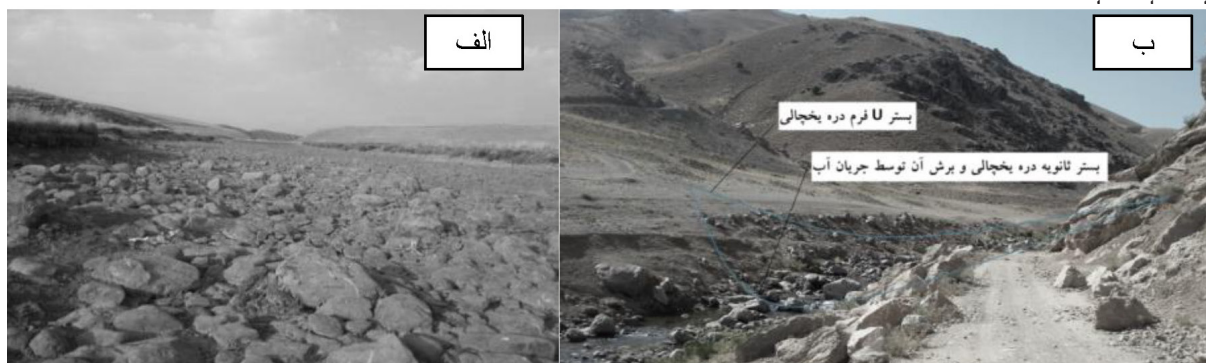
شکل (۶) سیرک‌های یخچالی. (الف): سیرک مسجد میرزا از نوع سیرک درجه ۲ که کف سیرک آن به خوبی شکل نگرفته است ولی یک سیرک کاملاً مشخص می‌باشد. (ب): سیرک سلطان که در آن بسیاری از ویژگی‌های یک سیرک تیپ یک را در خود حفظ کرده است. درجه شیب کف این سیرک در برخی از بخش‌های آن صفر و حتی معکوس نیز می‌باشد. (ج): سیرک بزرگ شاه نشین با مورن‌های جانبی و انتهایی آن در ارتفاع ۲۷۱۰ متر (د): سیرک دامنه شمالی شاه نشین در ارتفاع ۲۷۰۰ متری با تاج پرشیب

با استفاده از مدل رقومی ارتفاعی و به کمک نیمرخ ارتفاعی نیز می‌توان سیرک‌های یخچالی را شناسایی کرد. (شکل ۷) موقعیت یکی از سیرک‌های یخچالی کوه‌های مسجد میرزا را روی مدل رقومی ارتفاعی نشان داده و در نیمرخ ارتفاعی آن به خوبی بخش‌های مختلف سیرک از جمله جداره پرشیب (سفید رنگ)، بخش انحنایی و شیب معکوس کف سیرک (سیاه رنگ) مشخص شده است.

شکل (۷) موقعیت سیرک یخچالی مسجد میرزا بر روی مدل رقومی ارتفاعی، خطوط منحنی میزان و نیمرخ‌های آن

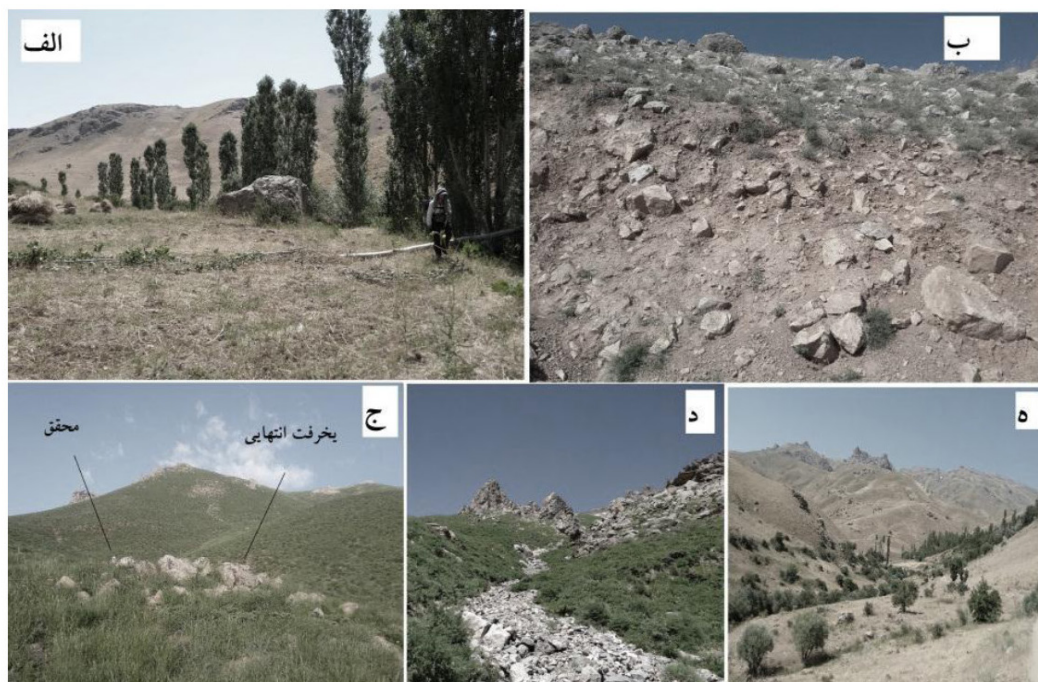

علاوه بر این موارد سیرک‌های یخچالی را می‌توان به کمک الگوی منحنی میزان نیز شناسایی کرد. طبق شکل (۷) در بخش پرتگاهی سیرک یخچالی مسجد میرزا فواصل منحنی میزان‌ها از هم بسیار کم و پر شیب بوده در حالی که در بخش کف سیرک منحنی‌های بازتر و کم شیب تری وجود دارد. یکی دیگر از شواهد توپوگرافی، نیمرخ‌های درجه شیب و ارتفاع خط A-B بوده که به‌خوبی در بخش کف سیرک فرورفتگی کاملاً مشخصی در آن‌ها مشاهده می‌گردد. بخش پیشانی سیرک‌های یخچالی در عصر کواترنری در مناطق کوهستانی نقطه شروع دره‌ها و زبانه‌های یخچالی است. توزیع سیرک‌های یخچالی نشان داد که قلمرو یخچالی تا ارتفاع ۲۲۸۰ متر پایین آمده است. شکل (۸؛ ب) دره یخچالی منشعب از سیرک شاه نشین را نشان می‌دهد که فعالیت رودخانه‌ای در کف دره الگوی یخچالی دره را تحت تأثیر فرسایش و برش دره قرار داده است. نامنظم بودن ذرات درشت و ریز در کنار هم و بی‌نظمی در ته نشینی رسوبات، فعالیت یخچالی گذشته را در مکان مورد نظر نشان داده و حضور یخرفت‌های دره‌ای را اثبات می‌کند. بررسی‌های میدانی یخرفت‌های دره‌ای آخرین حد گسترش یخچال‌ها را نشان می‌دهد که در منطقه مورد مطالعه تا ارتفاع ۱۸۰۰ متری

شکل (۸) الف؛ رسوبات رودخانه‌ای - یخچالی در بستر رود قزل‌اوزن در روستای هزارکانیان (ارتفاع: ۱۹۰۰ متر) ب؛ دره یخچالی فرسایش یافته و برون زدگی رسوبات یخچالی گذشته در اثر فرایند رودخانه‌ای (ارتفاع ۱۸۰۰ متری)

در مناطق با ارتفاع کمتر و در شیب‌های جنوبی رسوبات کف بستر رودخانه‌ها ترکیبی از رسوبات رودخانه‌ای - یخچالی می‌باشد. شکل (۸؛ الف) بستر رود قزل‌اوزن را در ارتفاع ۱۹۰۰ متری نشان می‌دهد که بقایای رسوبات درشت یخچالی در آن مشاهده شده و تحت تأثیر فرایندهای رودخانه‌ای زوایای برخی از رسوبات نیز از بین رفته است. سنگ‌های سرگردان، مورن‌ها، پرتگاه‌های سنگی، پلکان سنگی و رود سنگ‌ها از دیگر لندفرم‌های یخچالی هستند که بقایای آن در منطقه

شکل (۹) لندفرم‌های یخچالی. الف؛ سنگ سرگردان (با ابعاد ۵*۳ متر) مستقر روی رسوبات ریزدانه در ارتفاع ۲۰۰۰ متری ج؛ تیل-های یخچالی

در ارتفاع ۲۸۰۰ متری ج؛ یخرفت انتهایی در ارتفاع ۲۲۵۰ متری د؛ رود سنگ ه؛ دره یخچالی در محل پلکان‌های سنگی اغلب آبشارهایی نیز می‌شوند که در فصل سرما آبشارهای یخی را شکل می‌دهند (شکل ۱۰).

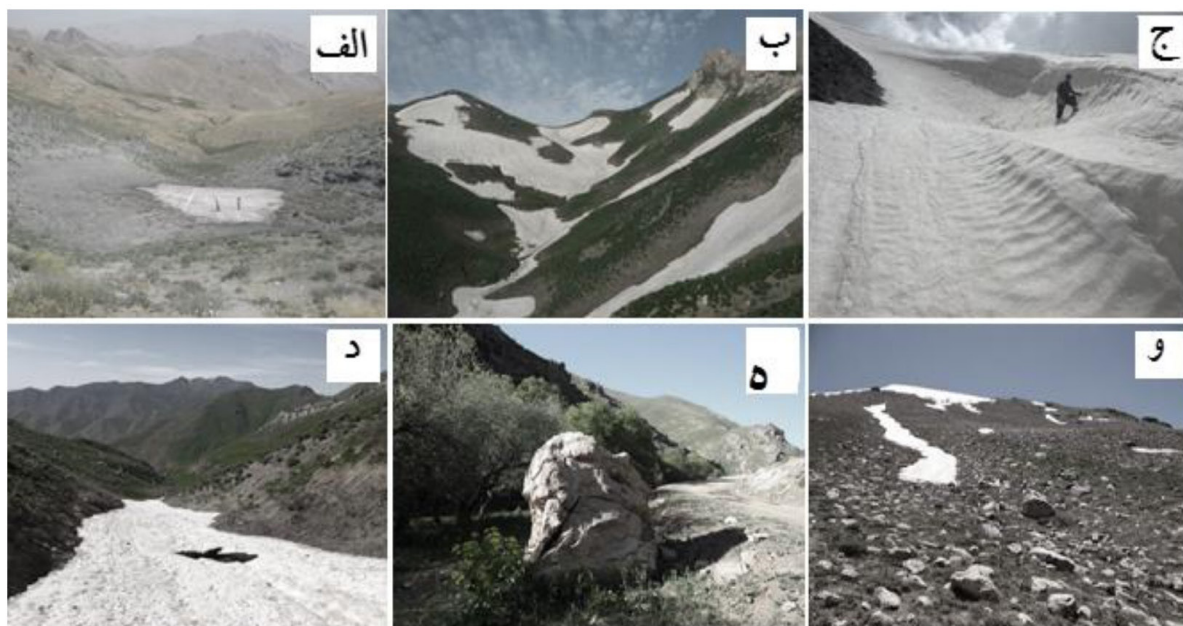
شکل (۱۰) الف: پلکان‌های سنگی در لبه پایینی سیرک مسجد میرزا ب) پلکان سنگی و ایجاد آبشار به ارتفاع ۸ متر در لبه پایینی سیرک شاه نشین

شواهد مجاور یخچالی عهد حاضر منطقه مورد مطالعه در بخش عمده‌ای از سال تحت استیلای برف قرار داشته و فرایند ذوب برف تا اواسط تابستان نیز ادامه دارد. بیشتر لندفرم‌های ی که در گذشته در قلمرو یخچالی قرار داشته‌اند امروزه در بخش‌های مرتفع تحت قلمرو مجاور یخچالی شناخته می‌شود. به همین دلیل گاهی شواهد عهد حاضر در کنار آثار باقیمانده از عهد کواترنری مشاهده می‌گردد (شکل ۱۱).

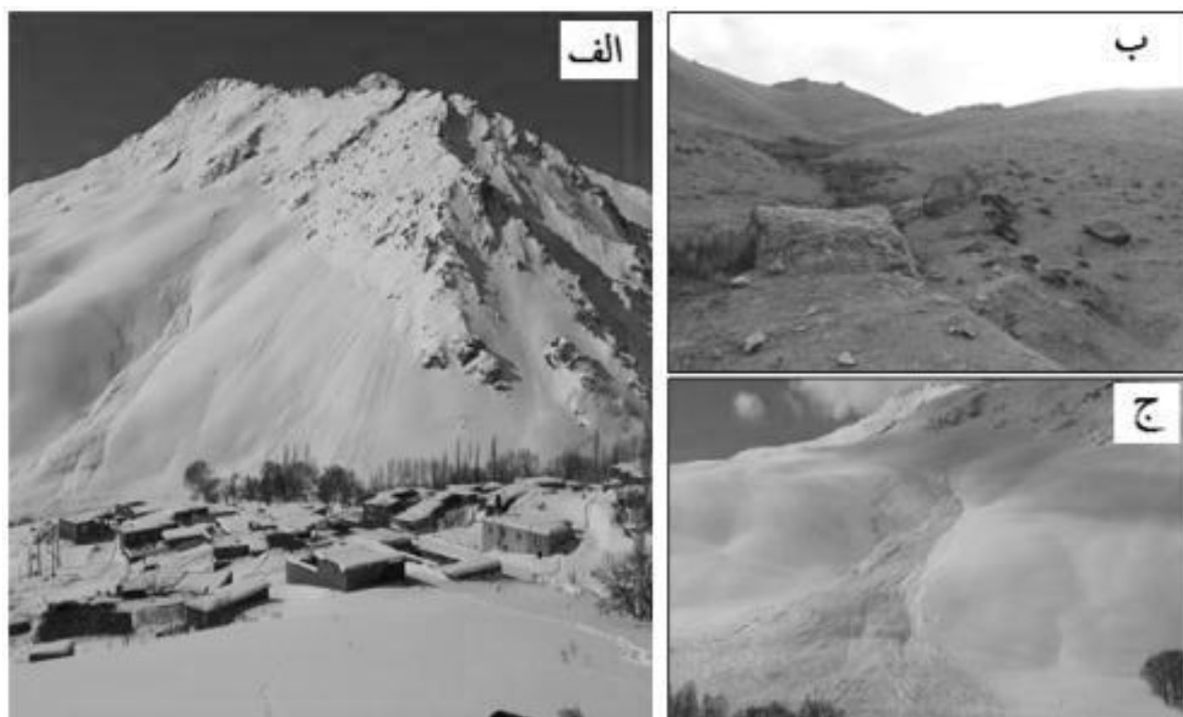
شکل (۱۱) ترکیبی از شواهد عهد حاضر (روانه‌های سولیفلوکسیونی) و کواترنری (رسوبات یخچالی) در دامنه شرقی کوه شاه نشین.

تکه‌های برفی، ترموسیرک‌ها و تونل‌های برفی از جمله شواهد پریگلاسیر بوده که در منطقه مورد مطالعه گاهی تا اواخر تابستان نیز فعالیت دارند. در زیر تکه‌های برفی و هنگام نوسانات دما و عمل انجماد و ذوب برف عمل سولیفلوکسیون انجام می‌گیرد. در واقع زبانه‌های سرسبزی که گیاهان آن به لحاظ رشد با تأخیر زمانی روبرو هستند، ویژگی متفاوتی با محیط پیرامون داشته و عرصه فعالیت همان تکه‌های برفی می‌باشند (شکل ۱۲).

شکل (۱۲) شواهد مجاور یخچالی الف): تکه برفی (۱ مرداد ۱۳۹۵ ب) ترموسیرک ج): گیلویی برف با ضخامت ۶ متر د): تونل برفی با سقف فرو ریخته ه): ترک سنگی ناشی از فرایند مکانیکی انجماد و ذوب یخ و): ریگولیت

بهمن‌ها و رسوبات انتهایی دالان بهمین از دیگر فرایندها و فرم‌های محیط پریگلاسیر یا مجاور یخچالی بوده که در منطقه مورد مطالعه به وفور دیده می‌شود. این فرایند بیشتر در دامنه‌های پرشیبی رخ می‌دهد که حجم زیادی از برف در اثر نیروی ثقل به پای دامنه سرازیر می‌شود (شکل ۱۳). آثار به جای مانده از وقوع بهمین به صورت نهشته‌های انتهایی در منطقه مورد مطالعه حاکی از فرایندهای مربوط به عمل ذوب برف بوده و به خوبی عرصه فعالیت قلمرو نیواسیون را توجیه می‌کند. در بررسی توزیع لندفرم‌ها و عرصه فعالیت مجاور یخچالی در نقاط ارتفاعی مختلف مشخص شد که مرز تحتانی قلمرو مجاور یخچالی در منطقه مورد مطالعه خط هم ارتفاع ۲۷۵۰ متر را دنبال می‌کند.

شکل (۱۳) الف): وقوع بهمین در بخش پرشیب کوه در روستای دروین فارس ب): نهشته‌های انتهایی حاصل از وقوع بهمین حد فاصل روستای نرگسله به دره گاوآن ج): نمایی نزدیک از گذرگاه بهمین در پای کوه (تاریخ وقوع: اسفند ۱۳۹۴)

۳- بحث و نتیجه گیری

کوه‌های چهل چشمه و سارال یکی از مناطق سردسیر و برف گیر استان کردستان بوده که در عهد کواترنری عمدتاً تحت استیلای فعالیت‌های یخچالی و مجاور یخچالی بوده است. هدف تحقیق در این جا بازسازی قلمروهای مورفودینامیک کواترنری و عهد حاضر بر اساس مواریث یخچالی و فرم‌ها و فرایندهای کنونی می‌باشد. بررسی‌های میدانی و مدل‌های تجربی از یک سو و عملیات آزمایشگاهی بر روی نمونه‌ها از سوی دیگر فرایند اثبات فعالیت‌های یخچالی و مجاور یخچالی از دو بعد بزرگ مقیاس و کوچک مقیاس را در این تحقیق دنبال می‌کند. به عبارتی در کنار عملیات میدانی و تجزیه و تحلیل تصاویر و نقشه‌ها از عملیات آزمایشگاهی نیز در راستای اهداف تحقیق کمک گرفته شده است. نتایج حاصل نشان داد که در عملیات آزمایشگاهی بر روی نمونه‌های رسوب محیط رسوب‌گذاری در منطقه مطالعاتی همراه با فرایند مکرر انجماد- ذوب بوده و رژیم رسوب‌گذاری آن به صورت آشفته به همراه پدیده‌های کریوکلاستی و ترموکلاستی است. جورشدگی ضعیف ذرات، کج شدگی مثبت، زاویه دار بودن و عدم تناسب کرویت دانه‌ها، توزیع نامنظم دانه‌ها، نوسان زیاد اندازه قطر دانه‌ها این مطلب را تأیید می‌کند. حفظ بقایای گیاهی و حفظ کانی‌های فلدسپار یکی دیگر از دلایل فرسایش مکانیکی شدید و ضعیف بودن فرسایش شیمیایی در نمونه‌ها می‌باشد. فلدسپارها کانی‌هایی هستند که در اثر فرایندهای شیمیایی به کانی‌های رس تبدیل می‌شوند ولی در محیط‌های سرد به خوبی حفظ خواهند شد. نبود رسوبات ریز دانه رسی و کلوتیدی در تمامی نمونه‌ها این ادعا را اثبات می‌کند. این موارد نشان می‌دهد که محیط کنونی در بیشتر مواقع سال در معرض فرسایش مکانیکی ناشی از نوسانات دما و جریان‌های ناشی از ذوب برف و یخ بوده که در عهد کواترنری نیز با شدت بیشتر تا ارتفاعات پایین‌تر امتداد داشتند. بررسی شواهد

میدانی و تحلیل نقشه‌ها و تصاویر حضور بسیاری از لندفرم‌ها را در منطقه مورد مطالعه نشان می‌دهد. سیرک‌های یخچالی، دره‌های یخچالی، یخرفت‌ها، سنگ‌های سرگردان، نهشته‌های انتهایی بهممن، ترک‌های سنگی و روانه‌های سولیفلوکسیونی از جمله این لندفرم‌ها به شمار می‌رود. نتایج حاصل از بازسازی قلمروهای مورفودینامیک نشان داد که مرز برف‌های دائمی خط هم ارتفاع ۲۴۸۳ متر را دنبال می‌کند. علاوه بر این آخرین حد گسترش یخچال‌ها در دره‌های یخچالی وجود داشته که توانسته‌اند تا ارتفاع ۱۸۰۰ متر پایین بروند. در مقایسه و بررسی مطالعات مشابه در مناطق مختلف کشور به این نتیجه رسیدیم که برف مرز دائمی در کوه‌های چهل چشمه و سارال در مقایسه با بررسی‌های مشابه در کوه‌های البرز و زاگرس و همچنین کوه‌های ایران مرکزی در ارتفاع پایین‌تری قرار گرفته است. کم ارتفاع بودن برف مرزهای دائمی در تحقیقات دیگری نیز که بر روی نواحی مجاور و نزدیک به منطقه مورد مطالعه انجام گرفته بررسی شده است (یمانی، ۱۳۹۲ و رایت ۱۹۶۲). به طوری که رایت پایین آمدن برف مرزها را در ارتفاعات مرزی کردستان تا ۱۸۰۰ متر معرفی کرده و یمانی نیز در مطالعه‌ای گسترده‌تر بر روی ارتفاعات مختلف کردستان خط هم ارتفاع ۲۱۳۲ متر را برای کوه‌های چهل چشمه معرفی نموده است. یکی از علت‌های تفاوت در مقادیر ارتفاعی برف مرزها در این تحقیق و پژوهش‌های سایر محققین، ویژگی‌های متفاوت مورفودینامیک منطقه مورد مطالعه و همچنین استفاده از روش‌های متفاوت تجزیه و تحلیل داده‌ها می‌باشد. به طوری که در مطالعه یمانی (۱۳۹۲) بازسازی شرایط گذشته بر اساس رژیم اقلیمی و با در نظر گرفتن شاخص‌های رطوبت و دما انجام گرفته است در حالی که نتایج این تحقیق بر اساس توزیع شواهد ژئومورفولوژی یخچالی و مجاور یخچالی متکی بوده است.

منابع این مقاله در دفتر نشریه موجود است.

مامۇستا مهينه‌تى

له ناو دارانى كوردستان ناوچه‌ی میژوویی دیواندەرە

به‌ره‌مه‌كاني
مهينه‌تى، شاعیری هاوچه‌رخ و نووسه‌ری پێزداری پۆژان و سهرده‌می خۆی بوو، ئیستاش شیعره‌كاني به‌ناوبانگه و به‌شیوه‌یه‌کی به‌رده‌وام لیکۆلینه‌وه‌یان له‌سه‌ر ده‌کریت. به‌ره‌مه‌كاني زیندوون و پیک دین له‌سه‌دان چامه‌ شیعی جوان و سه‌رنج‌پاکیش که به‌ زمانی کوردی پیشکەشی کوردەواری کردووه. جگه له شیعر، چه‌ندین په‌خشانی نووسیوه و هه‌ندیک له شیعی شاعیرانی فارسی به‌ زمانی کوردی وه‌رگێڕاوه. شیعره‌كاني ئهم نووسه‌ره له کتیی "دیوانی مهينه‌تى"؛ کۆکرانه‌ت‌وه و چاپ کراوه. ئهم کتیی به‌ چوار به‌ش پیکه‌هاتوه که بریتین له ١- به‌شی ئایینی و کۆمه‌لایه‌تی ٢- به‌شی سروشتی و نه‌ته‌وايه‌تی ٣- به‌شی ده‌مه‌ته‌قی ٤- به‌شی وه‌رگێران، فارسی و په‌خشان.

کۆتایی ژيان

مامۇستا موحه‌مه‌دحه‌سه‌ن په‌زایی، ناسراو به‌ مهينه‌تى زۆربه‌ی ته‌مه‌نی شاعیری له پۆژه‌لآتدا به‌ گه‌ران له نێوان ناوچه‌كاني دا بۆ شیعرخویندنه‌وه و به‌ به‌شاری کردن له کۆپه‌کان بۆ تیگه‌یشتن له چاندی خه‌لکانی تر به‌سه‌ر ده‌برد و له‌گه‌ڵ زۆربه‌ی شاعیرانی کوردستان په‌یوه‌ندی و دانیشتی هه‌بووه. خوالی‌خۆشبوو مامۇستا مهينه‌تى له سالی ١٣٨٧ دا له شاری سنه مال‌ئاوایی له ژيان کرد و ئیستاش گلکۆکه‌ی له‌وییه ..

مامۇستا موحه‌مه‌دحه‌سه‌ن په‌زایی (مهينه‌تى) له سالی ١٣٠٤ ی هه‌تاوی دا له‌دایکبووه و ئاوازی زاخه‌ی خواروو، سه‌ر به‌ ناوچه‌ی میژوویی دیواندەرە ژیانی به‌سه‌ر بردووه .

مهينه‌تى له منداڵیه‌وه، له ته‌مه‌نی پینج یان شه‌ش سالی دا هه‌ر له زاخه‌ له‌ژێر چاودێری مامۇستاکانی ده‌روویه‌ری ده‌ستی به‌ خویندنی کتیی قورئان و ئه‌لفوبی زمان کرد؛ هه‌روه‌ها له‌و سه‌رده‌مه‌دا قوتابیان کتیبه‌كاني گۆلستان و بووستانی سه‌عدیان له‌گه‌ڵ قورئان و ده‌خویندنه‌وه . مه‌لا مهينه‌تى پاش چه‌ند مانگ خویندن و نووسینی ته‌واو کرد و له ته‌مه‌نی لاوی دا ده‌ستی به‌ هۆنینه‌وه کرد و یه‌که‌م هه‌لبه‌سته‌كاني خۆی نووسیوه، و دواتر (به‌هۆی بارودۆخی ناله‌باری ژیانی) ناسناوی شیعی "مهينه‌تى" ی بۆ خۆی داناوه:

له پۆژی "الست" من به‌شه‌ کالام
هه‌ر "خ" و "م" بوو، بریاوه‌ بالام
"خ" میمی جئ هیشت چوو له‌ی "ف" و "ت"
به‌و ناوه‌ دوریا و پۆشیا وه‌ بالام..

وادیاره‌ بنچینه و پایه‌ی خویندن و بییری، قورئان بووه و له زۆربه‌ی هه‌لبه‌سته‌كاني دا ئامازهی پێ کردووه:

"ده‌بێ ببه‌خشن زانین نوقسانه
پایه‌ی خویندنم ته‌نیا قورئانه"
دیسان بۆ ویننه، له شیعی "شه‌وی میعراج":

به‌ناو خواپیک هه‌ر خۆی خۆدایه
هه‌موومان ئه‌ومان پشت و په‌نايه
به‌ناو خواپیک وا لایه‌نامه
دریژه‌ده‌ری نووری ئیسلامه ..

له سالی ١٣٢٧ دا له‌گه‌ڵ خاتوو به‌دیعه، هاوسه‌رگیری کرد و بوو به‌ خاوه‌نی سێ کچ و دوو کوپ. مهينه‌تى، هاوسه‌ره‌که‌ی زۆری خۆش ده‌ویست و ژیانیان پێ بوو له شایی و چوووه‌ قولایی خۆشه‌ویستییه‌که‌وه که بانگه‌شه‌ی بۆ باوه‌ر و ئیمان به‌هێز ده‌کرد، و له شیعره‌كاني دا، ئهم بانگه‌شه‌یه‌ په‌نگی داوه‌ته‌وه . به‌لام دواي ماوه‌یه‌کی که‌م دووان له‌ که‌چه‌كاني و هه‌ر دوو کوپه‌که‌ی مردن و هاوسه‌ره‌که‌شی پاش سالی که‌ له مه‌رگی منداڵه‌كاني مال‌ئاوایی له ژيان کرد.

ئهو کاره‌ساته‌ دل‌ته‌ژێتانه پۆلیکی ئیجگار گه‌وره‌ی له ژيان و په‌وتی شیعر و کار و به‌ره‌مه‌می مهينه‌تى بووه و برینی قولیان له ده‌روونی دا به‌جئ‌ه‌یشت. کاریگه‌ریی ئهم کاره‌ساتانه له هه‌ندیک له شیعره‌كاني په‌نگی دایه‌وه که لی‌ره‌دا وینیه‌کی ده‌بینین:

ئهری ناله‌ی من، ئهری ناله‌ی من
ئهری هه‌ی دل‌ی پێ له ناله‌ی من
ئهری په‌شیوی سیاتاله‌ی من
فه‌لکه‌ ناسره‌وێت شه‌و له ناله‌ی من..

ئومید تورکە (ریتەو)

مالپیت (جدول)

رێپەر نەخۆشییەکی زییكایوێه	هەڵدان، گەشەکردن کێهه؟	ژ، چه پاشگری کاری رابردوو یۆ کەسی سێهەم	شاری میرشەرەفخانی میزوونووس	رەچەلەک، رەگەر تۆوی گیای نووسەنە کە	ئەشکەوتیگی میزوویی لە شاری دیواندەرە
پادشای میچکە			دڵپە ترۆپکی دار و گول		
هەلبەر کێ، خوبادان			بەستەنی، ئایس کریم تەختەبەرد، تیشەشاخ		
			بکەری تلیسان دێرک، چفل		
نادیار، بزر ولامی تەریتی			ئامرازی دار کون کردن ئەندامی دواوەی تازەلان		
	گالته، شۆخی	گەرای ئەسپین پتوونوسان، چەسپان		بەرەمی تاو و سابوون رەنگی سەوز	
کونکەر پیشک، مساسک	دانار، لەندوو پیشک، مساسک		پەلکی دەسمال، پۆپە ی دار شتل		قەرراغ، کەنارە
		دەنگی ماندوویی پیشکەوتنی ئابووری		خرایی بن پیتست ئیمزا	
مۆلگە ی سپا پادشای نێرینه			تاسە		جەنگە ی چنینی میوه
	تەرایی، شە بەلندە، مەل		پێچووی مەر، گەورەتر لە بەرخ هێلکە		
پیلادی تازەبەرزان پاشەوازیکی میزوویی لە لاجانی پیرانشەر		کێو، کەژ		ئیش و تازار	

فەسڵ نەما ی کردی و فارسی چۆل چیشە، سال اول، شماره ۱، بهار ۱۳۹۸

چلچەمە جیگای کۆری دڵ مەستان
نازناو بە بووک کێوان کوردستان
پێگاکە ی هەوراز گشت بەرداوبەردە
کانیاو سەر پێگای وەک سەهۆل سەردە
هەر هاژە ی ئاوە لەم دۆل بۆ ئەو دۆل
بولبول ئەخوینێ لە هەورازی چۆل
قاسپە ی خاسە کەو لەسەر شاخەکان
دەنگ ئەداتەو لە دڵ باخەکان
قارچک و کاشمە و کۆل و کنیوال
چاوشارەکی ئەکەن لەم یال بۆ ئەو یال
گەر خودا بیدا دڵ بێ غەل و غەش
دانیشی لەسەر ئاو کانی چاوپرەش
ئاو کانی چاوپرەش دەرمانی لەشە
پیری سەد سالا دینیتە نەشە
ئاوەکە ی زولال وەک چاوی قرژانگ
بست، پاراو ئەکا یەکسەر بە شەش دانگ
هەر کەس هیوا یە خەمی نەمیین
کێوان چلچەمە وە چاو بوین..

Ew mîlet
ku **dîroka**
xwe nîzan
bin, Neçarin
dimînin dîsa
wê dubare
kin

Nivîsarên bi Kurdî:

Dr. Farûq Sefîzadê, Dr. Hebîbûllah Salîmî, Dr. Haşim Husêynî, Dr. Emced Melekî, Dr. Îrec Cebârî, Sabîr Jakaw, Enver Merîfet, Îran Mêhdîxanî, Qasim Tabak, Sidîq Rûstemî, Hîmen Ebdullahpûr, Bîhzad Nêmetî, Bêhzad Muhemmedî, Umîd Turke, Eşêed Qurbanî, Zahêd Rêzaf.